

ISSN 2522-1876
DOI 10.30970/PS.2024.19

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

Series Psychological sciences

Issue 19

Published 4 issues per year

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Серія психологічні науки

Випуск 19

Виходить 4 рази на рік

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Друкується за ухвалою Вченої Ради Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 69/7 від 01.07.2024

Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з психологічних наук (спеціальність: 053 «Психологія») відповідно до Наказу МОН України від 15.04.2021 № 420 (Додаток 3).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1877 від 30.05.2024 року.

У Віснику висвітлено теоретичні й емпіричні наукові розробки в різних галузях сучасної психології. Розглянуто аспекти розвитку та формування особистості на різних етапах онтогенезу. Проаналізовано актуальні проблеми в галузях соціальної, педагогічної, організаційної, клінічної психології та ін. Для науковців, викладачів, студентів, професійних психологів.

The Bulletin highlights a wide range of theoretical and empirical researches in different fields of modern psychology. Various aspects of personality development and formation are studied at different stages of ontogenesis. The bulletin presents analysis of topical issues in the field of social, educational, organizational, clinical psychology, etc. For scholars, teachers, students, professional psychologists.

Головний редактор: д-р психол. наук, проф. *Н. І. Жигайло*.

Відповідальний секретар: канд. психол. наук *Н. В. Гребінь*.

Члени редакційної колегії: канд. філос. наук, проф. *С. Л. Грабовська*; д-р психол. наук, проф. *Р. В. Каламаж*; д-р психол. наук, доц. *О. Д. Литвиненко*; д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України *С. Д. Максименко*; д-р психол. наук, доц. *І. І. Сняданко*; д-р габлітов. гуманіт. наук у галузі психології, проф. *А. Кобилярек*.

Члени редакційної ради: д-р психол. наук, проф. *К. О. Островська*; д-р філос. наук, проф. *Н. П. Гапон*; д-р психол. наук, доц. *О. І. Кононенко*; д-р психол. наук *С. Джакомуцці*.

Editorial Board:

N. Zhyhaylo, Professor – Editor-in-Chief, *K. Ostrovska*, Professor – Assistant Editor,
N. Hrebin – Managing Editor.

Відповідальний за випуск:

канд. філос. наук, професор *С. Л. Грабовська*,
канд. психол. наук *Н. В. Гребінь*

Адреса редколегії:

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
філософський факультет,
кафедра психології
вул. Коперника, 3
м. Львів, 79000, Україна
тел.: +38 (095) 859 16 50

Editorial office address:

Ivan Franko National
University of Lviv,
Philosophy Faculty,
Department of Psychology
Kopernyka Str., 3
Lviv, 79000, Ukraine
tel.: +38 (095) 859 16 50

www.psy-visnyk.lnu.lviv.ua

Редактор І. Азанова

Технічний редактор А. Марєсва

Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022)
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Підписано до друку: 02.07.2024.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 9,75.
Тираж 100 прим. Зам. 0624/474

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2024

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.1>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДЕННОГО ВОЄННОГО СТРЕСУ ТА СТВОРЕННЯ «УКРАЇНСЬКОЇ ШКАЛИ ЩОДЕННИХ СТРЕСОРІВ ВІЙНИ»

Сергій Бялонович

*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України
вул. Андріївська 15, м. Київ, Україна, 04070
e-mail: sbyalonovich@gmail.com*

Статтю присвячено вивченню впливу щоденних стресорів війни на стан людини в умовах сучасної російсько-української війни. Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад вивчення щоденного стресу, його відмінностей від інших стресових реакцій, зокрема гострого стресу, джерел виникнення стресорів та особливостей їх впливу на стан людини. А також розробка теоретико-методологічного підґрунтя для розробки «Української шкали щоденних стресорів». У статті розглянуті такі поняття, як воєнний стрес, бойовий стрес, щоденний воєнний стрес, стресори, алостатаз, алостатичне навантаження, повсякденні соціально-психологічні практики.

Особливу увагу приділено якісним відмінностям між прямим впливом стрес-чинників війни, що викликають гостру стресову реакцію (ГСР) і, як наслідок, призводять до пост-травматичного стресового розладу (ПТСР), та опосередкованими впливами воєнних стресорів, що викликають щоденний стрес та призводять до нервово-психічного виснаження. Ці відмінності стосуються психологічного, соціального та фізіологічного рівнів існування особистості. Окрему увагу приділено психофізіологічним відмінностям між загальним адаптаційним синдромом, що супроводжує ГСР, та процесом алостазу, що пов'язаний з реакціями на щоденний стрес. Також розглянуті особливості впливу воєнних стресорів прямої та непрямої дії на повсякденні соціально психологічні практики.

Обґрунтовано доцільність розробки «Української шкали щоденних стресорів» задля врахування культурних, соціальних, економічних та географічних особливостей сучасного життя українців. Проаналізовано досвід Vargová, Lenka & Jozefiakova, Bibiana & Adamkovič, Matúš (2022) та Kenneth E. Miller, Patricia Omidian and Haqmal Daudzai (2009) у дослідженнях щоденного воєнного стресу та творенні шкал для його вимірювання. Показано, що шкала щоденного воєнного стресу може складатися з двох субшкал прямих та непрямих стресорів задля відображення особливостей різних впливів на повсякденні соціально психологічні практики.

Визначено перспективи використання «Української шкали щоденних стресорів війни» у дослідницькій та прикладній діяльності психологів в різних сферах: психічного здоров'я, для вимірювання стресового «опромінення» та його впливу на стан людини; психотерапії та психологічному консультуванні, як інструмент виявлення чинників, що призводять до зниження якості життя.

Ключові слова: щоденний воєнний стрес, стресори, розробка шкали.

Постановка проблеми. Активні військові дії, спричинені російською агресією, викликають численні зміни у політичній, економічній, соціальній та побутовій сферах суспільства, створюючи прями та опосередковані стресогени, які позначаються на психічному здоров'ї людей та порушують можливість їхнього повноцінного функціонування.

У повідомленнях МОЗ зазначається, що «з початку війни до психологів та психіатрів у системі охорони здоров'я звернулися 650 тисяч людей. Раніше заявлялася

інформація про те, що 15 млн. громадян України потребуватимуть психологічної реабілітації. З кожним днем кількість людей, які зазнаватимуть наслідків для свого психічного здоров'я, зростатиме. Навіть на тих, хто зміг стійко перенести перші місяці війни, чекає ментальне виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може негативно вплинути на психічне здоров'я» [1].

В умовах російської агресії змінюється і якість щоденних стресорів і кількість людей, що зазнає ураження дією цих стресорів (очікування ракетного удару, фізичної втрати близької людини, проблеми адаптації в евакуації, ризик втрати житла, постійного місця роботи, тощо; очевидно, кількість є більшою і прямо залежить від суб'єктивного переживання людиною своєї життєвої ситуації).

Отже, дослідження впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення є актуальним з огляду на масштабність явища. А це, своєю чергою, висвітлює актуальність розроблення релевантних інструментів діагностики впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення. Останнє визначає мету цієї статті, а саме: розробка теоретико-методологічних засад дослідження щоденного воєнного стресу цивільного населення з подальшим розробленням «Української шкали щоденних стресорів війни»

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження стресових реакцій в умовах війни не є новими і мають давню історію. В першу чергу увагу дослідників привертала стани людей, що безпосередньо приймали участь у бойових діях або зазнавали прямого екстремального впливу війни. Іноді, у західній традиції, де дослідження згаданої проблематики розпочалося раніше, поняття воєнного стресу «warstress» та бойового стресу «combatstress» використовувалися як синоніми [2]

Численні дослідження підтвердили прямий, хоча й дуже варіативний, зв'язок між рівнями симптомів ПТСР та ступенем впливу на людей насильства та руйнування, спричинених збройними конфліктами [3;4]. Для практичних потреб розроблено низку методів скринінгу та діагностики цих станів, наприклад, структуроване клінічне діагностичне інтерв'ю – СКІД (SCID – Structured Clinical Interview for DSM); клінічна діагностична шкала (CAPS – Clinical-administered PTSD Scale); шкала оцінки важкості впливу травматичної події (Impact of Event Scale-Revised, IOES-R); коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР; первинний скринінг посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [5].

Окрім прямих впливів на психічне здоров'я (наприклад, через руйнування будинків, зникнення або смерть членів сім'ї, сексуальне насильство з боку озброєних комбатантів, катування та хронічний страх бути пораненим або вбитим), тривалі воєнні дії можуть опосередковано впливати на психічне здоров'я. Руйнування інфраструктури та економіки призводить до збільшення рівня бідності та посилення дії, пов'язаних з ним, психосоціальних стресових факторів. Масове переміщення цивільного населення також провокує інтенсивний стрес внаслідок послаблення чи руйнування соціальних мереж, зменшуючи доступність соціальної підтримки та посилюючи ізоляцію, яка слідує за послабленням соціальних зв'язків і норм, що лежать в основі громадянського суспільства та створюють відчуття нормальності, передбачуваності та безпеки [6].

Ці умови можуть спричинити значний дистрес, водночас зменшуючи ресурси доступні людям для його подолання. Однак сьогодні дослідники, які працюють у площині вивчення конфліктних або постконфліктних стресів, менше уваги приділяють вивченню потенційного впливу таких непрямих ефектів на психічне здоров'я, натомість зосереджуються на прямих наслідках насильницьких подій, пов'язаних з війною.

Проте останнім часом дослідники, що вивчали особливості психічних станів біженців, розширили погляд на етіологічну роль щоденних стресових факторів. Результати цих

робіт однозначно свідчать, що стресові чинники, пов'язані з переміщенням, спричиняють значну частину не поясненої різниці в рівнях психічної симптоматики серед біженців. Зокрема, дані свідчать, що щоденні стресори, такі як соціальна ізоляція, відсутність соціальної підтримки, бідність, безробіття та втрата значущої діяльності, тісно пов'язані зі станом психічного здоров'я, зокрема з високими рівнями депресії та тривоги [4;7;8;9;10].

Отже, розглядаючи воєнні стресори як екстремальні події прямої дії та фіксуючи наслідки лише за допомогою вимірювання рівня ПТСР, ми ризикуємо залишити поза увагою значну кількість щоденних стресорів війни, що чинять суттєвий вплив на стан людини і мають принципово інші механізми дії, ніж ті, що функціонують під час гострої стресової реакції (ГСР).

Тому останнім часом, на відміну від гострого стресу, який прийнято описувати в рамках загального адаптаційного синдрому, що передбачає три фази реагування на стрес (фазу неспецифічної мобілізації, яка сприяє активності симпатичної нервової системи; фазу резистентності, під час якої організм докладає зусиль, щоб впоратися із загрозою; і фазу виснаження, яка виникає у разі коли організм не може подолати загрозу і ослаблює свої фізіологічні ресурси), розглядаючи хронічний та щоденний стрес дослідники звертаються до поняття алоstaticного навантаження.

Процес, відомий як алостаз, вперше був досліджений Sterling, P., & Eyer, J. [11]. Авторами зазначалося, що алостаз пов'язаний із регуляцією гомеостазу для зменшення фізіологічних наслідків впливу стрес-чинників на організм. Така регуляція стосується здатності мозку передбачати потреби та готуватися до їх задоволення ще до того як вони виникнуть. Крім того, було запропоновано термін «алоstaticне навантаження», яким позначувалося «зношення тіла», що накопичується, коли людина зазнає повторюваного та (або) хронічного стресу.

Концепція алоstaticного навантаження передбачає, що нейроендокринні, серцево-судинні, нейроенергетичні та емоційні реакції постійно активуються, тому турбулентність кровотоку в коронарних і церебральних артеріях, високий кров'яний тиск, атерогенез, когнітивна дисфункція та депресивний настрій прискорюють прогресування захворювань. Усі тривалі наслідки безперервно активованих стресових реакцій і призводять до алоstaticного навантаження, яке може призвести до постійної зміни архітектури мозку та системної патофізіології [12].

Враховуючи вищезазначене, очевидною стає необхідність розширення дослідницькою уваги і врахування щоденного стресу у дослідженнях впливу стрес-чинників в умовах війни. А також – проблематичність використання методів, призначених для діагностики ПТСР та ГСР, при вивченні специфіки хронічних та щоденних стресових реакцій.

Поняття щоденного воєнного стресу містить в собі маркери як динамічних, так і якісних характеристик. Щоденний стрес визначається як повсякденні клопоти, напруження або роздратування, пов'язані з рутинною повсякденною діяльністю та операціями повсякденного життя [13]. Серед динамічних характеристик щоденного стресу ми можемо виокремити такі: дії стресорів чинять регулярний довготривалий вплив на людину; можуть бути незначної інтенсивності; в результаті довготривалої дії призводять до погіршення стану здоров'я; мають різноманітні джерела виникнення (як зовнішні, так і внутрішні).

Говорячи про щоденний стрес, основну увагу звертають на вплив стресорів, пов'язаних із повсякденними клопотами і повсякденною рутинною діяльністю людини, та їхнім кумулятивним впливом на стан людини. А воєнний стрес окреслюється через якісні характеристики джерела стресу. До воєнних стресогенів ми можемо віднести як чинники прямої дії (втрата та руйнування житла в наслідок бойових дій, травмування, втрата

кінцівок, гвалтування та знуцання над населенням окупаційними військами, тощо), так і опосередкованої дії (зниження рівня економічного благополуччя, очікування ракетних обстрілів, розрив соціальних зв'язків, втрата роботи, вимушена зміна місця проживання, тощо). Таким чином, щоденний воєнний стрес може бути тлумачений як поєднання цих характеристик.

Отже, щоденний воєнний стрес – це повсякденні клопоти, напруження або роздратування, пов'язані з рутинною повсякденною діяльністю та операціями повсякденного життя, які виникають в результаті дії стресорів, що чинять регулярний довготривалий вплив на людину та прямо чи опосередковано викликані воєнними діями. Стресори визначаються як фактори навколишнього середовища або особистості, дія яких виводить із рівноваги фізіологічні та психічні функції людини, що позначається на нервовій системі організму та спричиняє виникнення стресу [14]. Таким чином, масштабні зміни зовнішнього середовища людини та її особистісні зміни, спричинені військовими діями, є джерелом виникнення великої кількості нових стресорів.

Враховуючи різноманітність стресорів, умов їх виникнення, а також, індивідуальних особливостей реакції на стрес, існує необхідність у конструюванні опитувальника для виконання діагностичних завдань у конкретному часовому та соціально-психологічному вимірі сьогодення.

У дослідженнях впливу щоденного стресу на стан людей під час повномасштабної війни в Україні ми можемо звернутись до дослідження словацьких вчених Vargová, Lenka & Jozefiakova [15], яке охоплювало широкий спектр територій та було спрямовано на дослідження людей, що постраждали від війни та її потенційних наслідків і живуть за межами зони конфлікту. Авторами було розроблено шкалу “War-related stress scale”. Особливістю їхнього доробку було те, що іншим дослідникам пропонувалося змінити масштаб та пристосувати її (шкалу) до культурних, географічних та часових особливостей. На жаль, враховуючи, що ця шкала розроблялась та використовувалась у словацькій спільноті, зусилля по її модифікації та адаптації до українських умов будуть, на наш погляд, невиправдано більшими, ніж розробка і створення нової шкали. У той самий час результати цієї роботи можуть бути корисними для забезпечення змістової валідності та формування репрезентативної вибірки змісту при розробці опитувальника.

У результаті дослідження різних джерел дії стресорів, що чинять вплив на стан людей, дослідниками було виділено три основні чинники: (1) стресори, пов'язані з суспільством; (2) особисті стресори і (3) стресори, пов'язані з безпекою. Перший чинник складався з елементів, пов'язаних з функціонуванням країни (управління економічною та міграційною кризою, достатність джерел енергії тощо). Другий охоплює елементи, безпосередньо пов'язані з життям людини (наприклад, занепокоєння про майбутнє, особисте функціонування, соціальні стосунки та якість життя). Третій містить елементи, що стосуються питань безпеки (наприклад, особиста безпека, потенційна ескалація конфлікту або ядерна загроза). Окрім аналізу дії стрес-чинників та їхньої систематизації, описана процедура створення цього інструменту дає можливість визначити напрямки та етапи роботи по створенню «Української шкали щоденних стресорів війни», розробки її пунктів та забезпечення валідностей.

Також доречно звернутись до прикладу шкали, спрямованої на дослідження щоденного воєнного стресу, яку запропонував Кеннет Е. Міллер, [16]. У своїй роботі він детально описує процес створення «афганської щоденної шкали стресорів» (ADSS) за для врахування місцевих особливостей життя Афганців. У результаті дослідження особливостей життя в Кабулі ним було виділено найпоширеніші стресори, серед яких забруднення повітря; фінансові проблеми; блокпости; недостатньо грошей, щоб заплатити за те, що

потрібно моїй родині; хворий член сім'ї; неможливість знайти роботу; безпекова ситуація в Афганістані; відсутність власного будинку; неможливість купити необхідні ліки; нездатність читати та писати; фізичний стан будинку; зниклі родичі, які живуть далеко; перенаселення у будинку тощо.

Як ми можемо побачити, виокремлені стресори перебувають у відповідності з чинниками, наведеними вище. Так, наприклад, «забруднення повітря» та «фінансові проблеми» можна віднести до «стресорів, пов'язаних з суспільством», «перенаселення у будинку» – до «особистісних стресорів», а «безпекова ситуація в Афганістані» – до «стресорів, пов'язаних з безпекою».

Досвід цих досліджень створює підґрунтя для забезпечення змістової валідності, проте не є достатнім, адже не враховує культурологічні, економічні, соціальні та географічні особливості українського суспільства в умовах війни. Для врахування цих особливостей при конструюванні опитувальника доречно дослідити стрес-чинники, що виникають у основних сферах життя українців, а саме: здоров'я; родина; друзі й оточення; освіта і навчання; відпочинок і розваги; робота і кар'єра; фінанси; інформаційний простір; громадська діяльність. Ці сфери життя, на наш погляд, охоплюють множину повсякденних практик людини та є вичерпними і достатніми для виявлення максимальної кількості стрес-чинників.

У той самий час, окрім кількісних характеристик сукупної дії щоденних стресорів на стан людини, доречним і необхідним є врахування якісних характеристик цих впливів на соціально-психологічні практики. У сучасній соціальній теорії під практиками розуміють звичні, рутинні соціальні дії, засновані на колективному досвіді суб'єктів, які мають певні атрибуції [17].

Соціальні практики мають чітку структуру – зовнішню і внутрішню будову, зміст та форму. Практики завжди є соціокультурними і фоновими, латентними – і не тому, що вони приховані, а тому що вони настільки очевидні, що ми їх не помічаємо, як не помічаємо і буденну повсякденність, оскільки зосереджені переважно на стратегічних питаннях, власних емоціях і думках. [18] Дослідники соціальних практик [17;19;20] пропонують такі критерії для їх визначення: неусвідомлюваність, рутинність, фоновість (забезпечує мимовільне функціонування особи в соціумі, тим самим культурно вбудовує її в цей соціум, робить особу його частиною); повторюваність, відтворюваність (кожну практику особа повторює у своєму житті безліч разів); автоматичність (формується завдяки повторюваності); культурозумовленість (їхня природа відповідає системі культури, окреслює соціальні практики як культурний елемент, певний культурний код належності до певної субкультури); тілесність (біологічна репрезентація соціальних практик за допомогою тіла); рухливість (яким чином відбувається ця практика, які дії, у якій послідовності робить той, хто здійснює практику); процесуальність (схильність до самозмін); вимірюваність (придатна для обчислень і підрахунків); правилозумовленість, нормативність, конвенційність (прив'язка до виконання певного узгодженого алгоритму, правила, виробленого тією чи іншою спільнотою); спільність, колективність (звичні, регулярні для певних спільнот).

Критерії визначення соціальних практик дають нам можливість зрозуміти той механізм, що провокує виникнення щоденного стресу через порушення неусвідомлюваності, рутинності, фоновості, конвенційності, адже саме це відбувається під час війни. Аlostатичне напруження, своєю чергою, пояснює «внесок» повторюваності, відтворюваності, автоматичності та тілесності, об'єднуючи в собі різні аспекти реагування на дію щоденних стресорів.

Вивчення щоденних стресорів показало, що є істотна різниця впливів різних типів стресорів на повсякденні практики людини. Так, наприклад, воєнні стресори прямої

дії, такі як загроза ракетного удару та необхідність прямувати у сховище, призводять до повного руйнування наявних практик у їхніх основних характеристиках. Конструювання практик, що дозволять пристосуватись до нових екстремальних умов, потребує усвідомленості та вироблення нових конвенційних норм, перериває рутинну діяльність, виходить із фону. Вони не можуть бути відтворенні автоматично, тому призводять до зростання ало-статичного напруження, адже прогностична діяльність в умовах невизначеності та відсутності звичних практик ускладнює процес алостазу. Разом з тим, вплив непрямих стресорів таких як, наприклад, дискомфорт пов'язаний з користуванням громадським транспортом або нестачею особистого простору, може чинити такий самий вплив, як і при дії прямих стресорів, в тих випадках, коли цей дискомфорт виник із-за впливу війни на життя людини і потребує конструювання нових практик повсякденності. А також він може чинити зовсім інший вплив, якщо вплив стресорів тривалий час супроводжував життя людини, яка має вироблені практики для пристосування до цих умов і потребує напруження лише для переключення з однієї практики на іншу, не руйнуючи, а лише призупиняючи певний рутинний, фоновий та неусвідомлюваний процес, який може бути відновлений при реалізації вже наявних практик повсякденності. У такому випадку алостатичне напруження, що виникатиме при здійсненні прогностичної діяльності, також буде якісно та кількісно відрізнятись від випадків дії прямих стресорів, адже рівень невизначеності значно менший, і наявність досвіду взаємодії з такими впливами та наявність практик їхнього подолання створюють підґрунтя для більш простого та якісного прогнозування.

Отже, для врахування цих особливостей «Українська шкала щоденних стресорів війни» має містити в собі дві субшкали прямих та непрямих стресорів.

Висновки. Вплив щоденних стресорів війни на стан людини має суттєві відмінності від інших стресових впливів на різних рівнях функціонування особистості: фізіологічному, психологічному та соціальному. Загальноприйняті методи дослідження стресу, спрямовані на гострі стресові реакції, не можуть бути адекватно використані для дослідження щоденного стресу. Вже розроблені методи скрінінгу щоденного військового стресу мають свої обмеження, адже дуже чутливі до культурних, географічних та часових умов їх застосування і не можуть бути використані для дослідження українського суспільства в умовах сучасної війни. У той самий час вони створюють вагоме методологічне підґрунтя для розробки і створення методів, що будуть відображати культурно-історичні реалії їх застосування. Важливим є врахування особливостей впливу щоденних стресорів війни на повсякденні соціально-психологічні практики, що суттєво відрізняються залежно від дії прямих та непрямих стресорів війни. На основі цих досліджень ми працюємо над створенням «Української шкали щоденних стресорів війни». Інструмент скрінінгу щоденного військового стресу українців має перспективи використання у дослідницькій та прикладній діяльності психологів в різних сферах психічного здоров'я, для вимірювання стресового «опромінення» та його впливу на стан людини, а також в психотерапії та психологічному консультуванні як інструмент виявлення чинників, що призводять до зниження якості життя.

Список використаної літератури

1. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3602331-z-pocatku-vijni-do-psihiologiv-ta-psihiatriv-zvernulisa-650-tisac-ludej-lasko.html>
2. Standard: NATO – STANAG 2409. Glossary of medical terms and definitions. Standardization agency (NSA) NATO. 2011. – 52 p.
3. Hubbard, J., Realmuto, G., Northwood, A., & Masten, A. (1995). Comorbidity of psychiatric diagnosis with posttraumatic stress disorder in survivors of childhood trauma. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, Vol. 34, 1995. 1167–1173 p.

4. The relative contribution of war experiences and exile-related stressors to levels of psychological distress among Bosnian refugees. K. E. Miller, et al. *Journal of Traumatic Stress*, 2002. 377–387 p.
5. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців Н.А Агаєв та ін. Київ : Методичний посібник НДЦ ГП ЗСУ, 2016. – 234 с.
6. Kenneth E. Miller, Patricia Omidian and Naqmal Daudzai, Daily Stressors, War Experiences, and Mental Health in Afghanistan, 2009.
7. Gorst-Unsworth, C, Goldenberg, E.. Psychological sequelae of torture and organized violence suffered by refugees from Iraq: Trauma-related factors compared with social factors in exile. *British Journal of Psychiatry*, 1998. 90–94 p.
8. Mental disorder among refugees and the impact of persecution and exile: Some findings from an out-patient population. N.Lavik et al, *British Journal of Psychiatry*, 1996. 726–732 p.
9. Pernice, R., Brook, J. Refugees and immigrants mental health: Association of demographic and post-migration factors. *Journal of Social Psychology*, 136, 1996. 511–519 p.
10. Anxiety, depression, and PTSD in asylum-seekers: Associations with pre-migration trauma and post-migration stressors. D. Silove et al, *British Journal of Psychiatry* 1997. 351–357 p.
11. Fisher S., Reason J.T. Handbook of life stress, cognition, and health. Chichester : Wiley, 1988.
12. J. Schulkin P.S. Allostasis: A Brain-Centered, Predictive Mode of Physiological Regulation. *Trends in Neurosciences*. 42 (10), 2019.
13. Upchurch Sweeney, C.R. Daily Stress. In: *Gellman, M.D., Turner, J.R. (eds) Encyclopedia of Behavioral Medicine*. Springer, New York, 2013.
14. Конфліктологія. Навчальний посібник. Смельяненко Л. М. та ін. Київ КНЕУ, 2003.
15. War-related stress scale. L. Vargová et al., 2022.
16. Miller K. E., Omidian P., Daudzai H. Daily Stressors, War Experiences, and Mental Health in Afghanistan. 2009.
17. Настояща, К. В. Атрибуції поняття практики: колізії означення та пошуки верифікацій. *Соціологія*, 21(1), 2018. 56–62.
18. Губеладзе І.Г. Соціальні практики володіння як простір реалізацій почуття власності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 46 (49), 2020.
19. Титаренко Т. М., Кочубейник, О. М., Черемних, К. О Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності. Київ: Міленіум. 2014.
20. Яремчук С. Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів. *Релігія та соціум*, 1 (25), 2017. 57–62.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY OF THE DAILY WAR-RELATED STRESS AND DEVELOPMENT OF THE “UKRAINIAN SCALE OF THE DAILY WAR STRESSORS”

Serhii Bialonovych

*Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
15, Andriivska str., Kyiv, Ukraine, 04070
e-mail: sbyalonovich@gmail.com*

The article is devoted to the study of influence of the daily war stressors on human beings under the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war. The author aims to determine the theoretical and methodological basics of the study of daily stress, its difference from the other stress reactions e.g. acute stress, as well as the sources of stressors and the specificity of their influence on the human condition. He also considers the theoretical and methodological basics for developing the “Ukrainian scale of daily stress.” The

author considers such notions as war-related stress, daily war-related stress, stressors, allostasis, allostatic load, and daily social and psychological practices.

Special attention is paid to the qualitative differences between the direct influence of the stress factors of the war causing acute stress reaction (ASR) and resulting in post-traumatic stress disorder (PTSD) and indirect impacts of the war-related stressors causing daily stress causing nervous and mental exhaustion. These differences are related to the psychological, social, and physiological levels of personality existence. Special attention is given to the psychological and physiological difference between the general adaptation syndrome accompanying ASR and the process of allostasis related to the reactions to daily stress. The author also considers the peculiarities of the impact of direct and indirect war-related stressors on daily social and psychological practices.

The author substantiates the development of the “Ukrainian scale of the daily stressors” for consideration of cultural, social, economic, and geographical peculiarities of the current life of the Ukrainians. He analyzes the experience of Vargová, Lenka & Jozefiakova, Bibiana & Adamkovič, Matúš (2022) and Kenneth E. Miller, Patricia Omidian, and Haqmal Daudzai (2009) in studying everyday war-related stress and its scaling.

It has been demonstrated that the scale of daily war-related stress may consist of two subscales of direct and indirect stressors to reflect the specificity of different impacts on social and psychological practices.

The author specifies the perspectives of usage of the “Ukrainian scale of the everyday war-related stressors” in the research and applied activity of psychologists in various fields including mental health, measuring stress “radiation” and its influence on the human condition, psychological therapy and consulting, as the instrument of revealing the factors causing the decrease in the quality of life.

Key words: daily war-related stress, stressors, scale development.

УДК 159.92: 316.64

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.2>

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПРАГНЕННЯМ ОСОБИСТОСТІ ДО СЛАВИ ТА ЇЇ ВІКТИМНИМИ УСТАНОВКАМИ

Сергій Гарькавець

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, Україна, 01042,
e-mail: sharkavets@gmail.com*

Лариса Волченко

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, Україна, 01042,
e-mail: larisavolchenko@ukr.net*

Стаття присвячена розгляду соціально-психологічного феномену «слава», який в умовах розвитку інформаційних суспільств набув іншого значення, ніж у попередні історичні часи існування людства. З'ясовано, що феномен «слава» в умовах розвитку інформаційного суспільства, попри своє термінальне значення, все більше набуває інструментального, та перетворюється на засіб самоствердження індивідів, їхнього просування у групових і суспільних ієрархіях. Таке намагання часто призводить до підвищення соціального статусу індивідів, набуття ними визначальної ролі у суспільстві, але й до виникнення марнославства або пихатості, вчинення ними ганебних дій або навіть злочинів проти людства. Зазначено, що прагнення до слави для деякого стає нав'язливою метою, що призводить до виникнення різних психічних відхилень і навіть травм психіки.

На підставі проведених емпіричних студій з'ясовано, що дівчата та юнаки, які схильні до проявів індивідуалізму, більше прагнуть популярності або слави, ніж респонденти з колективістською орієнтацією. Якщо перші вважають славу виключно індивідуалістичним успіхом, то другі діями оточення або прихильників. З'ясовані особливості наявного зв'язку між віктимними установками особистості та її прагненням до слави, що часто пов'язано з певними ризиками та небезпеками.

Встановлено, що дівчата та юнаки визначають найбільш актуальним соціальним простором існування, у якому натеper можна здобути швидку славу, визнання та стати відомим, простір соціальних мереж. Вплив яскравих зразків способу життя, що супроводжуються величезним успіхом, багатством і визнання часто сприймається дівчатами та юнаками як нормативний та такий, що вартий для наслідування. Він значно випереджає всі інші соціальні сфери самореалізації (бізнес, війна, мистецтво, наука, спорт, політика), у яких молодь може здобути суспільного визнання. Проте, такі прагнення, одночасно, посилюють віктимні вразливості індивідів, оскільки спілкування молоді у соціальних мережах часто супроводжується такими деструктивними явищами як кібербулінг, кіберсталкінг тощо.

Ключові слова: віктимна установка, віктимність, емоції, марнославство, прагнення, слава, соціальний простір існування.

Постановка проблеми. Уже два роки триває загарбницька війна російської федерації проти суверенної України. Український народ, його сили оборони мужньо протидіють рашизму – різновиду сучасного фашизму, що ґрунтується на ідеях нібито особливої, виключної цивілізаційної місії росіян, їхньої головної ролі на пострадянському просторі.

При цьому, героїчна боротьба з рашистськими загарбниками породжує велику кількість славетних дій українців, що відбиваються у феномені «слава». І, це якось по-новому

наповнює зміст гасел «Слава Україні!» та «Героям слава!». Тим паче, що за ці слова рашистські загарбники вбивають. Героїчний вчинок українського військового Олександра Мацієвського назавжди ввійшов у славетну історію сучасної України.

Разом із цим, натепер, в умовах розвитку інформаційних технологій феномен «слава» набув великого інструментального значення. Він перетворився на засіб самоствердження індивідів та їхнього просування на ринку самолюбства, де все можна продавати та купувати. Слава все більше виступає не як мета, а як засіб набуття індивідами особливого соціального статусу та значення, фінансового збагачення, а подекуди стає сенсом життя для окремих з них. Наприклад, в американському трилері «Fall» (2022 р.) одна з героїнь (з високим рівнем віктимності) прагне слави за рахунок сходження на телевежу висотою 2000 футів (610 м), що знаходилася в аварійному стані. Вона пропонує подрузі піти з нею, щоб розвіяти прах її загиблого чоловіка. Але, насправді прагнення слави втілювалося у тому, щоб зробити унікальні селфі, виставити їх в Інтернет та вразити фоловерів. Зрештою, ця подорож для віктимної дівчини закінчується катастрофою, а інша хоча й вижила, але залишилася з тяжкою психічною травмою на все подальше життя.

При цьому, в окремих випадках прагнення слави призводить до вчинення індивідами злочинних дій та навіть злочинів проти людства, що ми спостерігаємо у виконанні російського диктатора путіна та його поплічників. Геростратова слава – це теж слава, а для негідників неважливо, що вона ганебна.

Також, варто зазначити, що все більше підлітків та юнаків, які спостерігають за персонажами з високим рольовим (функціональним) статусом, що підкреслює їхнє суспільне визнання та матеріальний успіх, прагнуть бути схожими на такі соціальні моделі [14].

Таким чином, феномен «слава» можна розуміти як інструмент самоствердження індивідів, що викликає у них позитивні емоції, підвищує їхню самооцінку та мотивує на певні дії або вчинки. При цьому, це феномен багатогранний та неоднозначний, а його розуміння може пояснити різноманітні людські прояви, у тому числі й щодо прогнозування спрямованість їхньої активності у континуумі позитивних і негативних вимірів.

Проте, прагнення особистості до слави, безумовно, пов'язано з певними ризиками, що, у свою чергу, зумовлюють прояви її віктимної активності. Отже, спроба з'ясувати особливості зв'язку між віктимними установками особистості та її прагненням до слави, як ми вважаємо, є достатньо актуальним завданням для сучасних психологічних студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен «слава» неодноразово розглядався дослідниками, як на теоретичному, так й емпіричному рівнях (О. G. Grim [7], В. Carrey [8], D. C. Giles [9], Н. L. Roediger [10], М. Schaller [13], Y. T. Uhls & P. M. Greenfield [14] та ін.).

Дослідники з'ясували, що у різних національних і професійних групах про славу мріють понад 40% респондентів, а для деякого з них слава є найголовнішою метою, що перебиває всі інші людські прагнення та бажання [12]. Зазначається, що феномен «слава» виступає соціально-психологічним феноменом, що поєднує у собі величне та ганебне, відомість або популярність та забуття, зневагу тощо [9]. Тобто, слава володіє аверсно-реверсними проявами [5], що роблять її дуже рухливим феноменом, як у соціальному просторі, так й у часі. За одних культурно-історичних умов славетними діями можуть вважатися такі, що з часом перетворюються на злочинні. За інші культурно-історичні реалії те, що вважалося злочинним, може перетворюватися на героїчне та славетне. Історія Радянського Союзу та пострадянського періоду яскравий тому приклад.

Натепер, серед науковців, не існує загально узгодженої дефініції феномену «слава». Проте, дослідники виокремили провідні чинники, що сприяють зростанню значення слави у суспільствах [14].

По-перше, це висока соціальна мобільність людей. Чим більш рухливе суспільство, тим менше воно ієрархічне, а тому феномен «слава» у ньому відіграє більшу роль.

По-друге, посилення мотивації до слави за допомогою спеціальних інститутів, що забезпечують високу її вартість у моральному та матеріальному сенсі.

По-третє, посилення зв'язку між славою та багатством. Існує взаємна «конвертація» слави та інших суспільно-значущих ресурсів.

По-четверте, якості особистості, що є вищими ніж її соціальні статуси та ролі (справжні наука, мистецтво, спорт, військова справа – це сфери діяльності людей з високим рівнем обдарованості, коли конкуренція між ними тільки збільшується, а на поверхню виходять їхні дійсні здібності, таланти та геніальність).

Таким чином, славу доцільно розглядати крізь призму когнітивних, афективних і мотиваційних компонентів свідомості особистості, яка прагне її отримати або задовольнити потребу в ній (рівень потреби у самоствердженні, за А. Маслоу [11]).

Слід зазначити, що у власних емпіричних студіях [1; 2; 3] ми вже з'ясували, що «слава» – це феномен, завдяки якому людина стає знаменитою та відомою. Індивіди з екстернальним локусом контролю, переважно, шукають шляхи здобуття слави за допомогою зовнішніх чинників (час та місце події, збіг обставин, втручання або допомога інших/оточення, вдача, інформаційне забезпечення тощо), а індивіди з інтернальним локусом контролю за допомогою внутрішніх (психодинамічні прояви особистості, її когнітивні, емоційні, мотиваційні властивості, характерологічні ознаки, світоглядні установки тощо).

Також, було з'ясовано, що дівчата та юнаки, які знаходяться на віковому етапі самовизначення, мають підвищений інтерес до феномену «слава» [3]. Як ми гадаємо це зумовлено тим, що на очах дівчат та юнаків відбуваються події, що чітко розмежовують уявлення про те, що таке слава, а що варто відносити до проявів людського марнославства, пихатості та гордині.

Разом із цим, прагнення до слави (як й до марнославства) завжди пов'язано з певними ризиками, що зумовлені наявними віктимними установками особистості. Тож, мета нашого дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати особливості зв'язку між віктимними установками особистості та її прагненням до слави.

Виклад основного матеріалу. На підставі раніше проведених емпіричних вимірів нами було з'ясовано, що дівчата та юнаки з високим рівнем егоїзму прагнуть набути слави будь за що, навіть не зважаючи на засоби, якими її можна досягти. Дівчата та юнаки, які схильні до індивідуалізму підтверджують своє ставлення до слави, як до бажаного феномену. Разом із цим, дівчата та юнаки з комунітарними установками не є такими відвертими та заперечують шлях до слави або визнання як виключно індивідуальний або вузькогруповий успіх. На їх переконання хворобливе бажання слави завжди призводить до марнославства, пихатості та особистісних негараздів [3].

Разом із цим, у відповідності до основних положень теорії соціальних змін і людського розвитку П. М. Грінфілда [10], історичні зміни у розвитку інформаційних технологій призводять до того, що слава, фінансовий успіх та інші індивідуалістичні цінності все більше стають релевантними для наслідування підлітками та юнаками, а комунітарні цінності (наприклад, традиції, солідарність тощо) втрачають свою впливовість. Так, у низці досліджень американських науковців було з'ясовано, що герої серіалів демонструють зростаюче бажання слави протягом останніх десятиліть [14].

Проте, оскільки метою наших емпіричних студій є з'ясування особливостей зв'язку між віктимними установками особистості та її прагненням до слави, варто звернути увагу на поняття «віктимність». Під віктимністю ми розуміємо індивідуальні фізичні, психічні, соціальні риси та ознаки, що зумовлюють підвищену вразливість індивіда до перетворення його у жертву злочину або жертву природного / соціального катаклізму, техногенної

катастрофи тощо [4]. Також, під віктимністю ми розуміємо соціально-функціональну та конскієнтальну уразливість особистості перед викликами, які вона нездатна здолати.

Отже, прагнення особистості до слави певною мірою пов'язано з продукуванням її віктимних установок, що виступають нічим іншим, як готовністю індивіда до певних дій з конкретними соціальними об'єктами, але, яка ґрунтується на інфантілізмі, спрямованості на утримання, прагненні до вигідної адаптації у середовищі з використанням неконструктивних стратегій, що перешкоджають та затягують подолання складних життєвих ситуацій.

Віктимна установка діє як на свідомому, так й безсвідомому рівнях і включається у менталітет представників з тієї або іншої соціальної групи, а тому її зазвичай складно змінити. Також, віктимні установки визначають той або інший тип і характер зв'язків у людських спільнотах.

Разом із цим, як ми вважаємо, віктимна установка особистості та її прагнення до слави перетинаються у соціальному просторі її існування. Таким простором перетину зазвичай виступають бізнес, війна, мистецтво, наука, спорт, політика, а також Інтернет або соціальні мережі.

Для з'ясування зв'язку між віктимними установками особистості та її прагненнями до слави ми провели емпіричне дослідження у групі респондентів, що складалася з учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, до якої увійшли 30 дівчат та 18 юнаків у віці 15-17 рр. Група респондентів формувалася методом рандомізації. Дослідження проводилося протягом 2023 р. з використанням онлайн платформ і дистанційного тестування.

Емпіричне дослідження було проведено за допомогою методики «Схильність до віктимної поведінки» О. Андроннікової [4], опитувальника «Схильність особистості до індивідуалізму – колективізму» С. О. Гарькавця [5] та методики «Інсталяції образливості індивіда» (IOI-1) С. О. Гарькавця & С. І. Яковенко [6].

На першому етапі емпіричного дослідження було з'ясовано, що серед респондентів переважають дівчата та юнаки, які володіють підвищеною віктимогенною уразливістю (див. табл. 1).

За окремими типами віктимної поведінки серед дівчат переважає пасивна та активна віктимна активність (53,33% та 36,67%, відповідно), а у юнаків – некритична та агресивна (55,56% та 44,44%, відповідно).

Агресивна віктимна активність, що властива переважно юнакам, передбачає широкий спектр вчинків (напад на інших або провокуюча поведінка (наклеп, кривдження, булінг тощо)) або навмисне створення конфліктних ситуацій. Така активність, перш за все, є реалізацією антисоціальних установок, у межах яких агресивність проявляється відносно тих осіб і в межах тих соціальних ситуацій, що не є однозначними, виявляються «розмитими» та неперсоніфікованими за об'єктом.

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою «Схильність до віктимної поведінки» (у %*)

Типи віктимної поведінки	Дівчата (n=30)	Юнаки (n=18)
Агресивна віктимна поведінка	16,67	44,44
Активна віктимна поведінка	36,67	33,33
Гіперсоціальна віктимна поведінка	20,0	38,89
Пасивна віктимна поведінка	53,33	11,11
Некритична віктимна поведінка	23,33	55,56
Реалізована віктимність	63,33	16,67

Примітка: *кількість респондентів перевищує 100%, оскільки дівчата та юнаки продукують по кілька типів віктимної поведінки.

Схильність до пасивної віктимної поведінки, що констатована переважно у дівчат, продукує на рівні неспроможності індивідів надати супротив зовнішнім викликам або проявів особистісної безпорадності.

Некритична віктимна поведінка, що значно переважає у юнаків, передбачає необачність, притуплення відчуття небезпеки, високий рівень інфантильності, неспроможність правильно оцінювати небезпечні життєві ситуації.

Констатовано, що більше 40% дівчат та юнаків, які вже реалізували власну віктимність, були або схильні до агресії, або продукували пасивне чи некритичне ставлення до оточуючих небезпек.

Отже, серед випробуваних переважали дівчата та юнаки, у яких високий рівень віктимогенної уразливості був пов'язаний з їхньою агресивністю, пасивністю та некритичною моделлю поведінки.

Наступний етап дослідження передбачав з'ясування того, наскільки дівчата та юнаки виявляють суб'єктивну схильність до індивідуалізму або колективізму. Було констатовано, що респонденти виявилися більше індивідуалістами, ніж колективістами, але на гендерному рівні, у дівчат переважала схильність до колективізму ($\varphi=1,87$; $p\leq 0,05$), а у юнаків до індивідуалізму ($\varphi=2,11$; $p\leq 0,05$) (див. табл. 2).

З'ясовано, що респонденти, які схильні до проявів індивідуалізму, значно більше переймаються феноменом «слава», ніж так звані «колективісти». При цьому, останні не заперечують релевантність слави, її суспільного значення. Вони погоджуються з тим, що на тепер виникла ціла індустрія з «розкручування» слави, як на індивідуальному, так й груповому рівнях, розроблені цілі технології з метою створення славетності та відомості, просування вгору щаблями пихатості для досягнення «золотого місця» в соціальній ієрархії. Проте, «колективісти» заперечують шлях до слави як виключно індивідуальний успіх. Для них людина, яка досягла слави, нічого не була б варта, якщо б на неї не працювало багато інших.

Таблиця 2

**Показники прояву схильності до індивідуалізму – колективізму
у групах респондентів (у%)**

Групи респондентів	Індивідуалізм			Колективізм		
	*Н	**С	***В	*Н	**С	***В
Дівчата (n=30)	26,67	20,0	6,67	26,67	16,67	3,33
Юнаки (n=18)	33,33	22,22	11,11	22,22	11,11	-

Примітка: *Н – низький рівень, **С – середній рівень, ***В – високий рівень.

На наступному етапі емпіричних вимірів були з'ясування особливості проявів образливості у дівчат та юнаків. Як відомо, образливі особистості схильні переоцінювати власні спроможності, вони часто продукують високий рівень індивідуалізму. Разом із цим, образливі особистості володіють підвищеною віктимною вразливістю [4]. А, отже, одночасно, ми спробували дослідити, як пов'язані між собою прояви образливості особистості з типами її віктимною активності. Результати дослідження представлені у табл. 3.

Образливість як ворожість або агресія, переважно, проявляється у дівчат з агресивною віктимною поведінкою, а у юнаків ще й некритичною віктимною активністю. Образливість як помста проявляється у респондентів з переважаючою агресивною віктимною поведінкою. Образливість як упертість властива дівчатам з гіперсоціальною віктимною поведінкою, а юнакам ще з агресивною. Образливість як маніпуляція переважає у дівчат з некритичною віктимною поведінкою, а у юнаків ще з активною. Образливість як страх продукує у дівчат та юнаків з пасивною віктимною поведінкою.

Таблиця 3

Зв'язок видів образливості респондентів з типами їхньої віктимної поведінки

Респонденти	Вид образливості	Тип віктимної поведінки	<i>rxy</i>
Дівчата (n=30)	Образливість як ворожість або агресія	Агресивна віктимна поведінка	0,471; p<0,01
	Образливість як помста	Активна віктимна поведінка	0,353; p<0,05
	Образливість як упертість	Гіперсоціальна віктимна поведінка	0,311; p<0,1
	Образливість як маніпуляція	Некритична віктимна поведінка	0,341; p<0,05
	Образливість як страх	Пасивна віктимна поведінка	0,332; p<0,05
Юнаки (n=18)	Образливість як ворожість або агресія	Агресивна віктимна поведінка та Некритична віктимна поведінка	0,448; p<0,05 0,427; p<0,05
	Образливість як помста	Активна віктимна поведінка	0,413; p<0,1
	Образливість як упертість	Гіперсоціальна віктимна поведінка та Агресивна віктимна поведінка	0,421; p<0,05 0,441; p<0,05
	Образливість як маніпуляція	Некритична віктимна поведінка	0,465; p<0,05
	Образливість як страх	Пасивна віктимна поведінка	0,579; p<0,01

Треба зазначити, що особливо чутливі до образ індивіди акцентовано переймаються славою, але у випадку невизнання іншими, часто приймають за славу її реверсний бік – марнославство, пихатість, зневажливе ставлення до інших. Це стає особливо небезпечно, коли від вчинків таких індивідів залежать інші, або це негативно впливає на спільні справи.

На підставі проведених емпіричних студій з'ясовано, що респонденти, які схильні до індивідуалізму та прагнуть слави, продукують явно виражену образливість у формі ворожості або агресії, та переважно агресивний або активний тип віктимної поведінки. Тобто, існує певний кореляційний зв'язок між віктимними установками особистості та її прагненням до слави у соціальному просторі її існування.

Соціальним простором існування, де більшість респондентів, натепер, вбачає можливість отримати визнання або славу, виступає Інтернет або соціальні мережі. Це було з'ясовано на підставі додаткового опитування дівчат та юнаків, результати якого наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Результати опитування респондентів щодо визначення соціального простору існування, у якому можна досягти слави (у %*)

Соціальний простір існування	Дівчата (n=30)	Критерій F-Фішера	Юнаки (n=18)	Критерій F-Фішера
Бізнес	16,67	-	44,44	2,11
Війна	13,33	-	38,89	2,07
Мистецтво	30,0	2,03	22,22	-
Наука	36,67	2,09	33,33	1,97
Інтернет (соціальні мережі)	86,67	2,53**	77,78	2,33**
Спорт	30,0	2,03	55,56	2,21
Політика	33,33	2,05	44,44	2,11

Примітка: *кількість респондентів перевищує 100%, оскільки дівчата та юнаки могли обирати кілька соціальних просторів існування; **p<0,05.

Висновки. Феномен «слава» в умовах розвитку інформаційного суспільства все більше набуває інструментального значення, перетворюється на засіб самоствердження індивідів, їхнього просування у групових і суспільних ієрархіях. Емпірично з'ясовано, що існує кореляційний зв'язок між віктимними установками особистості та її прагненням до слави. Чим сильніше схильність індивідів до проявів індивідуалізму, тим виразніше їхнє бажання бути визнаним іншими. Проте, невдачі визнання детермінують прояви образливості особистості в таких формах як агресія, ворожість, помста, що у свою чергу пов'язано з інсталяцією таких типів віктимної поведінки, як агресивна, активна та некритична.

Встановлено, що дівчата та юнаки найбільш актуальним соціальним простором існування, у якому натеper можна здобути славу, визначають простір Інтернету або простір соціальних мереж. Розвиток інформаційних технологій призводить до того, що слава, фінансовий успіх та інші індивідуалістичні цінності все більше стають релевантними для наслідування молоддю, а комунітарні цінності продовжують втрачати свою привабливість. Вплив яскравих зразків способу життя, що супроводжується величезним успіхом, багатством і визнання часто сприймається дівчатами та юнаками як нормативний та вартий для наслідування. Він значно випереджає всі інші соціальні сфери, у яких молодь може здобути суспільного визнання. Проте, такі прагнення посилюють віктимні вразливості індивідів, оскільки спілкування молоді у соціальних мережах часто супроводжується кібербулінгом, кіберсталкінгом тощо.

Перспективи подальших емпіричних студій полягають у з'ясуванні наявних медіа-практик, що орієнтують індивідів на визнання та популярність в соціальних мережах, пошуку медіа-інструментарію, за допомогою якого, натеper, пропагується цінність слави для дівчат та юнаків. Потребують дослідження способи та методи запобігання зростанню рівня віктимізації молоді, яка шукає визнання та популярності у соціальних мережах.

Список використаної літератури

1. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи. Монографія. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 200 с.
2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Емпірико-психологічні виміри феномену «Слава» // *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. № 1(57). Т. 1. С. 28-39.
3. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Психологічні особливості ставлення дівчат та юнаків до феномену «Слава» // *Габітус*. Науковий журна. Вип. 41. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 213-216. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.37>
4. Гарькавець С. О. Психологічні основи віктимології. Електронне навчально-методичне видання. К.: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 170 с.
5. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі. Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.
6. Гарькавець С. О., Яковенко С. І. Методики дослідження образи: науково-методичний посібник з «Психодіагностики». Северодонецьк: Вид-во «Петіт», 2017. 68 с.
7. Brim O. G. Look at me! The motive of glory from childhood to old age. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009.
8. Carey B. Psychologists have wondered why people need fame. The New York Times 11 September. URL: <http://www.inauka.ru/psychology/article67455.html>
9. Giles D. C. Illusions of Immortality: A Psychology of Fame and Celebrity // *ResearchGate*. 2000. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-09650-0>

10. Greenfield P. M. Linking social change and developmental change: Shifting pathways of human development // *Developmental Psychology*. 2009. Vol. 45. № 2. P. 401-418. DOI: 10.1037/a0014726
11. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. Sanage Publishing House; 1st edition, 2020. 37 p.
12. Roediger H. L. Varieties of Fame in Psychology // *Perspectives on Psychological Science*. 2016. Vol. 11 (6). P. 882-887. DOI: <https://doi.org/10.1177/1745691616662457>
13. Schaller M. The Psychological Consequences of Fame: Three Tests of the Self-Consciousness hypothesis // *Journal of Personality*. 1997. Vol. 65, Issue 2. P. 291-309. DOI: <https://doi.org/10.1111/J.1467-6494.1997.TB00956.X>
14. Uhls Y. T., Greenfield P. M. The Rise of Fame: An Historical Content Analysis // *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. 2011. Vol. 5, Issue 1. P. 424-444. URL: <http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2011061601>

THE RELATIONSHIP BETWEEN AN INDIVIDUAL'S DESIRE FOR FAME AND THEIR VICTIM MENTALITY CHARACTERISTICS

Serhii Harkavets

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
17, Ioanna Pavla II Str., Kyiv, Ukraine, 01042,
e-mail: sharkavets@gmail.com*

Larysa Volchenko

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
17, Ioanna Pavla II Str., Kyiv, Ukraine, 01042,
e-mail: larisavolchenko@ukr.net*

The article is devoted to examining the socio-psychological phenomenon of «fame», which has acquired a different meaning in the conditions of the development of informational societies than in previous historical periods of human existence. It is clarified that the phenomenon of «fame», in the context of the development of an information society, despite its terminal significance, increasingly acquires an instrumental nature and transforms into a means of self-affirmation for individuals, their advancement in group and societal hierarchies. Such attempts often lead to an increase in the social status of individuals, their acquisition of a defining role in society, but also to the emergence of vanity or arrogance, their engagement in disgraceful acts, or even crimes against humanity. It is noted that the pursuit of fame becomes an obsessive goal for some, leading to various psychological deviations and even traumas.

Based on empirical studies, it is found that girls and boys inclined to manifestations of individualism are more likely to seek popularity or fame than respondents with a collectivist orientation. While the former consider fame exclusively as individualistic success, the latter view it through the actions of their surroundings or supporters. The particularities of the existing connection between the victim mentality characteristics of individuals and their desire for fame, which is often associated with certain risks and dangers, are clarified.

It is established that girls and boys perceive the social media space as the most relevant social space of existence where quick fame, recognition, and becoming known can be achieved. The influence of vivid examples of lifestyles accompanied by enormous success, wealth, and recognition is often perceived by girls and boys as normative and worthy of emulation. It significantly surpasses all other social spheres of self-realization (business, war, art, science, sports, and politics) in which youth can gain societal recognition. However, such aspirations simultaneously intensify the vulnerable aspects of individuals since youth communication on social media platforms is often accompanied by destructive phenomena such as cyberbullying, cyber stalking, and so forth.

Key words: victim mentality, victimization, emotions, vanity, aspiration, fame, social space of existence.

УДК 159.923.2:316.362.31

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.3>

ВАРІАЦІЇ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУВАЛИСЬ У ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

Гринчук Богдана

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників 10, Миколаїв, Україна, 54000
e-mail: danagrinchuk7@gmail.com*

Астремська Ірина

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників 10, Миколаїв, Україна, 54000
e-mail: arin9474@ukr.net*

Дана робота присвячена вивченню варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях. В контексті сучасного психологічного дослідження, сімейне середовище є одним із ключових факторів, який впливає на формування індивідуальних життєвих траєкторій особистостей. Обґрунтована необхідність ретельного аналізу впливу типу сімейного утримання на психічний розвиток, а також на формування стратегій адаптації та самовизначення особистості. Застосування методів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження дозволило з'ясувати ключові аспекти взаємозв'язку між сімейним контекстом та індивідуальними життєвими сценаріями, що стало важливим внеском у розвиток теми. Дослідження варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин виявило важливість розуміння впливу сімейного середовища на розвиток особистості та подальше функціонування. Аналіз взаємодій міжособистісних ролей за допомогою тесту «Трикутник Карпмана» підтверджує, що респонденти з повних сімей виявили більшу кількість осіб у ролі рятівника, що може вказувати на тенденцію до більш активної позиції у взаємодіях. Дослідження «Его-станів Берна» показало, що особи з повних родин проявляють більшу виразність ролі Дорослого, що може свідчити про їхню більшу внутрішню зрілість та самостійність. Застосування методики «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» показало, що особи з повних сімей мають більш виражений ступінь опору стресу, що може бути пов'язано з більшою підтримкою та ресурсами від родини. Оцінка якості життя за шкалою Чабан не виявила суттєвих відмінностей між особами з різних сімейних типів, але спостерігалася тенденція до зростання показників оцінки якості життя у осіб з повних сімей. Щодо мотивації до успіху та страху перед невдачею, результати тесту «Мотивація успіху та страх невдач Реана» показали, що особи з неповних сімей проявляли більшу мотивацію до успіху. Використання критерію Пірсона підтверджує статистичну залежність між різними змінними у наборі даних, що допомагає підтвердити гіпотезу про взаємозв'язок між сімейним середовищем та психологічними характеристиками особистості. Отже, результати дослідження свідчать про важливість вивчення варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин та можуть служити основою для розробки програм психологічної підтримки та інтервенцій для покращення якості життя та соціальної адаптації різних категорій осіб.

Ключові слова: життєвий сценарій, особистість, сімейне середовище, повні сім'ї, неповні сім'ї, психологічний розвиток, варіації, взаємодія.

Життєвий сценарій особистості визначається впливом різноманітних факторів, серед яких особливе значення приділяється сімейному середовищу. Виховання в повних та неповних сім'ях є важливим аспектом формування життєвих сценаріїв та психологічного

розвитку особистостей. Сім'я є основним соціальним середовищем, в якому індивід вивчає соціальні норми, розвиває власну ідентичність та засвоює різноманітні стратегії адаптації до змін у світовідчутті та взаємодії зі світом.

Викладення впливу сімейного контексту на формування життєвих сценаріїв особистостей є актуальним завданням для сучасної психологічної науки. Неврозрізненість динаміки формування індивідуальних сценаріїв у дітей, які виховуються в різних типах сімей, створює необхідність глибокого аналізу впливу сімейного середовища на психічний розвиток особистості. Враховуючи соціокультурні відмінності та різноманіття форм сімейного життя, вивчення варіацій життєвих сценаріїв стає складним і багатоплановим процесом.

Для досягнення поставленої мети передбачається аналіз інтеграції різних теоретичних підходів до вивчення життєвих сценаріїв та їхнього впливу на психічний розвиток особистостей. Поняття "життєвий сценарій" в психологічній літературі розглядається з різних точок зору, включаючи психодинамічний, когнітивний, екзистенціальний та соціальний підходи. Аналіз цих теорій дозволить зрозуміти механізми формування життєвих сценаріїв та їхніх варіацій у різних сімейних умовах.

Крім теоретичного аспекту, важливим етапом дослідження є аналіз результатів емпіричних досліджень, що вивчають зв'язок між типом сім'ї та формуванням життєвих сценаріїв особистостей. Цей аналіз дозволить виявити конкретні фактори, які можуть впливати на формування життєвих сценаріїв в різних сімейних умовах, такі як структура сім'ї, роль батьків, рівень емоційного підтримки та стабільність сімейних відносин.

Також важливим аспектом є врахування культурних та соціальних контекстів, які можуть впливати на формування життєвих сценаріїв у різних культурах та соціальних середовищах. Розуміння культурних відмінностей у вихованні та сімейних цінностях допоможе у визначенні унікальних аспектів формування життєвих сценаріїв у різних групах особистостей.

Узагальнення та аналіз цих аспектів дозволить зрозуміти складні взаємозв'язки між типом сім'ї та формуванням життєвих сценаріїв особистостей, а також виявити можливості для подальших досліджень у цій області. Результати даного дослідження можуть мати важливе значення для практичних застосувань у психологічній роботі з різними групами особистостей, спрямованих

Метою даного дослідження є систематизація наукових даних та аналіз впливу типу сім'ї на формування життєвих сценаріїв особистостей, а також ідентифікація ключових факторів, які впливають на цей процес. Досягнення цієї мети передбачає аналіз теоретичних концепцій, емпіричних досліджень та методологічних підходів, спрямованих на розкриття відмінностей у формуванні життєвих сценаріїв у дітей залежно від типу сімейного середовища.

Ця робота спрямована на розширення нашого розуміння процесу формування індивідуальних сценаріїв життя та на виявлення особливостей цього процесу у дітей, які виховуються в різних типах сімей. Відповідно, отримані результати можуть мати важливе значення для розробки ефективних програм психологічної підтримки та інтервенції, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та розвиток дитини залежно від її сімейного контексту.

Актуальність теми вивчення варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, визначається комплексом соціокультурних, психологічних та економічних чинників, що впливають на структуру і функціонування сімей в сучасному суспільстві. Насамперед, розвиток суспільства супроводжується змінами в структурі сімей, зростанням числа неповних сімей, включаючи одиноких батьків, сім'ї

з розлученими батьками, а також родини з дітьми-сиротами або дітьми, що опікуються рідними чи державними установами. Це породжує необхідність глибшого розуміння впливу сімейного середовища на психологічний розвиток і формування індивідуальних сценаріїв життя у дітей та підлітків.

Далі, розуміння ролі сім'ї в формуванні особистості має важливе значення для розробки програм та стратегій психологічної підтримки, спрямованих на оптимізацію психічного здоров'я та соціальної адаптації дітей та підлітків. Дослідження варіацій життєвого сценарію особистостей у різних сімейних умовах може виявитися корисним для практикуючих психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців у сфері допомоги дітям та сім'ям.

З розвитком сучасних методів дослідження та статистичного аналізу, вивчення варіацій сценаріїв життя у контексті сімейних відносин може допомогти в покращенні методології наукових досліджень у сфері психології сім'ї та дитячої психології. До того ж, зростаюча увага до проблеми розрізненості досліджень за типом сімейного утримання свідчить про актуальність подальших наукових розвідок у даній області. В цілому, актуальність теми визначається її значенням для психологічної науки та практики, а також її відповідністю сучасним соціокультурним реаліям.

Отже, методика дослідження включала аналіз варіацій сценаріїв життя осіб, які виховувалися у різних типах сімейних умов. Для цього було використано широкий спектр психологічних інструментів, включаючи опитувальники, тестування та методи проектування.

У рамках дослідження була зібрана вибірка, яка складалася з 30 осіб, що проживають у місті Миколаєві. З них 15 осіб були жінками, віком від 18 до 43 років, та 15 осіб – чоловіками, такого ж віку. Вибірка була обрана з урахуванням різноманітності соціокультурних та демографічних характеристик, що сприяло представництву різних груп населення. Серед опитуваних 10 людей виростили у неповній родині, і 20 – у повній.

Тести у роботі використовуються з метою систематичного збирання об'єктивних даних про певні характеристики або властивості особистості, здібностей, знань чи інших параметрів. Вони дозволяють психологам, науковцям та фахівцям в різних галузях здійснювати об'єктивну оцінку і аналіз індивідуальних рис та можливостей людини.

Дослідження варіацій життєвого сценарію особистостей є складним та важливим напрямком в сучасній психології. Використання різноманітних методів дозволяє краще розуміти і аналізувати поведінкові та психологічні аспекти індивідуального розвитку.

Використана методологія включає в себе п'ять основних підходів. Ці методи є інтегративною, оскільки поєднує в собі різноманітні підходи до аналізу особистісних характеристик. Вона ставить за мету вивчення не лише поведінкових проявів, а й внутрішніх механізмів та мотивацій, що керують цими проявами. Обрані тести є ключовими інструментами для дослідження та розуміння варіацій життєвого сценарію особистостей. Кожен з них відображає певний аспект психологічних процесів, що визначають спосіб, яким індивід реагує на життєві виклики та взаємодіє з навколишнім середовищем.

Тест «Трикутник Карпмана» є інструментом, який використовується для аналізу динаміки взаємодії між особистістю та її оточенням, зокрема в контексті взаємин ролей, що можуть відтворюватися в драматичному форматі. Цей тест базується на концепції «драма в три акти», розробленої психіатром Стівеном Карпманом у 1968 році.

Тест «Его-стани Берна» базується на теорії транзакційного аналізу, розробленої американським психіатром Еріком Берном у 1960-1970-х роках. Транзакційний аналіз вивчає взаємини між людьми та їх вплив на поведінку та психологічний стан особистості. Тест допомагає виявити та розуміти ті стани, які властиві особистості в різних ситуаціях [1, с. 32].

Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге, також відома як Шкала життєвих стресорів, була розроблена в 1967 році соціологами Томасом Холмсом і Річардом Раге. Ця методика призначалася для оцінки рівня стресу, який досвіджує особистість, шляхом ідентифікації подій або життєвих ситуацій, які вона пережила протягом певного періоду [2, с. 45].

Шкала оцінки якості життя, розроблена Оленою Степанівною Чабан, є інструментом для вимірювання рівня задоволеності життя та загального психологічного благополуччя особистості. Цей метод дозволяє оцінити, наскільки особа задоволена різними аспектами свого життя та якістю життя загалом. Олена Чабан, українська психологиня, розробила цей інструмент з метою вивчення впливу різних факторів на задоволеність життям українських громадян. Вона врахувала різні сфери життя, такі як робота, сім'я, соціальні відносини, здоров'я, фінанси тощо, які можуть впливати на загальне відчуття щастя та задоволеності [3, с. 15].

Мотивація успіху та страх невдачі, розроблена Альбертом Реаном, є психологічною теорією, що стосується мотиваційних факторів, які впливають на поведінку людини в досягненні цілей та уникненні невдач. Загальна цінність цієї концепції полягає в тому, що вона допомагає розуміти та прогнозувати поведінку людини в умовах досягнення цілей та уникнення негативних наслідків, що є важливим для розробки стратегій мотивації та підтримки в різних сферах діяльності [4, с. 36].

Дослідження варіацій життєвого сценарію є необхідною складовою наукових зусиль у розумінні психологічної та соціокультурної динаміки. Аналіз варіацій життєвих траєкторій привертає увагу наукової громадськості через свою спроможність розкрити індивідуальність та унікальність людського досвіду в контексті соціальних, культурних та психологічних впливів. У цій роботі варіації життєвого сценарію були досліджені в контексті сімейних відносин. А саме, постало питання, чи грає роль зростання людини у повній або неповній родині на її життєвий сценарій. Для цього були використані різні методики.

По-перше, було досліджено динаміку міжособистісних взаємодій та взаємовідносин у групових та міжособистісних ситуаціях за допомогою тесту «Трикутник Карпмана». У осіб з повних та неповних сімей кількість респондентів у ролі Жертви та ролі Переслідувача приблизно однакова. А от серед опитаних в ролі Рятівника значно переважає кількість осіб з повних сімей.

По-друге, було досліджено взаємодії між різними аспектами особистості, так звані «стани Его». Для цього було використано тест «Его-стани Берна». Отримані результати свідчать про те, що у людей з повних та неповних родин частота повторення стану Дитини і Батька не сильно відрізняється, в той час як осіб з результатом стану Дорослого в повних родинях набагато більше.

По-третє, для дослідження індивідуальної здатності до подолання стресу та успішної адаптації до соціального середовища була використана «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге». Детальний розгляд результатів показує, що у осіб з великим ступенем опору стресу є спільна риса – зростання у повній родині. Для осіб з пороговим та низьким ступенем опору стресу такої тенденції виявлено не було.

Наступний показник, який був досліджений – це різноманітні аспекти життя людини з метою визначення її загального рівня задоволеності та задоволення життям. Для цього була використана шкала оцінки якості життя Чабан. Можемо побачити, що за результатами опитування оцінки якості життя, великих відмінностей між людьми, які виховувалися в повних та неповних родинях не виявлено. Хоча варто зазначити, що кількісно число осіб з більш високим показником оцінки якості життя все ж таки росли у повних родинях.

Завершальний показник, який був досліджений – рівень мотивації до досягнення успіху та страху перед можливою невдачею у конкретній ситуації або в житті загалом. Для цього використовувався тест «Мотивація успіху та страх невдач Реана». За результатами дослідження, можна стверджувати, що особи з неповних родин мають більшу мотивацію та виражене прагнення до успіху, ніж респонденти з повних родин.

Для дослідження зв'язку між умовами виховання та формуванням життєвих сценаріїв особистостей були використані результати тестування шкали оцінки якості життя Чабан та тесту на мотивацію успіху та страх невдач Реана. Наукове дослідження включало аналіз відповідей учасників, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, а також застосування статистичного критерію Пірсона для встановлення кореляційного зв'язку між рівнями оцінки якості життя та мотивацією успіху та страхом невдач. Результати дослідження свідчать про статистично значущий зв'язок між умовами виховання та формуванням життєвих сценаріїв особистостей. Учасники, які виростили у повних сім'ях, мали тенденцію до вищих рівнів якості життя та більшої мотивації успіху порівняно з тими, хто виховувався у неповних сім'ях. Ці результати підкреслюють важливість родинного середовища в процесі формування особистості та її життєвих орієнтирів. Дослідження може викликати подальший інтерес у вивченні впливу сімейного контексту на психологічний розвиток особистості та формування її життєвих цілей.

Результати дослідження варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин свідчать про важливість розуміння впливу сімейного середовища на розвиток особистості та її подальше функціонування.

Аналіз взаємодій міжособистісних ролей за допомогою тесту «Трикутник Карпмана» підтверджує, що респонденти з повних сімей виявили більшу кількість осіб у ролі рятівника, що може вказувати на тенденцію до більш активної позиції у взаємодіях.

Дослідження «Его-станів Берна» вказує на те, що особи з повних родин проявляють більшу виразність ролі Дорослого, що може свідчити про їхню більшу внутрішню зрілість та самостійність.

Методика «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» показала, що особи з повних сімей мають більш виражений ступінь опору стресу, що може бути пов'язано з більшою підтримкою та ресурсами від родини.

Щодо оцінки якості життя за шкалою Чабан, вона не показала суттєвих відмінностей між особами з різних сімейних типів, проте спостерігалася тенденція до зростання показників оцінки якості життя у осіб з повних сімей.

Щодо мотивації до успіху та страху перед невдачею, результати тесту «Мотивація успіху та страх невдач Реана» показали, що особи з неповних сімей проявляли більшу мотивацію до успіху.

Також, використання критерію Пірсона дозволяє встановити статистичну залежність між різними змінними у наборі даних, що допомагає підтвердити гіпотезу про взаємозв'язок між сімейним середовищем та психологічними характеристиками особистості.

Отже, результати дослідження свідчать про важливість вивчення варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин. Розуміння взаємозв'язку між сімейним середовищем та психологічними характеристиками особистості може допомогти в розробці програм психологічної підтримки та інтервенцій для покращення якості життя та соціальної адаптації різних категорій осіб.

Можливість подальших досліджень у галузі відкриває широкий простір для розвитку наукової психологічної думки. Перш за все, подальші дослідження можуть уточнити взаємозв'язок між типом сімейного утримання та психологічним розвитком особистості на різних етапах життя, включаючи дитинство, підлітковий вік і дорослість. Дослідження

можуть розкрити, які саме аспекти сімейного середовища найбільше впливають на формування життєвих сценаріїв особистості та як ці впливи можуть змінюватися в залежності від контексту.

Крім того, подальші дослідження можуть допомогти у розробці більш точних методів оцінки та вимірювання варіацій життєвого сценарію, включаючи розробку нових психологічних інструментів та методик дослідження. Це дозволить зробити більш об'єктивні та надійні висновки щодо впливу сімейного середовища на формування особистості.

Загалом, подальші дослідження можуть допомогти виявити індивідуальні та групові варіації впливу сімейного середовища на розвиток особистості, враховуючи різноманітність культурних, соціальних та економічних контекстів. Це може виявитися важливим для адаптації психологічних підходів та інтервенцій до конкретних культурних і соціальних контекстів.

Список використаної літератури

1. Берн Е. Ігри, в які грають люди. Харків: Книжк. клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2016. 256 с.
2. Бельмега І. В. Вплив акцентуєваних рис характеру на виникнення стану соціально-психологічної дезадаптації у військовослужбовців НТУ. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 102 с.
3. Чабан О. С., Хаустова О. О., Безшейко В. Г., Москаленко О. В. Валідизація «Шкали оцінки якості життя». *Український вісник психоневрології*. 2017. Т. 25. Вип. 1. С.160-162.
4. Раппопорт В. К. Особливості мотивації у жінок 20-35 років з різним рівнем тривожності. Харків: ХАІ, 2022. 79 с.

VARIATIONS IN THE LIFE SCENARIO OF PERSONALITIES WHO WERE RAISED IN COMPLETE AND INCOMPLETE FAMILIES

Grynchuk Bogdana

*Petro Mohyla Black Sea National University,
St. 68 Desantnykiv 10, Mykolaiv, Ukraine, 54000
e-mail: danagrinchuk7@gmail.com*

Astremaska Iryna

*Petro Mohyla Black Sea National University
St. 68 Desantnykiv 10, Mykolaiv, Ukraine, 54000
e-mail: arin9474@ukr.net*

This study is dedicated to exploring variations in life scripts among individuals raised in both complete and incomplete families. In the context of contemporary psychological research, the family environment stands out as one of the key factors influencing the formation of individuals' life trajectories. The necessity for a thorough analysis of the impact of family structure on psychological development, as well as on the formation of adaptation strategies and self-definition of personality, is substantiated. The application of theoretical analysis methods and empirical research has allowed us to elucidate key aspects of the relationship between family context and individual life scripts, thus making a significant contribution to the development of the topic.

Research on variations in life scripts within the context of family relations has underscored the importance of understanding the influence of the family environment on personality development and subsequent functioning. Analysis of interpersonal roles using the "Karpman Drama Triangle" test confirms that respondents from complete families exhibit a greater number of individuals in the rescuer role, indicating

a tendency towards a more active position in interactions. The study of "Bern Ego States" reveals that individuals from complete families demonstrate a greater expression of the Adult role, suggesting their higher internal maturity and independence.

The application of the "Holmes and Rahe Stress and Social Readjustment Scale" methodology demonstrates that individuals from complete families exhibit a more pronounced resistance to stress, which may be associated with greater support and resources from the family. Evaluation of life quality using the Chaban Scale did not reveal significant differences between individuals from different family types, but a tendency towards increased life quality ratings was observed among individuals from complete families.

Regarding motivation for success and fear of failure, results from the "Rein Achievement Motivation and Fear of Failure" test indicate that individuals from incomplete families demonstrate a higher motivation for success. Utilization of Pearson's criterion confirms the statistical dependence between various variables in the dataset, helping to substantiate the hypothesis regarding the relationship between the family environment and psychological characteristics of personality. Thus, the research findings underscore the importance of studying variations in life scripts within the context of family relations and may serve as a basis for developing psychological support programs and interventions to enhance the quality of life and social adaptation of various individuals.

Key words: life script, personality, family environment, complete families, incomplete families, psychological development, variations, interaction.

УДК 159.96

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.4>

ОСОБЛИВОСТІ СИНХРОННОГО ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» ТА «ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ»

Ольга Джежик, Вікторія Папінян

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна, 65009
e-mail: dzhezhik_olga@ukr.net*

В статті зазначено, що «Загальна психологія» та «Історія психології» – це базові навчальні дисципліни з обов'язкової частини професійної підготовки здобувача, навчальні програми яких укладені згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 565 від 24.04.2019 року для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Відповідно до мети доведено логічну послідовність викладання зазначених навчальних дисциплін.

Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «Загальна психологія» є особливості формування основних понять і категорій загальної психології, визначення сутності й загальних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку психіки, основ психологічних знань, які необхідні для глибокого розуміння й міцного засвоєння інших психологічних дисциплін, пов'язаних з діяльністю практичного психолога, а також оволодіння методами психодіагностики психічних явищ, формування вміння проведення емпіричних психологічних досліджень, а предметом курсу «Історія психології» – закономірності формування і розвитку поглядів щодо психіки на ґрунті аналізу різних підходів до розуміння її природи, функцій і генезису.

Підкреслено, що програми побудовані за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно – трансферною системою (ECTS). Обидві програми орієнтовані на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Зуважено, що знання отримані під час вивчення навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Історія психології» є основою для вивчення таких освітніх компонентів як: «Психофізіологія», «Практикум із загальної психології», «Вікова та педагогічна психологія», «Психодіагностика», «Експериментальна психологія», «Юридична психологія», «Психологія емоцій та почуттів», «Психологія девіантної поведінки», «Соціальна психологія», «Психологія конфлікту» та інші.

Ключові слова: психологія; освітні компоненти; загальні та спеціальні компетентності; програмні результати навчання; професійна підготовка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному українському суспільстві, внаслідок повномасштабної військової агресії дедалі збільшується попит на практичних психологів. Професійна підготовка майбутніх психологів, повинна охоплювати опанування здобувачами нових знань, вмінь та навичок, необхідних для складної та неоднозначної діяльності, пов'язаної з відтворенням та відновленням людської особистості, як у воєний, так і післявоєний період.

«Загальна психологія» як і «Історія психології» – це навчальні дисципліни, які спрямовані на створення загальнотеоретичної бази, тобто на оволодіння загально-психологічним інструментарієм для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін.

«Загальна психологія» є загальноосвітнім курсом професійної підготовки здобувачів вищої освіти, що спрямована на вивчення та розуміння базових категорій і понять науки психологія, системи психологічних знань, закономірностей, механізмів, методологічних підходів щодо вивчення психічних явищ особистості, їх виникнення функціонування та розвитку; поведінка, діяльність, вчинки; взаємодія людей у малих і великих соціальних групах; психофізіологічні процеси та механізми, які лежать в основі різних форм психічної активності.

Навчальна програма курсу «Історія психології» освітлює історичний розвиток психологічних знань у різних країнах, їх специфіку, зв'язок з суспільно-історичними умовами і станом духовного життя, культурою. Соціокультурний контекст розвитку психологічних знань розкриває дієву роль психології у вирішенні соціально значущих проблем у різних сферах суспільного життя (вихованні, навчанні, етиці відносин між людьми тощо).

Головною метою вивчення курсу «Загальна психологія» є формування у здобувачів вищої освіти наукових уявлень про природу психіки, про методи та результати дослідження психічних явищ, про індивідуально-типологічні властивості особистості; розвиток здатності до застосування психологічних знань в умовах професійної діяльності.

В той же час, мета курсу «Історія психології» полягає у засвоєнні здобувачами вищої освіти загальної логіки, закономірностей та хронології становлення, розвитку психологічних знань в контексті загальної історії науки.

Основними завданнями навчальної дисципліни «Загальна психологія» є отримання поглиблених психологічних знань та уявлень про психіку людини, свідомість та особистість; опанування знаннями про основні психічні процеси, їх властивості та характеристики. Завдання курсу «Історія психології» полягають у ознайомленні із процесом історичних змін, принципів та методології науки; оволодінні навичками критичного, недовгомагичного погляду на різні психологічні теорії, вміння визначати їх переваги та слабкі сторони.

Отже, завдання навчальних дисциплін не пересікаються, проте взаємодоповнюють один одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 565 від 24.04.2019 року [1], Освітньо-професійної програми та навчального плану, за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 053 «Психологія» розроблених кафедрою психології факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»[2], викладання базових освітніх компонентів «Загальна психологія» та «Історія психології», які входять до обов'язкової частини професійної підготовки здобувача [1] передбачено у першому навчальному семестрі.

Постановка завдання. У контексті аналізу останніх досліджень і публікацій та визначеної актуальності проблеми **формулювання цілей статті** вбачаємо в аналізі методики синхронного викладання навчальних «Загальна психологія» та «Історія психології» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 – «Психологія».

Виклад основного матеріалу. Розробляючи програми курсів «Загальна психологія» та «Історія психології», ми орієнтувалися, в першу чергу, на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли б формуванню комбінації загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей. Співвідношення ПРН з загальними (ЗК) та спеціальними (СК) компетентностями представлено відповідно до чинного Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [1].

Вивчення навчальної дисципліни «Загальна психологія» сприяє формуванню у здобувачів таких програмних результатів навчання (ПРН):

- аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання (ПРН 1);
- розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань (ПРН 2);
- обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги (ПРН 5);
- пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання (ПРН 9);
- формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника (ПРН 10).

Програмні результати навчання корелюються з загальними (ЗК) та спеціальними (СК) компетентностями:

- ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК 4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- СК 1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.
- СК 3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.
- СК 4. Здатність самостійно збирати та критично опрацювати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.
- СК 5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

Вивчення освітньої компоненти «Історія психології» сприятиме формуванню у здобувачів наступних програмних результатів навчання:

- аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання (ПРН 1);
- розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань (ПРН 2);
- здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань (ПРН 3);
- відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку (ПРН 15).

Програмні результати навчання формуються завдяки оволодінню наступними компетентностями:

- ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК 3. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- ЗК 4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК 11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

- СК 1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

СК 2. Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

СК 3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

Отже, можна побачити, що вивчаючи освітні компоненти «Загальна психологія» та «Історія психології», здобувачі отримують спільні загальні (ЗК 2 та ЗК 4) та спеціальні (СК 1 та СК 3) компетентності, що сприятиме формуванню таких важливих програмних результатів навчання, як вміння аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання (ПРН 1) та розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань (ПРН 2).

Навчальні дисципліни «Загальна психологія» та «Історія психології» викладаються у першому семестрі та є обов'язковими для вивчення. Передбачається, в першу чергу, аудиторне навчання але не виключаються можливості застосування електронного навчання і дистанційних освітніх технологій.

Програма курсу «Загальна психологія» у першому семестрі (курс з «Загальної психології» вивчається протягом 4 семестрів) розрахована на 120 годин, в тому числі аудиторних занять – 36, з них лекційних 18, практичних – 18. На самостійну роботу здобувачів відведено 84 години.

Курс лекцій з дисципліни «Загальна психологія» включає 9 лекцій, в яких розкриваються такі теми, як: загальне поняття про психологію як науку, предмет психології та її задачі; методи сучасної психології; поняття про психіку та основні форми відображення дійсності; розвиток психіки в філогенезі; походження і розвиток свідомості людини; основні напрямки сучасної психології; поняття про особистість, основні напрямки дослідження особистості; особистість та діяльність як базові категорії психології, види діяльності; світ психологічних явищ людини (психічні процеси, психічні властивості, психічні стани).

Навчальна дисципліна «Історія психології» розрахована на 90 годин, в тому числі аудиторних занять – 30, з них лекційних 14, практичних – 16. На самостійну роботу здобувачів відведено 60 годин.

Курс лекцій з дисципліни «Історія психології» включає 7 лекцій, в яких розкриваються такі теми, як: історія психології як навчальна дисципліна; психологічні погляди у Стародавньому Китаї та Індії, розвиток античної психології; психологія у Середні Віки та епоху Відродження; розвиток психологічної думки Нового часу (XVII ст.), психологія в епоху Провітництва (XVIII ст.); виникнення психології як самостійної науки у XIX ст., поява та розвиток психоаналізу, біхевіоризму та гештальт-терапії та (10-і рр. XX ст. – сер. 30-х рр. XX ст.); поява та розвиток гуманістичної та когнітивної психології у II пол. XXст.; поява та розвиток психології в Україні.

Під час викладання навчальних дисциплін використовуються наступні методи: очні та практичні, в т.ч. лекція – конференція, проблемна лекція, дискусія, ділові ігри, розв'язування групових ситуаційних завдань, мозкові штурми, брейн-ринг тощо, які дозволяють занурюватись у теорію та орієнтують на практику.

Лекційні заняття з обох навчальних дисциплін підкріплюються практичними заняттями, на яких застосовуються такі методи та технології навчання, як:

– інтерактивні методи: відповіді на запитання думок здобувачів; аналіз історій та ситуацій; дискусії, дебати, полеміки; мозковий штурм; відпрацювання навичок, робота в групах; ігрове перевтілення;

– активні методи: моделювання професійної діяльності; навчання інших; активні ігри (проблемно-орієнтовані, дослідницькі, ділові, проєктувальні);

– інноваційні методи: компетентнісний; інтегрований (заняття-аукціон, заняття – подорож тощо); проектно-дослідницький, та інші форми роботи.

Кожне лекційне та практичне заняття передбачає самостійну роботу здобувача. Самостійна робота є основним засобом засвоєння здобувачем вищої освіти навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота з обох освітніх компонентів передбачає підготовку до аудиторних занять та контрольних заходів, а також виконання індивідуального науково-дослідного завдання.

Самостійна робота повинна виконуватись систематично. В кінці кожної лекції здобувачі одержують контрольні питання за змістом лекційного матеріалу, відповідь на які передбачає осмислення та більш глибоке засвоєння матеріалу. Самостійна робота проводиться з метою закріплення нових вмій, оформлюється письмово (реферат, доповідь, есе).

Виконання індивідуального науково-дослідного завдання є завданням дослідницького характеру, яке має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання.

Консультації здобувачів передбачені навчальним планом та мають здійснюватися викладачами двічі на тиждень.

Поточний контроль знань здобувачів здійснюється шляхом активної участі під час лекційних та практичних занять, а також виконання індивідуальних науково-дослідних завдань і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувача вищої освіти до виконання конкретної роботи.

Серед основних форм проведення поточного контролю, під час викладання навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Історія психології» є усне опитування здобувачів вищої освіти та тестові завдання. Підсумковий контроль з обох дисциплін проводиться у формі заліку.

Висновки. Науковий пошук та ретельний аналіз методики синхронного викладання навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Історія психології» показав, що хоча завдання освітніх компонентів не пересікаються, проте взаємодоповнюються та сприяють формуванню спільних загальних (знання та розумінню предметної області та розумінню професійної діяльності та здатності вчитися і оволодівати сучасними знаннями) та спеціальних (здатності оперувати категоріально-понятійним апаратом психології та здатності до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків) компетентностей, а також формуванню таких важливих програмних результатів навчання, як вміння аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання та розуміння закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань. Все це зайвий раз доводить логіку та послідовність викладання освітніх компонентів, передбачену Стандартом вищої освіти, освітньо-професійною програмою та навчальним планом, за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 053 «Психологія».

Зазначені курси мають базову теоретичну спрямованість. Вони стають основою та передумовою для вивчення усіх без винятку подальших навчальних дисциплін.

Отже, задля ефективного формування у здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» програмних результатів навчання, головною метою розроблених нами навчальних курсів: «Загальна психологія» та «Історія психології» вбачаємо у формуванні у здобувачів вищої освіти теоретичних знань, що дозволять озброїти їх вміннями та навичками визначення психологічного контексту в умовах практичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 565. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (дата звернення 06.03.2024).
2. Освітньо-професійна програма зі спеціальності 053 «Психологія», введена в дію наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» від 03.07. 2023 №1774-6 <https://www.onua.edu.ua/ua/studentu-ua/osvitni-programy?view=article&id=5290:psihologiya-opp-bakalavr-053-psihologiya&catid=615> (дата звернення 05.03.2024).

FEATURES OF SIMULTANEOUS TEACHING OF THE COURSES «GENERAL PSYCHOLOGY» AND «HISTORY OF PSYCHOLOGY»

Olha Dzhezhyk, Victoria Papinian

*National University «Odesa Law Academy»,
23, Fontanska Road Str., Odessa, Ukraine, 65009
e-mail: dzhezhyk_olga@ukr.net*

The article states that «General Psychology» and «History of Psychology» are basic academic disciplines from the mandatory part of the applicant's professional training, the curricula of which are concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 565 dated 04.24. 2019 for the first (bachelor) level of higher education in specialty 053 «Psychology».

In accordance with the goal, the logical sequence of teaching the specified academic disciplines is proven.

It is noted that the subject of the educational discipline «General Psychology» is the peculiarities of the formation of the main concepts and categories of general psychology, the definition of the essence and general regularities of the emergence, functioning and development of the psyche, the basics of psychological knowledge, which are necessary for a deep understanding and solid assimilation of other psychological disciplines, related to the activities of a practical psychologist, as well as mastering methods of psychodiagnosis of mental phenomena, formation of the ability to conduct empirical psychological research, and the subject of the course «History of Psychology» – regularities of the formation and development of views on the psyche based on the analysis of various approaches to understanding its nature, functions and genesis.

It is emphasized that the programs are built according to the requirements of the credit-module system of the organization of the educational process in higher educational institutions, recommended by the European credit-transfer system (ECTS). Both programs are focused on the personal and professional growth of future psychologists.

It is noted that the knowledge obtained during the study of the academic disciplines «General Psychology» and «History of Psychology» is the basis for studying such educational components as: «Psychophysiology», «Practical Course in General Psychology», «Age and Pedagogical Psychology», «Psychodiagnostics», «Experimental psychology», «Legal psychology», «Psychology of emotions and feelings», «Psychology of deviant behavior», «Social psychology», «Conflict psychology» and others.

Key words: psychology; educational components; general and special competencies; program learning outcomes; professional training.

УДК 159.947.2-057.875

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.5>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СТУДЕНТАМИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ

Анастасія Долгієр

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, 54003
e-mail: anastasiyadolgier@gmail.com*

Олена Дрозд

*Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, 54003
e-mail: olenadroz0509@ukr.net*

Психологічний стрес та його наслідки стають предметом все більшого інтересу серед дослідників, особливо у контексті сучасних соціально-політичних реалій. Українські студенти, зокрема, зазнають особливих викликів через військовий стан в Україні, який впливає на різні аспекти їхнього життя. В таких умовах вивчення психологічних особливостей вибору стратегій подолання стресу набуває великої важливості та актуальності. У статті розглянуто концепцію копінг-стратегій, що представляють собою методи або підходи, які людина використовує для подолання стресу, проблем або негативних емоційних станів. Згідно з теорією Лазаруса та Фолкмана, копінг класифікується на стратегії, орієнтовані на проблему, та стратегії, зосереджені на емоціях. Копінг, орієнтований на проблему, включає в себе вжиття заходів для вирішення проблеми та усунення стресора, тоді як емоційно-орієнтований копінг спрямований на зменшення негативних емоцій, пов'язаних зі стресором. Додатково, Ендлер і Паркер визначили стратегію уникання як інший стиль копіngu, що базується на психологічному чи поведінковому відволіканні від джерела стресу. Метою даного дослідження є аналіз психологічних особливостей вибору копінг-стратегій студентами та з'ясування їхнього зв'язку із рівнем тривожності і депресії. Вибірка дослідження включає 40 студентів ЗВО (32 жінки та 8 чоловіків), віком від 17 до 25 років. Використані методики включають Індикатор копінг-стратегій Д. Амірхана, Шкалу особистісної тривожності Спілбергера та Шкалу депресії Бека. Результати дослідження показали, що більшість студентів має високий рівень особистісної тривожності та симптоми депресії різної важкості. Щодо копінг-стратегій, було виявлено, що більшості студентів притаманний середній рівень вирішення проблем та пошуку соціальної підтримки, а уникнення проблем у них на низькому рівні. Важливим аспектом виявилось встановлення взаємозв'язків між стратегіями вирішення проблем, рівнем тривожності та депресією. Висока тривожність частіше корелює з використанням стратегії уникнення проблем, тоді як депресія може зменшувати схильність до активного розв'язання проблем. Отже, отримані результати свідчать про важливість розвитку навичок управління стресом та психологічної підтримки для студентів, які можуть бути вразливі до симптомів тривожності та депресії, особливо в умовах воєнного стану.

Ключові слова: копінг, копінг-стратегії, стрес, студенти, депресія, тривожність, воєнний стан, психологічна підтримка.

В сучасному світі студентська молодь постійно знаходиться під впливом найрізноманітніших стресових ситуацій, що вимагають адаптації та ефективних стратегій

подолання. Однак, в Україні студенти стикаються з особливими викликами, спричиненими воєнним станом, що відчувається у різних аспектах їхнього життя. У такому контексті вивчення психологічних особливостей вибору копінг-стратегій набуває особливої актуальності та значущості.

Вибір копінг-стратегій, які допомагають студентам подолати стресові ситуації, важливий як для їхнього психологічного здоров'я, так і для успішного функціонування у навчальному середовищі. Проте, в умовах, коли підвищений рівень стресу пов'язаний не лише з навчальними та особистими викликами, а й з екстремальними обставинами воєнного конфлікту, вибір оптимальних стратегій може бути складним завданням.

У зв'язку з цим, ця робота спрямована на розкриття важливості розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі вибору копінг-стратегій студентами в умовах воєнного стану, що на нашу думку є ключовим для розробки ефективних програм підтримки та інтервенцій, спрямованих на забезпечення психологічного благополуччя та адаптації до стресових умов. Дослідження в цьому напрямку можуть зробити значний внесок у розуміння та підтримку психологічного здоров'я студентів, які змушені функціонувати в складних умовах військового конфлікту.

Копінг-стратегії («coping» – від англ. «cope»), що згідно з Оксфордським англійським словником, розуміється як «успішно впоратися, подолати» представляють собою методи або підходи, які людина використовує для подолання стресу, проблем або негативних емоційних станів. Лазарус та Фолкман визначають копінг як когнітивні та поведінкові зусилля, що постійно змінюються, щоб керувати конкретними зовнішніми та/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як такі, що обтяжують або перевищують ресурси людини [1, с. 141].

Теорія стресу та подолання Лазаруса та Фолкмана [1] розрізняє копінг-стратегії, орієнтовані на проблему, та копінг-стратегії, зосереджені на емоціях. Згідно з цією теорією, копінг, орієнтований на проблему, передбачає вжиття заходів для вирішення проблеми та усунення стресора. Емоційно-орієнтований копінг, натомість, зменшує негативні емоції, пов'язані зі стресором. Крім того, Ендлер і Паркер [2] визначили також стратегію уникання як інший стиль копінгу, заснований на психологічному чи поведінковому відволіканні від джерела стресу.

В контексті воєнного стану копінг-стратегії набувають для студентів особливого значення, оскільки цей час може бути періодом значного стресу та нестабільності. Сьогодні студенти зіштовхуються зі значними емоційними та психологічними викликами, пов'язаними з загрозою для їхньої безпеки та безпеки їхніх сімей, відсутністю звичних умов навчання та життя, а також тривалим перебуванням у стані невизначеності.

У такому середовищі ризик розвитку депресії і тривожності серед студентів може бути значно підвищений. Депресія та тривога можуть впливати на те, як молоді люди справляються з труднощами, зокрема збільшуючи схильність до уникнення проблем та самоізоляції, знижуючи віру в успіх і впевненість у собі.

Вибір відповідної до ситуації копінг-стратегії може сприяти збереженню психологічної стійкості та здійсненню адаптації до нових умов, а також допомагати студентам знайти способи для впорядкування своїх емоцій, зміни свого сприйняття ситуації, шукати підтримку від товаришів чи професійних консультантів, розглядати нові можливості для особистого зростання та розвитку, навіть в умовах обмежень і складних обставин.

Вибірку дослідження склали 40 респондентів, які є студентами вищих навчальних закладів, з них 32 особи жіночої статі та 8 осіб чоловічої статі віком від 17 до 25 років.

Для нашого дослідження ми обрали методику Індикатора копінг-стратегій Д. Амірхана з метою систематичного вивчення та аналізу стратегій, які обирають студенти для подолання стресу та труднощів. Ця методика надає можливість збирати дані про різноманітні адаптаційні відповіді особистості, що дозволяє нам отримати глибше розуміння вибору копінг-стратегій та їхнього впливу на психологічний стан студентів.

Додатково, ми включили в наше дослідження шкалу тривоги Спілбергера з метою виявлення рівня тривожності серед учасників. Тривога є однією з ключових психологічних реакцій на стрес, тому включення цієї шкали дозволить нам оцінити вплив тривоги на вибір студентами копінг-стратегій.

Крім того, ми вирішили використати шкалу депресії Бека для додаткового вивчення психологічного стану учасників нашого дослідження. Депресія є ще однією з важливих психічних реакцій на стрес та труднощі, тому включення цієї шкали дозволить нам оцінити вплив депресії на вибір копінг-стратегій серед студентів.

Враховуючи ці фактори, використання обраних методик дозволить нам отримати більш повне та всебічне розуміння психологічних особливостей вибору копінг-стратегій студентами. Результати за Шкалою особистісної тривожності Спілбергера та Шкалою депресії Бека зображено на рис. 1 та 2.

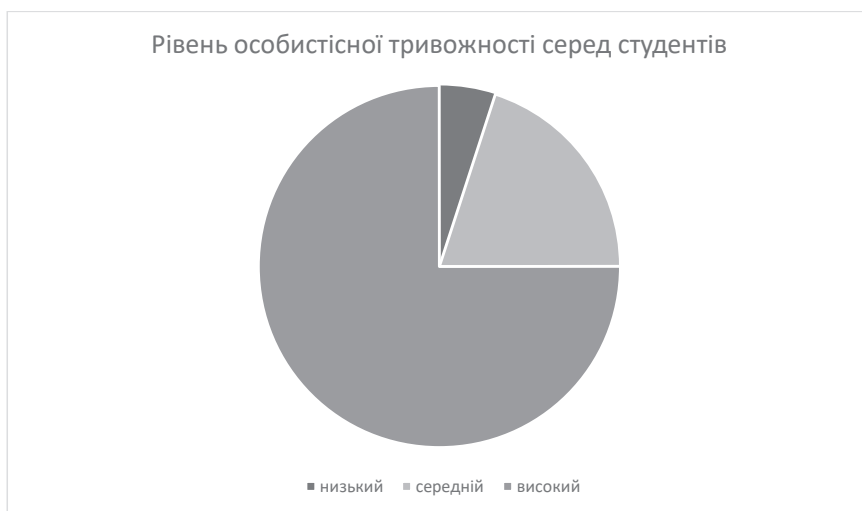

Рис. 1. Результати діагностики особистісної тривожності серед студентів

Аналізуючи дані, можна зробити висновок, що більшість студентів має високий рівень особистісної тривожності. Високий рівень особистісної тривожності може проявлятися через постійну стурбованість навіть щодо малих подій, фізичні симптоми, такі як підвищене серцебиття і м'язова напруга, соціальну ізоляцію та уникання ситуацій, де виникає тривога, перфекціонізм, проблеми зі сном, чутливість до критики і відмови, а також загальний дискомфорт, навіть без явної причини.

Аналіз результатів Шкали депресії Бека показав, що депресивні симптоми відсутні лише у 25% досліджуваних, а отже депресія є поширеним явищем серед студентів, і може варіювати від легких до важких форм.

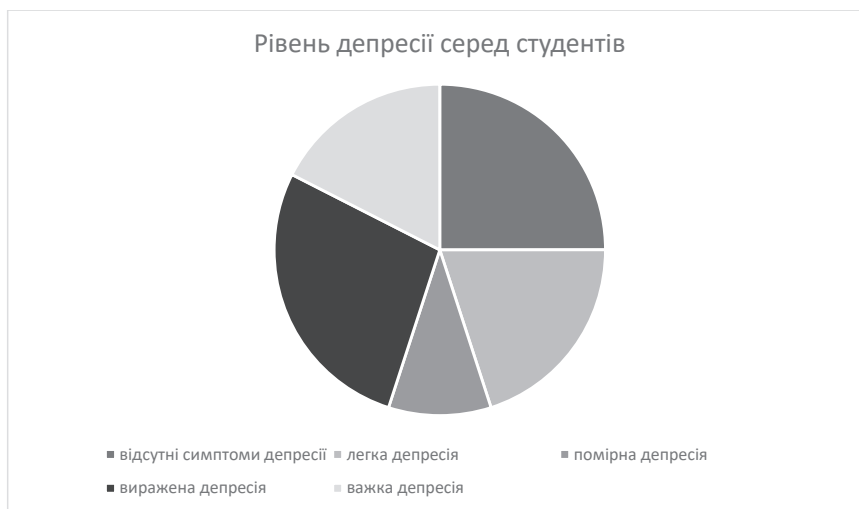

Рис. 2. Результати діагностики депресії серед студентів

Депресивні симптоми можуть суттєво впливати на вибір копінг-стратегій студентами, оскільки вони можуть спричиняти втому, безнадійність та відчуття безсилля. У такому стані студенти можуть віддалятися від соціальних взаємодій та академічних обов'язків, шукати втечі у шкідливих звичках або ізоляції. Крім того, вони можуть відмовлятися від позитивних стратегій, таких як здоровий спосіб життя чи підтримка від друзів, через відчуття втрати інтересу та енергії.

На основі аналізу даних, отриманих за методикою Індикатор копінг-стратегій Д. Амірхана, можна зробити кілька ключових висновків. По-перше, результати вказують на те, що більшість учасників дослідження виявили схильність розглядати проблеми на середньому рівні, який становить більше половини випадків. Це може вказувати на те, що люди намагаються раціонально аналізувати та розв'язувати проблеми, але водночас можуть відчувати певний ступінь стресу чи тривоги. По-друге, знаходження соціальної підтримки також має велике значення, і понад половина учасників виявили тенденцію шукати її на середньому та високому рівні. Це свідчить про соціальну природу психологічних стратегій управління стресом та важливість соціальної підтримки у вирішенні складних життєвих ситуацій. Нарешті, щодо уникнення проблем, було виявлено, що більшість учасників проявляли схильність до низького рівня уникнення, що може свідчити про їхню бажаність активно вирішувати проблеми та уникаючи відкладання їх на потім. Результати представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівень		Дуже низький	Низький	Середній	Високий
Шкала «вирішення проблем»	Кількість	3	13	21	3
	%	7,5%	32,5%	52,5%	7,5%
Шкала «пошук соціальної підтримки»	Кількість	3	10	20	7
	%	7,5%	25%	50%	17,5%
Шкала «уникнення проблем»	Кількість	3	25	8	4
	%	7,5%	62,5%	20%	10%

Для того, щоб перевірити наявність кореляції між видами копінг-стратегій і рівнем тривожності та депресії, ми використали коефіцієнт кореляції Пірсона.

Зокрема, спостерігається негативний зв'язок між стратегією вирішення проблем та особистісною тривожністю ($r=-0,5471$, $p\leq 0,01$), що може означати, що у студентів зі зростанням рівня особистісної тривожності зменшується використання стратегій вирішення проблем. Вони можуть уникати або відкладати на потім проблеми замість того, щоб швидко та ефективно знайти їм рішення. Це може призвести до відсутності продуктивного навчання та стресу через накопичення невіршених завдань.

Також було виявлено негативний зв'язок між стратегією вирішення проблем та шкалою депресії ($r=-0,3895$, $p\leq 0,05$), що вказує на те, що студенти з ознаками депресії можуть рідше обирати стратегії вирішення проблем. Вони можуть відчувати втому, безнадійність або безцільність, що може перешкоджати їм у прийнятті активної позиції щодо вирішення проблемних ситуацій. Це може призвести до погіршення академічних результатів та загального самопочуття.

З іншого боку, спостерігається позитивний зв'язок між стратегією уникнення проблем та особистісною тривожністю ($r=0,4815$, $p\leq 0,01$). Це може свідчити про те, що особи з вищим рівнем тривожності мають більшу тенденцію уникати проблем. Вони можуть шукати варіанти уникнення неприємностей, такі як відволікання уваги на розвагах або уникнення ситуацій, що можуть викликати стрес. Це може призвести до відсутності розвитку важливих навичок управління стресом та розв'язання проблем.

Отже, результати дослідження підтверджують наявність взаємозв'язків між стратегіями вирішення проблем, рівнем тривожності та депресією у студентів. Висока тривожність частіше спричиняє використання стратегій уникнення проблем, тоді як депресія може зменшувати схильність до активного розв'язання проблем. Ці результати вказують на важливість розвитку навичок управління стресом та психологічної підтримки для студентів, які можуть бути вразливі до симптомів тривожності та депресії.

Перспективи подальшого дослідження в цій області можуть включати розвиток і тестування програм та інтервенцій, спрямованих на зменшення тривожності та депресії серед студентів, і на покращення їхніх навичок управління стресом та стратегій вирішення проблем, а також дослідження додаткових факторів, які можуть впливати на вибір стратегій вирішення проблем, таких як соціальна підтримка, самооцінка тощо.

Список використаної літератури

1. Lazarus, R.; Folkman, S. *Stress, Appraisal, and Coping*; Springer Publishing Company: Berlin, Germany, 1984.
2. Endler, N.S.; Parker, J.D. Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *J. Pers. Soc. Psychol.* 1990, 58, 844–854.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF STUDENTS' CHOICE OF COPING STRATEGIES

Anastasia Dolgier

*Petro Mohyla Black Sea National University,
68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine, 54003
e-mail: anastasiadolgier@gmail.com*

Olena Drozd

*Petro Mohyla Black Sea National University,
68 Desantnykiv Str., 10, Mykolaiv, Ukraine, 54003
e-mail: olenadrozd0509@ukr.net*

Psychological stress and its consequences are becoming a subject of increasing interest among researchers, especially in the context of current socio-political realities. Ukrainian students, in particular, face particular challenges due to the martial law in Ukraine, which affects various aspects of their lives. In such circumstances, the study of psychological features of the choice of coping strategies is of great importance and relevance. The article discusses the concept of coping strategies, which are methods or approaches that a person uses to overcome stress, problems or negative emotional states. According to the theory of Lazarus and Folkman, coping is classified into problem-focused and emotion-focused strategies. Problem-focused coping involves taking steps to solve the problem and eliminate the stressor, while emotion-focused coping is aimed at reducing negative emotions associated with the stressor. Additionally, Endler and Parker defined an avoidance strategy as another coping style based on psychological or behavioural distraction from the source of stress. The purpose of the present study is to analyse the psychological characteristics of students' choice of coping strategies and to determine their relationship with anxiety and depression. The study sample includes 40 university students (32 women and 8 men) aged 17-25 years. The methods used include D. Amir Khan's Coping Strategies Indicator, Spielberg's Personal Anxiety Scale, and Beck's Depression Scale. The results of the study showed that most students have a high level of personal anxiety and symptoms of depression of varying severity. Regarding coping strategies, it was found that most students have an average level of problem solving and social support seeking, while problem avoidance is at a low level. An important aspect was the establishment of relationships between problem-solving strategies, anxiety and depression. High anxiety is more likely to correlate with the use of problem avoidance strategies, while depression can reduce the tendency to actively solve problems. Thus, the findings indicate the importance of developing stress management skills and psychological support for students who may be vulnerable to symptoms of anxiety and depression, especially in martial law.

Key words: coping, coping strategies, stress, students, depression, anxiety, martial law, psychological support.

УДК 159.9:159.96

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.6>

ПСИХОКОРЕКЦІЙНІ МЕТОДИ НА ШЛЯХУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВОЇНІВ У ЧАС ВІЙНИ

Наталія Жигайло

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

Дослідження присвячене актуальній проблемі важливості впливу психокорекційних методів на фізичне та психічне здоров'я воїнів, які пережили екстремальні стресові ситуації під час війни. У дослідженні визначено, що ефективна психокорекція та реабілітація не лише покращують індивідуальне благополуччя воїнів, а й впливає на стабільність та відновлення суспільства в цілому. Підкреслена важливість сімейної підтримки, застосування методів психотерапії, а також необхідність соціальної інтеграції для успішної реабілітації воїнів під час війни. Здоров'я воїнів та їхнє відновлення є не тільки особистою справою, але і стратегічно важливим фактором для суспільства загалом.

Дослідження аналізує ефективність різноманітних психокорекційних підходів, включаючи групову терапію, індивідуальні консультації та медитацію, у контексті покращення психічного здоров'я ветеранів. Виокремлені ключові аспекти, такі як важливість сімейної підтримки, соціальні бар'єри та індивідуалізація програм реабілітації. Результати дослідження свідчать про високий рівень усвідомленості та підтримки важливості психокорекційних методів серед воїнів, а також підкреслюють необхідність інвестування в розвиток цих програм для повноцінної реабілітації воїнів під час війни.

Дослідження підтверджує необхідність та ефективність психокорекційних підходів у реабілітації воїнів, і надає підґрунтя для подальших зусиль у розробці та вдосконаленні таких методів та програм. Результати аналізу досвіду провідних країн світу засвідчили, що мотивація кандидатів на військову службу та мотивація діючих військовослужбовців має свої особливості, зокрема, вона формується на засадах ідеологічних концепцій, прийнятих у цих країнах.

Ключові слова: психокорекція, реабілітація, воїни, стрес, психічне здоров'я, групова терапія, сімейна підтримка, соціальні бар'єри, індивідуалізація.

Актуальність проблеми. У сучасному світі, де глобальні конфлікти та війни залишають за собою невиправні сліди на фізичному та психічному здоров'ї воїнів, питання реабілітації та психокорекції військовослужбовців стає надзвичайно актуальним. Зіткнувшись з екстремальними стресовими ситуаціями та травмуючими подіями, військовослужбовці потребують комплексного підходу до відновлення свого фізичного та психічного здоров'я. Важливість ефективної психокорекції та реабілітації воїнів визначається не лише їхнім індивідуальним благополуччям, але й загальним становищем суспільства. Відновлені та стабілізовані після воєнної діяльності воїни можуть активно взяти участь у соціальному та економічному відновленні своїх країн. Таким чином, розгляд та вирішення питань, пов'язаних із психокорекцією та реабілітацією воїнів в час війни, має величезне значення для забезпечення не тільки фізичного, але й психічного здоров'я та стабільності тих, хто став жертвою війни.

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. Психокорекція є видом психологічної допомоги, яка передбачає активний цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівень функціонування людини (О. А. Блінов, О.Л. Туринін, О.В. Сорока, Агаєва Н.А., Кокуна О.М., Пішка І.О. О.Л. Туриніна, Цимбалюка М.М., Жигайло Н.І.) [1-10].

Вклад основного матеріалу. Психокорекція – це спрямований психологічний вплив на визначені психологічні структури з метою оптимізації розвитку і функціонування індивіда в конкретних умовах життєдіяльності [1]. На думку авторів психотерапевтичної енциклопедії, психологічна корекція – це спрямований психологічний вплив на певні психологічні структури з метою забезпечення повноцінного розвитку і функціонування індивіда. Психологічна корекція (психокорекція) – доцільно організована система психологічних впливів, спрямованих на зміну визначених особливостей (властивостей процесів, станів, ознак) психіки, які грають важливу роль у прояві хвороб, у їх патогенезі [10]. Спеціальною (прямою) психотерапією є сукупність спеціальних прийомів словесного впливу на психіку воїна, який отримав психічну травму.

Розрізняють такі види психотерапії: седативний, коригуючий і психотерапія, спрямована на усунення патологічного стереотипу [10]. Психотерапія – це спрямоване упорядкування порушеної функціональності організму за допомогою психологічних засобів [7]. Окрім того, психотерапію визначають як особливий тип міжособистісної взаємодії, під час якого пацієнтам надається професійна психологічна допомога у вирішенні проблем психічного характеру [5]. Успішна реабілітація воїна часто включає в себе взаємодію з його сім'єю. Підтримка родини може відігравати ключову роль у психокорекційному процесі, сприяючи стабільності та підтримці воїна під час його відновлення. Застосування методів психотерапії, спрямованих на подолання травматичних досвідів, є ключовим елементом психокорекційної роботи. Когнітивно-поведінкова терапія, емоційно-орієнтована терапія та інші підходи можуть допомагати впоратися з посттравматичним стресовим розладом.

Важливо створювати умови для повноцінної соціальної інтеграції воїнів. Це включає в себе підтримку в знаходженні роботи, отриманні освіти, а також підтримку у відновленні соціальних взаємин. Участь у групових сесіях може бути ефективним методом психокорекції, оскільки вона дозволяє воїнам обмінюватися досвідом, підтримувати одне одного та спільно працювати над подоланням труднощів. Психокорекційна робота повинна враховувати також фізичний аспект відновлення воїнів. Фізичні тренування, реабілітаційні заходи та спортивна діяльність можуть позитивно впливати на загальний стан психічного здоров'я. Загалом, успішна психокорекційна робота вимагає інтегрованого підходу, орієнтованого на індивідуальні потреби військовослужбовців та спрямованого на відновлення їхнього психічного благополуччя та соціальної адаптації.

Виділяють наступні специфічні риси психокорекційного процесу, під час реабілітації воїнів [7]: • психокорекція орієнтована на клінічно здорову особистість людей, що мають в повсякденному житті психологічні труднощі, проблеми, скарги невротичного характеру, а також на людей, які почуваються добре, проте б бажали змінити своє життя або ставлять перед собою мету розвитку особистості; • корекція орієнтується на здорові сторони особистості незалежно від ступеня порушення; • в психокорекції частіше орієнтуються на сьогодення і майбутнє клієнтів; • психокорекція зазвичай орієнтується на середньострокову допомогу (на відміну від короткострокової – до 15 зустрічей – допомоги при консульгуванні і довгострокової – до декількох років – допомоги при психотерапії); • в психокорекції акцентується ціннісний внесок психолога, хоча відхиляється нав'язування

певних цінностей клієнтові; • психокорекційні впливи спрямовані на зміну поведінки і розвиток особистості клієнта

У госпіталі для військових існують специфічні особливості процесу психологічної корекції та психотерапії, які можна визначити наступним чином: усі пацієнти, які пройшли курс лікування, мають медичні показники для проведення психологічної корекції та психотерапії: - різні категорії пацієнтів характеризуються різними індивідуально-психологічними особливостями та рівнем потреби в психологічній корекції та психотерапії; - відсоток військовослужбовців, які потребують психокорекції та психотерапії, варіюється в залежності від їхнього участі у війні: 90-95% – учасники бойових дій, 70-75% – контрактники, 20-25% – курсанти та військовослужбовці строкової служби, 80-85% – пенсіонери збройних сил; - психологічна корекція та психотерапія необхідні для всіх військовослужбовців, які отримали травматичні та хірургічні втручання, незалежно від важкості травми, віку та характеру службової діяльності; - проведення психологічної корекції та психотерапії розглядається і для цивільних осіб, що оплачують курс лікування (50-60% від загальної кількості).

Також психологічну корекцію слід проводити для цивільних лікарів (5-7%), які працюють в госпіталі, а також для військових лікарів (10-15%), які були відряджені в зону бойових дій та повернулися до місця постійної роботи, і для медичних сестер (5-10%), які працюють в лікувальних відділеннях.

При проведенні психологічної корекції та психотерапії з військовослужбовцями основний акцент робиться на оцінці їхнього емоційного стану. При цьому ключовими критеріями для постановки діагнозу та подальшої роботи є важкість захворювання, гострість та тривалість проявів наслідків травматичного стресу, а також період часу, який пройшов після критичного інциденту, зокрема, служби в зоні бойових дій.

Успіх психокорекційної роботи залежить від значної кількості факторів. В першу чергу це стосується знань і досвіду роботи практичного психолога (кризового психолога, психотерапевта) з пацієнтами, здатності спеціаліста викликати у нього довіру, в доступній формі вербально пояснити суть існуючої проблеми у пацієнта, викликати зацікавленість у пацієнта полегшити свій функціональний і душевний стан. Значною допомогою в практичній роботі з пацієнтами є наявність у психолога досвіду діяльності в екстремальних умовах. Це дає можливість гідно оцінити і прокоментувати існуючі проблеми у пацієнта та отримати в його очах достатній рівень довіри щоб розпочати психокорекційну роботу. Великим плюсом в роботі відділення психологічної реабілітації госпіталю є наявність в штаті психологів як чоловіків так і жінок. Це дає можливість більш диференційовано проводити роботу з пацієнтами. Встановлено, що для проведення психокорекційної та психотерапевтичної роботи 10-15% пацієнтів бажають спілкуватися з психологами за гендерною ознакою. У практичній діяльності використовується низка нормативних документів, які дозволяють організувати і систематизувати роботу. Наприклад, Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 року за № 121 затверджений і введений в дію Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад». Він розроблений з урахуванням сучасних вимог доказової медицини, розглядає особливості проведення діагностики та лікування пацієнтів з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) в Україні з позиції забезпечення наступності етапів медичної допомоги [10].

З метою здійснення дослідження, спрямованого на визначення наявності посттравматичного стресового розладу та рівня розвитку компонентів ПТСР, обрано наступні

методики: 1. Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант) . 2. Опитувальник рівня агресивності А. Басса – А. Даркі. 3. Оцінка схильності до суїцидальних реакцій.

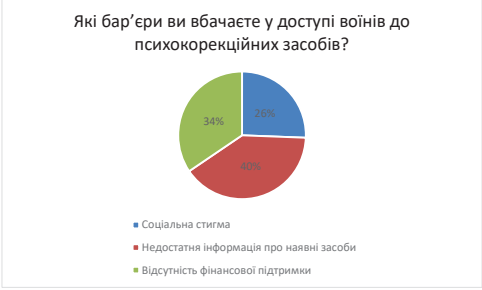
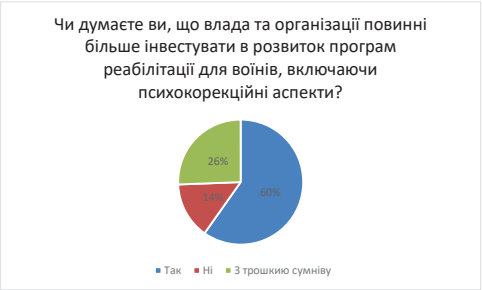
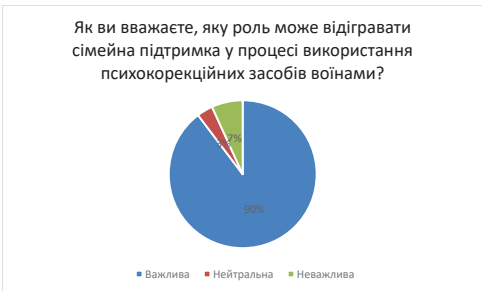
Впровадження корекційних та тренінгових програм є актуальним завданням нашого часу. Перший етап програми орієнтований на створення початкової психологічної стабілізації, формування безпечного оточення та вивчення простих методів саморегуляції. Крім того, на цьому етапі надається підтримка та сприяння для розвитку нових форм комунікації та самовираження.

Другий етап у цій програмі зосереджений на екстерналізації та початковій обробці травматичного досвіду. Використання різноманітних форм комунікації та терапевтичних відносин відіграє ключову роль. Характерною особливістю цього етапу є висловлення емоційно-зарядженого матеріалу з підвищеною увагою до його утримання та управління оптимальним рівнем навантаження.

Третій, головний етап програми, фокусується на глибокій особистісній переробці психічної травми та реконструкції особистості. Він включає в себе перебудову та розвиток системи значущих відносин, зміну звичних схем реагування та самооцінки. У контексті арт-терапії, цей етап взаємодіє з різними формами вираження досвіду через образи та словесні висловлення.

Студентам Львівського національного університету імені Івана Франка та військовим було запропоновано взяти участь у програмі дослідження важливості психокорекційних засобів для воїнів під час їх реабілітації в час війни. Результати представлені у таблиці.

<p>Як ви оцінюєте рівень стресу, з яким стикалися ви або ваші знайомі, що повернулися з війни?</p> <p>■ Низький ■ Середній ■ Високий</p>	<p>Низький: 5,89% Середній: 45,6% Високий: 48,51%</p>
<p>Які засоби психокорекції ви вважаєте найефективнішими для військових під час реабілітації?</p> <p>■ Групова терапія ■ Індивідуальні консультації з психотерапевтом ■ Медитація та релаксація</p>	<p>Групова терапія: 34,9% Індивідуальні консультації з психотерапевтом: 48,7% Медитація та релаксація: 16,4%</p>

<p>Які бар'єри ви вбачаєте у доступі воїнів до психокорекційних засобів?</p> <p>■ Соціальна стигма ■ Недостатня інформація про наявні засоби ■ Відсутність фінансової підтримки</p> <p>Чи думаєте ви, що влада та організації повинні більше інвестувати в розвиток програм реабілітації для воїнів, включаючи психокорекційні аспекти?</p> <p>■ Так ■ Ні ■ З трошкию сумніву</p>	<p>Соціальна стигма: 25,6% Недостатня інформація про наявні засоби: 39,9% Відсутність фінансової підтримки: 34,5%</p> <p>Так: 59,8% Ні: 14,6% Не знаю : 25,6%</p>
<p>Як ви вважаєте, яку роль може відігравати сімейна підтримка у процесі використання психокорекційних засобів воїнами?</p> <p>■ Важлива ■ Нейтральна ■ Неважлива</p>	<p>Важлива: 89,7% Нейтральна: 3,5% Неважлива: 6,8%</p>

Внаслідок застосування програми тренінгу, ми одержали такі результати. Більше половини респондентів оцінили рівень стресу як високий. Значна частина визнала його середнім, що свідчить про важливість уваги до психічного стану воїнів. Зростання рівня тривоги, стресу може призвести до певних наслідків, але також спричинити підвищення рівня інтелектуальної активності. Практично чотири з п'яти учасників вважають доступ до психокорекційних методів важливим для повного відновлення психічного здоров'я воїнів. Недостатня інформація про наявні психокорекційні методи та соціальна стигма визначаються як основні бар'єри у доступі. Значна кількість респондентів вважає, що влада та організації повинні більше інвестувати в розвиток програм реабілітації для воїнів, включаючи психокорекційні аспекти. Значна більшість вважає сімейну підтримку важливою у процесі використання психокорекційних методів. Більшість вважає, що програми психокорекції повинні бути індивідуалізованими для кожного воїна, враховуючи унікальні потреби кожного учасника. Значна частина відповідалів вважає рівень свідомості воїнів про існуючі програми психокорекції та їх доступність високим.

Дані висновки підкреслюють важливість розвитку та підтримки індивідуалізованих психокорекційних програм для воїнів, акцентуючи на усуненні бар'єрів та забезпеченні

доступності для всіх, хто потребує підтримки у процесі реабілітації після війни. Психокорекція включає різноманітні вправи, спрямовані на покращення емоційного стану: 1. Дихальні вправи: глибокий рівномірний дихальний процес може зменшити стрес і покращити емоційний стан. 2. Медитація: регулярна медитація сприяє зосередженню, зменшенню стресу та підвищенню емоційної стійкості. 3. Позитивне мислення: практика фокусування на позитивних аспектах життя. 4. Фізична активність: регулярні фізичні вправи сприяють виділенню ендорфінів, що покращують настрій. 5. Спостереження емоцій: ведення щоденника, де ви можете висловлювати свої емоції та аналізувати їх. 6. Асертивність: тренування навичок асертивного спілкування допомагає ефективно виражати свої потреби та вміння рішуче говорити «ні». 7. Самосприйняття: розробка уміння приймати себе таким, який ти є, з усіма своїми перевагами та недоліками.

Психокорекційні вправи є цінним інструментом для покращення психічного здоров'я та емоційного стану. Вони допомагають знижувати рівень стресу, підвищувати настрій, розвивати навички саморегуляції та покращувати загальну якість життя. Засвоєння цих вправ сприяє ефективній адаптації до стресових ситуацій, забезпечує кращий контроль над емоціями та сприяє загальному психологічному благополуччю.

Висновки. В ході дослідження було визначено, що психокорекційна робота є важливим елементом в реабілітації воїнів, особливо тих, які стали жертвами посттравматичного стресового розладу. Цей процес передбачає комплекс заходів, спрямованих на психічне відновлення та адаптацію воїнів в час війни. Вивчення особливостей здійснення психокорекційної роботи в процесі реабілітації виявило важливі аспекти, такі як створення безпечного середовища, розвиток нових форм комунікації, та методи саморегуляції. Ці аспекти є ключовими для успішної психологічної стабілізації воїнів. Аналіз різноманітних методик психокорекції підтверджує, що індивідуалізований та комплексний підхід до реабілітації є ефективним у роботі з посттравматичним стресовим розладом воїнів. Важливість етапів, таких як екстерналізація та змістова переробка, виокремлюється для досягнення глибокого зцілення.

Отримані результати свідчать про важливість вивчення та впровадження психокорекційних програм для воїнів. Виявлення психологічних труднощів та розробка індивідуалізованих стратегій допомогли у встановленні ефективних підходів до реабілітації. Розробка психокорекційної програми для реабілітації воїнів підкреслює важливість розробки психокорекційних програм, що адаптовані до індивідуальних потреб воїнів. Розроблена програма має включати етапи стабілізації, екстерналізації, та глибокої змістовної переробки для досягнення повноцінної реабілітації.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження підтверджує необхідність та ефективність психокорекційних підходів у реабілітації воїнів, і надає підґрунтя для подальших зусиль у розробці та вдосконаленні таких методів та цілих програм. Результати аналізу досвіду провідних країн світу засвідчили, що мотивація кандидатів на військову службу та мотивація діючих військовослужбовців має деякі особливості, але вона ґрунтується на взаємозв'язку між інституційною та прагматичною мотивацією, в деяких випадках вона формується на засадах ідеологічних концепцій, прийнятих у цих країнах.

Список використаної літератури

1. Блінов О. А. Види та напрямки психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям / О. А. Блінов // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 4 (41). – С. 168-173.
2. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 2016. 234 с.

3. Туриніна О. Л. Психологія травмуючі ситуацій: навчальний посібник. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 160 с.
4. Числіцька О.В. Проблема посттравматичного стресового розладу в учасників бойових дій (Антитерористичної операції). Питання психології. Київ: Вісник Національного університету оборони України. №2. 2015. С. 282-285
5. Костицький М. В., Кудерміна О. І. та ін. / Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) / [ред. кол]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 248 с.
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. – К. : КММ, 2006. 255 с.
7. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. 296 с.
8. Остапович В.П., Про особливості соціальної та психологічної реабілітації військовослужбовців. / Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 74 с.
9. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс – ЛТД, 2018. – 160 с.
10. Цимбалюк М.М., Жигайло Н.І. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. – Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2022. Спецвипуск. С. 128–136 http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/spec_2022/17.pdf

PSYCHO-CORRECTIVE METHODS ON THE WAY REHABILITATION OF WARRIORS

Nataliya Zhyhaylo

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

The study is devoted to the topical problem of the importance of the impact of psychocorrective methods on the physical and mental health of soldiers who experienced extreme stressful situations during the war. The study found that effective psychological correction and rehabilitation not only improves the individual well-being of soldiers, but also affects the stability and recovery of society as a whole. The importance of family support, the use of psychotherapy methods, as well as the need for social integration for the successful rehabilitation of soldiers during the war is emphasized. The health of soldiers and their recovery is not only a personal matter, but also a strategically important factor for society in general.

The study examines the effectiveness of a variety of psychological remedial approaches, including group therapy, individual counseling, and meditation, in the context of improving the mental health of veterans. Key aspects such as the importance of family support, social barriers and individualization of rehabilitation programs are highlighted. The results of the study indicate a high level of awareness and support for the importance of psychocorrective methods among soldiers, and also emphasize the need to invest in the development of these programs for the full rehabilitation of soldiers during war.

The study confirms the necessity and effectiveness of psychocorrective approaches in the rehabilitation of soldiers, and provides a basis for further efforts in the development and improvement of such methods and programs. The results of the analysis of the experience of the leading countries of the world proved that the motivation of candidates for military service and the motivation of active military personnel has its own characteristics, in particular, it is formed on the basis of ideological concepts adopted in these countries.

Key words: psychocorrection, rehabilitation, soldiers, stress, mental health, group therapy, family support, social barriers, individualization.

УДК 339+004.738

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.7>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МЕНЕДЖЕРА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Андрій Каналош

*Міжрегіональна Академія управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
e-mail: Andrewkey.post@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування професійних якостей менеджера електронної комерції. Розглядаються теоретичні аспекти та практичні шляхи формування необхідних професійних якостей менеджерів в умовах розвитку електронної комерції.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити специфічні особливості професійних якостей менеджера електронної комерції та розробити програму їх формування. В результаті доведено ефективність запропонованої програми та надано практичні рекомендації щодо її впровадження у навчальний процес закладів вищої освіти.

Особлива увага приділяється розвитку таких якостей, як вміння працювати з великими обсягами інформації, аналітичні здібності, навички роботи з сучасними інформаційними технологіями, креативність та ініціативність. Запропоновано впровадження тренінгів, спецкурсів та практичних занять для формування необхідного набору професійних якостей майбутніх менеджерів електронної комерції.

Розроблена програма формування професійних якостей менеджерів електронної комерції є актуальною та затребуваною в умовах стрімкого розвитку цієї сфери бізнесу. Водночас, подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення запропонованої програми з урахуванням специфіки різних видів електронної комерції та профілів діяльності менеджерів в цій сфері. Також перспективним є створення цілісних навчальних курсів для підготовки фахівців в галузі електронної комерції, що поєднуюватимуть теоретичне навчання та практичну підготовку.

Важливо здійснювати моніторинг ефективності запропонованої програми та коригування її змісту відповідно до змін у сфері електронної комерції. Отже, тема формування професійних якостей менеджерів електронної комерції залишається актуальною та потребує подальших наукових розробок.

Ключові слова: електронна комерція, менеджер, професійні якості, формування, програма розвитку, тренінг.

Актуальність проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій важливого значення набуває електронна комерція як галузь економіки. Це висуває особливі вимоги до професійної підготовки фахівців в цій сфері, зокрема менеджерів електронної комерції. Сучасний менеджер повинен володіти специфічними знаннями та вміннями, бути готовим до роботи в умовах швидких змін технологій, взаємодії з електронними платформами та прийняття рішень в режимі реального часу. Тому актуальним постає завдання формування необхідного комплексу професійних якостей майбутніх менеджерів електронної комерції під час їх навчання у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. Проблемам підготовки фахівців у сфері електронної комерції присвячені праці таких науковців, як Н.В. Морзе, О.С. Воронкін, І.Б. Дегтярьова, А.М. Колот та ін. Зокрема, Н.В. Морзе досліджує

освітні технології підготовки фахівців електронної комерції, І.Б. Дегтярьова аналізує моделі підготовки менеджерів для електронного бізнесу. Проте комплексних досліджень формування саме професійних якостей менеджерів електронної комерції недостатньо.

Окремі аспекти формування професійних якостей менеджерів висвітлено у працях Л.М. Карамушки, О.А. Філь, Н.Г. Гончарук та ін. й. Питанням формування професійних якостей менеджерів присвячені праці Н. Жигайло, М. Боришевського, В. Москальця, М. Савчина та ін. Разом з тим, специфіка професійних якостей менеджерів електронної комерції залишається малодослідженим питанням.

Виклад основного матеріалу. Менеджер електронної комерції повинен вирізнятися наступними якостями: комунікабельністю, ентузіазмом, креативністю, спонтанністю, автономністю, гнучкістю у спілкуванні, емпатійністю, відкритістю і творчістю, вмінням надихати та формувати довіру, високим рівнем мотивації до успіху, ентузіазмом, самопослідовністю, саморозумінням, високим рівнем емоційного інтелекту та помірним рівнем хвилювання тощо. Більше того, він повинен бути толерантним до різних культур, здатним до колективної роботи, а також незалежним у думках.

Мета статті – дослідити особливості та розробити програму формування професійних якостей менеджера електронної комерції.

Для досягнення мети були використані такі методи дослідження: теоретичні – аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні – анкетування, тестування, формувальний експеримент; методи математичної статистики – для обробки та інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальну вибірку дослідження становили 60 студентів спеціальності «Менеджмент» закладів вищої освіти.

У дослідженні виокремлено такі складові професійних якостей менеджера електронної комерції:

- мотиваційно-ціннісний компонент (ціннісні та мотиваційні чинники);
- когнітивний компонент (знання та вміння у сфері електронної комерції);
- організаційно-управлінський компонент (організаційні та комунікативні вміння);
- особистісний компонент (особистісні якості).

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено такі особливості професійних якостей менеджера електронної комерції:

- недостатній рівень мотивації до професійної діяльності в електронній комерції;
- обмежені знання та вміння щодо функціонування електронного бізнесу;
- нерозвинені організаційні та комунікативні вміння;
- недостатня сформованість особистісних якостей (креативності, стресостійкості, лідерства тощо).

На основі отриманих даних було розроблено програму формування професійних якостей менеджера електронної комерції, що включала:

- тренінг з розвитку мотивації та ціннісних орієнтацій щодо діяльності в електронній комерції;
- спецкурс для набуття знань та вмінь у сфері електронного бізнесу;
- тренінг комунікативних та організаторських умінь;
- тренінг розвитку особистісних якостей менеджера електронної комерції.

Зміст та методи реалізації програми обиралися з урахуванням виявлених особливостей професійних якостей досліджуваних. Тренінг з мотивації включав вправи на усвідомлення важливості електронної комерції, визначення професійних цінностей, моделювання кар'єрних перспектив.

Спецкурс охоплював питання правового регулювання, бізнес-моделей, маркетингу, логістики в е-комерції.

Після реалізації формувальної програми було проведено повторну діагностику професійних якостей менеджерів електронної комерції за тими ж методиками, що й на констатувальному етапі.

Аналіз результатів контрольного зрізу засвідчив позитивну динаміку в експериментальній групі за усіма показниками. Зокрема, достовірно зросли рівні ($p \leq 0,05$):

- мотивації до діяльності в електронній комерції;
- знань та вмінь у сфері електронного бізнесу;
- комунікативних та організаторських умінь;
- креативності, стресостійкості, лідерства.

Також покращилися показники ціннісних орієнтацій, самоефективності, впевненості у власних силах досліджуваних.

Отримані результати свідчать, що розроблена програма дозволяє ефективно формувати професійні якості менеджерів для роботи в умовах електронної комерції. Подальших досліджень потребують питання тривалості її впливу та можливості застосування в системі безперервної освіти.

Розроблена програма формування професійних якостей менеджерів електронної комерції може бути вдосконалена в таких напрямках:

1. Інтеграція з іншими освітніми програмами. Доцільно поєднати запропоновану програму з загальною системою підготовки фахівців з менеджменту, вбудувавши її окремим модулем в освітній процес.

2. Впровадження на різних етапах професійного становлення. Програму можна адаптувати для студентів, молодих спеціалістів, досвідчених менеджерів з метою безперервного розвитку.

3. Диференціація змісту для різних цільових груп. Варто враховувати вікові та гендерні особливості, рівень підготовки учасників під час формування програми.

4. Застосування новітніх освітніх технологій. Доцільно використовувати інтерактивні методи, моделювання ситуацій, ділові ігри, онлайн-курси тощо для підвищення ефективності.

5. Моніторинг довготривалої динаміки результатів. Варто простежити закріплення сформованих якостей через певний час після завершення програми.

6. Залучення фахівців-практиків до розробки та реалізації. Це сприятиме більшій відповідності програми реальним вимогам професії.

7. Адаптація до потреб конкретних організацій. Програму можна модифікувати з урахуванням специфіки діяльності та корпоративної культури компаній.

Удосконалення програми в зазначених напрямках сприятиме ще більш ефективному формуванню професійних якостей, необхідних менеджерам електронної комерції.

Отже, у статті представлено результати дослідження з розробки та апробації програми формування професійних якостей менеджерів електронної комерції.

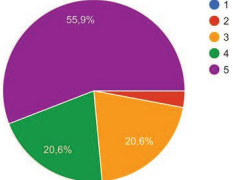
Визначено компоненти професійних якостей цих фахівців. За результатами констатувального етапу виявлено проблеми у їх сформованості у студентів-менеджерів.

Розроблено комплексну програму, спрямовану на розвиток мотиваційно-ціннісного, когнітивного, організаційно-управлінського та особистісного компонентів професійних якостей.

Експериментальна перевірка програми підтвердила її ефективність. Спостерігалася позитивна динаміка у рівнях сформованості досліджуваних якостей менеджерів комерції.

Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Перспективним є подальший розвиток програми та її інтеграція у систему безперервної освіти менеджерів.

Оцінка значущості професійних якостей менеджера електронної комерції: Студентам спеціальності «Менеджмент» Львівського національного університету імені Івана Франка у кількості 150 осіб було запропоновано опитування щодо оцінки значущості професійних якостей менеджера електронної комерції.

<p>Наскільки важливими, на вашу думку, для менеджера електронної комерції є знання в галузі ІТ?</p> <p>34 ответа</p> <p>Копировать</p>	<p>Запитання Наскільки важливими, на вашу думку, для менеджера електронної комерції є знання в галузі ІТ?</p> <p><i>Обрані варіанти відповідей:</i> 55,9% – дуже важливо 20,6%- досить важливо 20,6%- помірно важливо 2,9%-мало важливо</p>
<p>Як ви оцінюєте важливість володіння менеджером знаннями в галузі маркетингу для досягнення успіху в управлінні електронною комерцією?</p> <p>34 ответа</p> <p>Копировать</p>	<p>Запитання Як ви оцінюєте важливість володіння менеджером знаннями в галузі маркетингу для досягнення успіху в управлінні електронною комерцією?</p> <p><i>Обрані варіанти відповідей:</i> 47,1%- дуже важливо 41,2%- досить важливо 8,8%-помірно важливо 2,9%-мало важливо</p>
<p>На скільки для вас важливо, щоб менеджер електронної комерції був добре організованим та вмів ефективно керувати завданнями?</p> <p>34 ответа</p> <p>Копировать</p>	<p>Запитання На скільки для вас важливо, щоб менеджер електронної комерції був добре організованим та вмів ефективно керувати завданнями?</p> <p><i>Обрані варіанти відповідей:</i> 61,8%- дуже важливо 32,4%- досить важливо 5,9%-помірно важливо</p>

<p>Наскільки важливою, на вашу думку, для менеджера електронної комерції є комунікабельність?</p> <p>34 ответа</p> <p>● 1 ● 2 ● 3 ● 4 ● 5</p>	<p>Копировать</p>	<p>Запитання Наскільки важливою, на вашу думку, для менеджера електронної комерції є комунікабельність? <i>Обрані варіанти відповідей:</i> 44,1%- дуже важливо 36,3%- досить важливо 20,6%-помірно важливо</p>
<p>Як важливо, щоб менеджер виявляв креативність при вирішенні завдань та розвитку бізнесу?</p> <p>34 ответа</p> <p>● 1 ● 2 ● 3 ● 4 ● 5</p>	<p>Копировать</p>	<p>Запитання Як важливо, щоб менеджер виявляв креативність при вирішенні завдань та розвитку бізнесу? <i>Обрані варіанти відповідей:</i> 50%- дуже важливо 35,3%- досить важливо 24,7%-помірно важливо</p>
<p>Наскільки для вас важливо, щоб менеджер електронної комерції виявляв стресостійкість?</p> <p>34 ответа</p> <p>● 1 ● 2 ● 3 ● 4 ● 5</p>	<p>Копировать</p>	<p>Запитання Наскільки важливою, на вашу думку, для менеджера електронної комерції є комунікабельність? <i>Обрані варіанти відповідей:</i> 41,2%- дуже важливо 41,2%- досить важливо 14,7%-помірно важливо 2,9%-мало важливо</p>
<p>Наскільки важливим є для вас лідерський потенціал менеджера електронної комерції?</p> <p>34 ответа</p> <p>● 1 ● 2 ● 3 ● 4 ● 5</p>	<p>Копировать</p>	<p>Запитання Наскільки важливим є для вас лідерський потенціал менеджера електронної комерції? <i>Обрані варіанти відповідей:</i> 44,1%- дуже важливо 29,4%- досить важливо 17,5%-помірно важливо 8,8%-мало важливо</p>

Отримані результати опитування свідчать про наступне:

Знання в галузі ІТ визнають дуже важливими 55,9% респондентів, ще 20,6% – досить важливими. Тобто більшість опитаних надають ІТ компетентності менеджера електронної комерції вагомому значенню. Це зумовлено тим, що ефективно управління електронним бізнесом неможливе без ґрунтовних знань сучасних інформаційних технологій.

Маркетингові знання 47,1% респондентів вважають дуже важливими, 41,2% – досить важливими. Отже, значна частина опитаних розглядає маркетинг як ключову складову успіху в електронній комерції. Це пояснюється особливостями ринку електронної торгівлі, де конкуренція дуже висока.

Організаторські здібності 61,8% студентів оцінили як дуже важливі, 32,4% – як досить важливі. Ефективний менеджмент ресурсів та завдань є запорукою успішної роботи в умовах електронної комерції.

Комунікабельність 44,1% опитаних вважають дуже важливою якістю, 36,3% – досить важливою. Це пояснюється необхідністю підтримки зв'язків з партнерами, клієнтами, працівниками в умовах онлайн середовища.

50% респондентів зазначили, що креативність є дуже важливою для менеджера електронної комерції. Ця якість допомагає генерувати нові ідеї розвитку бізнесу та продуктів, які б виділялися на тлі конкурентів.

41,2% опитаних визнали ініціативність дуже важливою якістю. В електронній комерції тренди змінюються швидко, тому від менеджера потрібна проактивна позиція та здатність до прийняття самостійних рішень.

Отже, значущими професійними якостями менеджера електронної комерції, за оцінками студентів, є:

- ІТ компетентність
- Маркетингові знання
- Організаторські здібності
- Комунікабельність
- Креативність
- Ініціативність

Отримані в ході опитування дані щодо пріоритетних якостей менеджера електронної комерції можуть бути використані для удосконалення освітніх програм підготовки таких фахівців.

По-перше, результати свідчать про необхідність посилення технічної складової навчання. Зокрема, варто розширити викладання дисциплін, пов'язаних з інформаційними

технологіями, розробкою веб-сайтів, програмним забезпеченням електронної комерції тощо.

По-друге, виявлено запит на поглиблення маркетингової підготовки майбутніх менеджерів. Доцільно ввести окремі курси з маркетингу в інтернеті, digital-маркетингу, контент-маркетингу, SMM тощо.

По-третє, результати засвідчили важливість розвитку «м'яких навичок» – комунікабельності, креативності, організаторських здібностей. Варто ширше застосовувати інтерактивні методики, тренінги, бізнес-симуляції для їх формування.

Опитування також засвідчило, що студенти недооцінюють значення стресостійкості та витривалості менеджерів е-комерції. Ці якості є важливими в умовах жорсткої конкуренції та швидких змін. Тому варто приділяти їм більше уваги в освітньому процесі.

Загалом виявлені студентами пріоритети узгоджуються із світовими тенденціями розвитку електронної комерції. Сучасні технології, маркетинг та комунікації стають ключовими чинниками успіху в цій сфері. Відповідно зростають вимоги до фахової підготовки менеджерів.

Отримані результати доцільно порівняти з оцінками роботодавців, залучених до електронної комерції. Це дозволить скоригувати уявлення студентів та наблизити освітні програми до реальних вимог ринку праці у цій перспективній галузі.

Отже, результати анкетування засвідчили актуальність формування у майбутніх менеджерів електронної комерції всього комплексу досліджуваних професійних якостей.

Висновки. Ефективне функціонування та розвиток сфери електронної комерції в сучасних умовах значною мірою залежить від професіоналізму фахівців, які забезпечують управління електронним бізнесом. Це висуває особливі вимоги до підготовки компетентних менеджерів даної галузі у закладах вищої освіти.

У статті представлено комплексне дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх менеджерів електронної комерції. На теоретичному рівні проаналізовано наукові погляди щодо структури та специфіки ключових професійних якостей фахівців.

За результатами констатувального експерименту виявлено проблеми недостатньої сформованості мотиваційно-ціннісного, когнітивного, організаційно-управлінського та особистісного компонентів професійних якостей майбутніх менеджерів е-комерції. Розроблено оригінальну комплексну програму формування досліджуваних якостей, що включає тренінги та спецкурс. Зміст та методи реалізації програми відповідали виявленим проблемам студентів та специфіці діяльності в електронному бізнес-середовищі. Проведена перевірка результативності запропонованої програми засвідчила її ефективність: в експериментальній групі спостерігалась позитивна динаміка рівнів сформованості усіх досліджуваних професійних якостей майбутніх менеджерів.

Додатково було здійснено анкетування студентів щодо значущості професійних якостей фахівців електронної комерції. Його результати дозволили виявити пріоритети, котрі необхідно враховувати при удосконаленні відповідних освітніх програм у закладах вищої освіти.

Отримані дані свідчать про необхідність посилення технічної складової підготовки майбутніх менеджерів е-комерції, поглиблення їх маркетингових знань та компетентностей, а також розвитку «м'яких навичок». Водночас, результати засвідчили недооцінку студентами важливості стресостійкості та витривалості фахівців. Отже, цим якостям також слід приділяти належну увагу в освітньому процесі. Загалом проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблематики. Актуальним залишається створення цілісних навчальних курсів з елементами дуальної освіти для ґрунтовної підготовки зазначених фахівців у закладах вищої освіти.

Перспективним є також дослідження особливостей професійної діяльності та відповідного набору компетентностей менеджерів у різних видах та сферах електронної комерції (ринок послуг, ІТ-компанії тощо).

Отримані результати дають підстави стверджувати, що е-комерція потребує високопрофесійних менеджерів нової формації з розвинутими «цифровими» та м'якими компетентностями. Саме на формування таких інтегральних професійних якостей має бути спрямована система підготовки сучасних фахівців з менеджменту електронного бізнесу в умовах цифрової економіки.

Список використаної літератури

1. Морзе Н.В. Освітні технології підготовки менеджерів для сфери електронної комерції. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. №3. С. 190-200.
2. Жигайло Н.І. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів засобами інтерактивних методів навчання. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». 2019. Вип. 2(8). С. 51-55.
3. Воронкін О.С. Підготовка менеджерів для сфери електронного бізнесу. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2015. №825. С. 19-24.
4. Дегтярьова І.Б. Моделі підготовки менеджерів для електронного бізнесу. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2014. №1. С. 140–147.
5. Карамушка Л.М. Психологія управління: навчальний посібник. К.: Знання, 2010. 343 с.
6. Філь О.А. Формування професійних якостей менеджера: теоретико-методологічний аспект. Теорія та методика управління освітою. 2013. №10. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v10/36.pdf.
7. Гончарук Н.Г. Професійні якості менеджера: сутність та класифікація. Ефективна економіка. 2018. №1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf
8. Москалець В. Професійні якості та вміння менеджера: теоретичний аспект. Галицький економічний вісник. 2011. №2(31). С. 121-127.
9. Савчин М. Психологічні детермінанти розвитку професійних якостей менеджерів: автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.10. Львів, 2011. 20 с.

FORMATION OF PROFESSIONAL QUALITIES OF E-COMMERCE MANAGER

Andrii Kanalosh

*Interregional Academy of Personnel Management
2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
e-mail: Andrewkey.post@gmail.com*

This article explores the issue of forming professional qualities of an e-commerce manager. Theoretical aspects and practical approaches to developing the necessary professional qualities of managers in the context of e-commerce development are considered.

Empirical research has allowed identifying specific features of professional qualities of an e-commerce manager and developing a program for their formation. The effectiveness of the proposed program is demonstrated, and practical recommendations for its implementation in the educational process of higher education institutions are provided.

Special attention is given to the development of qualities such as the ability to work with large volumes of information, analytical skills, proficiency in modern information technologies, creativity, and initiative. The implementation of training sessions, specialized courses, and practical exercises is proposed to shape the required set of professional qualities for future e-commerce managers.

The developed program for forming professional qualities of e-commerce managers is relevant and in demand in the rapidly evolving business sphere. Concurrently, further research could focus on refining the proposed program considering the specifics of various types of e-commerce and the profiles of managers' activities in this field.

Creating comprehensive educational courses for training professionals in the field of e-commerce, combining theoretical knowledge and practical preparation, is also considered a promising direction. It is crucial to monitor the effectiveness of the proposed program and adjust its content in response to changes in the e-commerce industry. Thus, the topic of forming professional qualities of e-commerce managers remains relevant and requires further scientific development.

Key words: e-commerce, manager, professional qualities, formation, development program, training.

УДК 159.98+616-001.36

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.8>

НЕВРОТИЧНІ РОЗЛАДИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Роксолана Карпінська

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
вул. Пекарська, 69, Львів, Україна, 79010
e-mail: k_roksa@ukr.net*

Валентин Беляк

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
вул. Пекарська, 69, Львів, Україна, 79010
e-mail: vbelyak@gmail.com*

Війна розділила наше життя на "до" і "після", надаючи подіям особливого значення. Реагувати на те, що відбувається навколо, є важким завданням як для тих, хто опинився в зоні конфлікту, так і для мешканців віддалених від фронту міст. Враження від війни стає частиною нашого сприйняття світу, нагадуючи про непередбачуваність і вразливість життя. У зв'язку зі зростанням глобальних конфліктів та воєнних подій, питання психічного здоров'я в умовах військових дій стає все більш актуальним. Дане наукове дослідження спрямоване на вивчення невротичних розладів, які виникають у людей внаслідок екстремальних ситуацій війни.

У роботі проведено аналіз впливу воєнних подій на психічне здоров'я населення, зокрема на розвиток таких невротичних розладів, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та інші. Велика увага приділена вивченню факторів, які спричиняють ці розлади, таких як стресові ситуації, втрати, нестабільність та ізоляція.

Запропоновано шляхи подолання невротичних розладів в умовах військових конфліктів. Представлено програми психологічної допомоги, реабілітації та соціальної підтримки ветеранів і населення, що постраждало від воєнних подій, які дозволять визначити ефективні методи та стратегії.

Дана робота має на меті розширити розуміння впливу війни на психічне здоров'я та сприяти розробці імплементованих програм та підходів до підтримки та лікування осіб, що потерпають від невротичних розладів в час війни.

Ключові слова: стресові ситуації, втрати, нестабільність, ізоляція, тривога, реагування, конфлікт, сприйняття світу, вразливість, психічне здоров'я, невротичний розлад, посттравматичний стресовий розлад, депресія, реабілітація, імплементовані програми.

Актуальність проблеми. Війна є стресовим фактором, якого не можна ігнорувати, тому що він може призвести до серйозних невротичних розладів у людини. Невротичні розлади під час війни є важливою та актуальною проблемою для психічного здоров'я людини. Військові конфлікти можуть викликати різні форми стресу, які можуть призвести до розвитку невротичних розладів у військовослужбовців та цивільних осіб. Люди відчувають тривогу, напругу та постійний страх. Військові ж відчувають підвищену тривогу, повторювані спогади та інші симптоми, пов'язані з військовими подіями і при подальшому тривалому перебуванні у такому середовищі у них можуть виникнути різні психічні захворювання. Втрата товаришів, розлука з родиною, великий тиск і невизначеність під час війни можуть сприяти розвитку депресії – це може виявитися у втраті інтересу до життя. На жаль, ця проблема є дуже актуальною на даний час, так як

невротичні розлади можуть впливати на якість життя та функціонування постраждалих осіб, а також несуть серйозні соціальні наслідки для сімей та спільнот. Важливо забезпечити підтримку та доступ до психологічної допомоги для тих, хто стикається з такими проблемами під час війни.

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. Психологічний стан та психічне здоров'я є вкрай важливими для підтримки життєдіяльності кожної людини. На жаль, внаслідок повномасштабного вторгнення в Україні дедалі більша кількість осіб переживають виснаження, спустошення, втому, відчувають тривогу і паніку. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України прогнозує, що надалі через наслідки війни психіатричної та медико-психологічної допомоги потребуватимуть понад 15 млн українців, і близько 3-4 млн із них буде необхідне медикаментозне лікування [1-8].

Виклад основного матеріалу. Для розладів, пов'язаних із тривогою і страхом, характерні надмірні переживання страху та тривоги й відповідні порушення поведінки. При цьому симптоми є настільки виразними, що призводять до значного дистресу або порушень в особистій, соціальній, сімейній, навчальній / професійній та інших сферах функціонування.

В умовах воєнного часу тривога може бути зумовлена: • Імовірністю потрапляння під обстріл чи бомбардування. • Прямою загрозою життю. • Ризиком дістати поранення. • Повітряними тривогами. • Необхідністю перебування у бомбосховищі / укритті. • Загрозою втрати близької людини. • Суттєвою зміною життєвого стереотипу. • Руїнуванням життєвих планів. • Фінансовими труднощами. • Інформаційним стресом. • Відчуттям небезпеки навіть у відносно спокійних місцях

В умовах повномасштабного вторгнення, в Україні актуальності набуває сепараційний тривожний розлад. Для цього стану характерні виразні надмірні переживання страху та тривоги з приводу розлучення з тими, до кого людина особливо прив'язана. Так, для дітей і підлітків у фокусі сепараційної тривоги, як правило, є батьки, інші члени сім'ї або вихователі. При цьому ознаки тривоги і страху виявляються за межами нормативного рівня, допустимого для цього віку. Зокрема, для дорослих осіб такими фігурами є подружжя або діти.

Тривожні розлади, що виникають внаслідок війни, мають свою специфіку клінічних ознак. Почуття тривоги може супроводжуватись думками про дефіцит майбутнього, невинуватого злочинності та відчуттям напруженості; надмірною турботою про безпеку в ситуаціях, які цього не потребують; почуттям провини, нікчемності або безнадійності; кошмарними сновидіннями та повторюваними думками про війну та травматичні події; нездатністю отримувати задоволення від видів діяльності, які були джерелом радості до війни.

Воєнний конфлікт надзвичайно важко впливає на психічне здоров'я людей, часто призводять до розвитку невротичних розладів.

Вплив воєнного стресу: Воєнний стрес може бути фактором, що спричиняє появу невротичних розладів. Небезпека для особистого безпеки, втрата близьких та постійна нестабільність можуть викликати серйозний психологічний тиск.

Типові невротичні розлади: Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та тривожні розлади є типовими психічними станами, що можуть виникнути під час воєнного конфлікту.

Вплив на психічне здоров'я населення: Цивільне населення та військовослужбовці піддані ризику розвитку невротичних розладів. Послідовності війни можуть призводити до довгострокових проблем із психічним здоров'ям.

Шляхи подолання: Ефективні стратегії включають психотерапію, підтримку громади, психологічну допомогу та програми реабілітації. Важливо визначити індивідуальні потреби та надати належну підтримку.

Роль психологічної допомоги: Психологічна підтримка грає ключову роль у відновленні психічного здоров'я під час війни. Доступ до кваліфікованих фахівців та програм допомоги є важливим для забезпечення ефективної підтримки.

Приклади успішних ініціатив: Країни та організації, які розробляють та впроваджують програми для психологічної підтримки та реабілітації, можуть служити прикладом успішних ініціатив у подоланні невротичних розладів.

Подолання невротичних розладів під час війни вимагає комплексного підходу, враховуючи індивідуальні потреби та надаючи належну підтримку для відновлення психічного здоров'я.

Війна є надзвичайним психологічним подразником для людини та суспільства. Суспільство не має природного імунітету, здатного захиститися від стресу, що спричиняють бойові дії. Втім, існують правила і практики, які дозволяють навчитися спокійніше сприймати ситуацію. І цим зберегти фізичне здоров'я та душевну рівновагу. Своє, і тих, хто перебуває поруч.

Психологічний стан та психічне здоров'я є вкрай важливими для підтримки життєдіяльності кожної людини. Війна має значний та комплексний вплив на психічне здоров'я людини.

Невротичні розлади – це психічні розлади, які виникають внаслідок стресових ситуацій і характеризуються різноманітністю симптомів, таких як тривога, депресія тощо[3]. Спектр розладів та психологічних реакцій може бути широким і включати такі аспекти:

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): У людей, які пережили травматичні події, такі як бойові дії, зазнали нападів чи втрати близьких, може розвинути ПТСР. Симптоми включають відчуття страху, повторні спогади, та відчуття сильних емоційних реакцій [1].

Депресія – неминуча стадія переживання горя. Зі свого боку горе – це емоційний стан переживання втрати. У когось під час війни втрати драматично складні: близькі люди, тварини, квартири, бізнеси. Але втрата смислів, зрозумілого майбутнього, часу, перспективи, омріяного літа врешті-решт – це все теж горе.

Психосоматичні розлади – представляють собою фізичні проблеми, які мають корені в емоційних або психічних факторах (серцево-судинні проблеми; проблеми дихальної системи; біль та м'язові розлади та ін.). В умовах війни, коли люди стикаються зі стресом, тривогою, травмами та невизначеністю, психосоматичні розлади можуть виникати або загострюватися.

Розлад адаптації – це психологічний стан, що виникає внаслідок важких стресових ситуацій, зокрема під час війни. Людина може відчувати безпорадність, страх, тривожність, постійний стрес та погіршення психофізіологічного стану.

Неврози – це група функціональних, психогенно-зумовлених психічних захворювань з тенденцією до транзиторного затяжного перебігу, які клінічно характеризуються астеничними синдромами, нав'язливими станами та істеричними розладами за відсутності порушень відображення реальності й усвідомлення власного стану [2].

До неврозів не належать психічні розлади невротичного регістру – невротичні реакції, що часто супроводжують соматичні й нервові захворювання. Невротичні реакції, неврози і психопатії є предметом вивчення так званої межової, або малої, психіатрії. Неврози потрібно відрізнити також від неврозо подібних розладів, які зазвичай клінічно представлені у вигляді симптомів астенії, obsесивнофобічних чи істеричних розладів, що не мають психогенного походження і складають клінічну картину інших затяжних психічних (наприклад шизофренія) або соматичних (гіпертензивна хвороба, пептична виразка) захворювань.

Науковці розглядають невроз як нервово-психічне захворювання, психогенне за своєю природою, в основі якого непродуктивне й нерациональне розв'язання протиріччя між особистістю і важливими для неї сторонами діяльності. Воно супроводжується болісними переживаннями через невдачу, незадоволення потреб, недосяжність життєвих цілей, непоправність втрати тощо. Це протиріччя – невротичний конфлікт – закладається переважно в дитинстві в умовах порушення взаємин дитини з мікросоціальним середовищем,

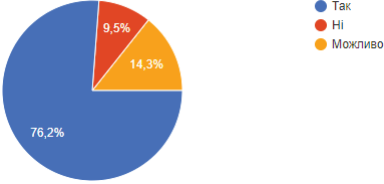
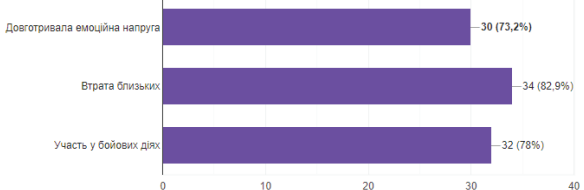
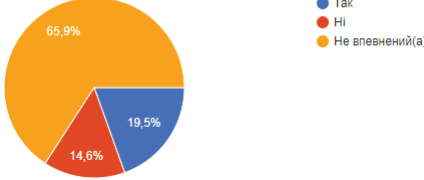
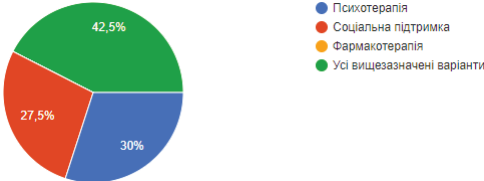
передусім з батьками. Психогенний характер неврозів є показником того, що вони зумовлені дією переважно психологічних чинників (переживання невротичного конфлікту) і пов'язані з активізацією симптомів розладів у психотравмівних ситуаціях.

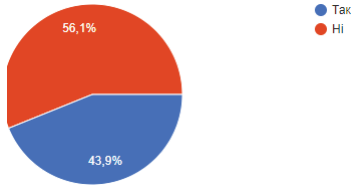
Рекомендації, щодо мінімізації стресових ситуацій, підтримання морального духу та покращення психічного здоров'я для цивільних осіб, військовослужбовців та командирів підрозділів (що є не аби-як важливо) зображено в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Рекомендації щодо покращення свого психічного здоров'я та мінімізації стресу в умовах воєнного стану		
Для цивільних осіб	Для військовослужбовців	Для командирів бойових підрозділів
<p>-Дотримуйтеся інформаційної гігієни. Наприклад, експерти радять видалити телеграм-канали, які постійно пишуть про «прильоти» та війну. Спробуйте залишити кілька каналів, щоб бути в курсі ситуації. Але намагайтеся переглядати їх вибірково та періодично, а не постійно.</p> <p>-Займайтеся буденними справами, які робили й до війни. Живіть тут і зараз. Працюйте, народжуйте, допомагайте армії тощо.</p> <p>«У війну перші не витримують ті, хто чекав, що війна закінчиться швидко, другі – що війна не закінчиться взагалі. А виживуть ті, хто жив і займався буденними справами й не думав про це», – так писав психіатр часів Другої світової війни, який тривало перебував у концтаборах нацистів Віктор Франкл.</p> <p>-Дотримуйтеся правил гігієни сну. Лягайте та прокидайтеся в той самий час. Перед сном експерти рекомендують впродовж години не користуйтеся телефоном та не дивитися телевізор тощо.</p> <p>-Якщо прокинулися, не дивіться, котра година. Намагайтеся знову заснути. Старайтеся не спати вдень. А на вихідних не спіть більше, ніж завжди.</p> <p>-Будьте фізично активними. Займайтеся фізкультурою, багато ходіть пішки тощо.</p> <p>-Більше спілкуйтеся зі своїми близькими, рідними, друзями. Спілкуйтеся з тими, з ким спілкування приносить задоволення.</p>	<p>-намагайтеся завжди контролювати себе та залишатись спокійним;</p> <p>-з'ясуйте для себе: на що Ви можете вплинути, а на що – ні;</p> <p>-суворо дотримуйтеся обов'язків та інструкцій;</p> <p>-намагайтеся мислити критично, дивитись “тверезо” на все, що відбувається навколо;</p> <p>-контролюйте своє дихання: дихайте на повну;</p> <p>-пам'ятайте, що бойовий стрес – це нормально, і Ви можете його контролювати;</p> <p>-частіше спілкуйтесь з товаришами;</p> <p>-уникайте чуток, та самі їх не поширюйте;</p> <p>-в спілкуванні контролюйте свої емоції;</p> <p>-уникайте спиртного та наркотиків – натомість пийте більше простої води; вживайте за можливості здорову збалансовану їжу;</p> <p>-обов'язково дотримуйтеся правил чистоти та особистої гігієни;</p> <p>-навчіться використовувати розслаблюючі вправи (запитайте про це психологів); спіть по 7-8 годин на добу – якщо є можливість;</p> <p>-якщо Вам погано на душі, або просто щось не так – обговорюйте це! (з командиром, капеланом або психологом);</p> <p>-не залишайте без допомоги та уваги своїх товаришів, особливо новоприбулих[4]</p>	<p>-демонструйте підлеглим свою підготовленість і знання справи, чесність і порядність справжнього лідера;</p> <p>-забезпечуйте нормальний побут, бережіть своє здоров'я; не показуйте слабкість – завжди тримайте себе в руках, навіть коли емоції переполюють;</p> <p>-організуйте час для власного повноцінного відпочинку (сну);</p> <p>-розпізнавайте ознаки стресу в себе та в інших; пам'ятайте, що надмірні страхи та злість в бойових умовах – це типові ознаки бойового стресу;</p> <p>-забезпечуйте підтримання внутрішньо-комунікаційних зв'язків у підрозділі;</p> <p>-відкрито спілкуйтесь з підлеглими;</p> <p>-налаштовуйте особовий склад на спільну боротьбу зі стресом;</p> <p>-тренуйте витримку у себе та підлеглих: проводьте з ними максимально напружені та реалістичні заняття, наближені до бойових;</p> <p>-перевіряйте надійність укриттів для безпечного відпочинку;</p> <p>-забезпечуйте якісне медичне, матеріально-технічне та інше забезпечення;</p> <p>-підтримуйте високий моральний і командний дух;</p>

Вплив війни на невротичні розлади студентів. Студентам Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (вибірка становила 345 осіб) було запропоновано опитування щодо проблем пов'язаних із впливом воєнного стану на їхнє психічне та психологічне здоров'я.

<p>Чи відчували ви будь-які емоційні труднощі або стрес під час війни?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>76,2%</td> </tr> <tr> <td>Можливо</td> <td>14,3%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>9,5%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	76,2%	Можливо	14,3%	Ні	9,5%	<p>76,2% опитаних відчували будь-які емоційні труднощі або стрес. Інші 14,3% і 9,5% можливо відчували або взагалі не відчували труднощів або стресу.</p>		
Відповідь	Відсоток										
Так	76,2%										
Можливо	14,3%										
Ні	9,5%										
<p>Які з перерахованих нижче факторів, на вашу думку, можуть викликати невротичні розлади у період війни?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Фактор</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Втрата близьких</td> <td>82,9%</td> </tr> <tr> <td>Участь у бойових діях</td> <td>78%</td> </tr> <tr> <td>Довготривала емоційна напруга</td> <td>73,2%</td> </tr> </tbody> </table>	Фактор	Відсоток	Втрата близьких	82,9%	Участь у бойових діях	78%	Довготривала емоційна напруга	73,2%	<p>82,9% вважає, що невротичний розлад може викликати втрата близьких людей</p>		
Фактор	Відсоток										
Втрата близьких	82,9%										
Участь у бойових діях	78%										
Довготривала емоційна напруга	73,2%										
<p>Чи відчуваєте ви, що інформація про невротичні розлади та методи їх подолання має достатню доступність серед військовослужбовців та цивільного населення?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Не впевнений(а)</td> <td>65,9%</td> </tr> <tr> <td>Так</td> <td>19,5%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>14,6%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Не впевнений(а)	65,9%	Так	19,5%	Ні	14,6%	<p>65,9%- не впевнені, що є достатньо інформації. 19,5%- погоджуються 14,6% не погоджуються</p>		
Відповідь	Відсоток										
Не впевнений(а)	65,9%										
Так	19,5%										
Ні	14,6%										
<p>Як ви вважаєте, які методи можуть бути ефективними у подоланні невротичних розладів під час війни?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Метод</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Усі вищезазначені варіанти</td> <td>42,5%</td> </tr> <tr> <td>Психотерапія</td> <td>30%</td> </tr> <tr> <td>Соціальна підтримка</td> <td>27,5%</td> </tr> <tr> <td>Фармакотерапія</td> <td>0%</td> </tr> </tbody> </table>	Метод	Відсоток	Усі вищезазначені варіанти	42,5%	Психотерапія	30%	Соціальна підтримка	27,5%	Фармакотерапія	0%	<p>За статистикою 42,5%, вважають всі варіанти ефективними. 30%- Психотерапія. 27,5% -Соціальна підтримка.</p>
Метод	Відсоток										
Усі вищезазначені варіанти	42,5%										
Психотерапія	30%										
Соціальна підтримка	27,5%										
Фармакотерапія	0%										

<p>Наскільки важливо, на вашу думку, враховувати культурні особливості при розробці програм для психологічної допомоги в умовах війни?</p> <ul style="list-style-type: none">● Не важливо● Трошки важливо● Дуже важливо	<p>65,9% опитаних вважають, що це є справді важливим фактором, 24,4% вважає що це є трішки важливо, і 9,8% зовсім неважливо</p>
<p>Чи знаєте Ви як подолати невротичні розлади під час війни?</p> <ul style="list-style-type: none">● Так● Ні	<p>43,9% опитаних впевнені, що знають як подолати невротичні розлади під час війни, проте більший відсоток – 56,1% не знають як їх подолати.</p>
<p>Чи вважаєте ви, що наявність соціальних ініціатив може полегшити подолання невротичних розладів у військових та цивільному населенні?</p> <ul style="list-style-type: none">● Так● Ні	<p>82,9% вважають, що наявність соц. ініціатив може полегшити подолання невротичних розладів. 17,1%- не погоджуються.</p>
<p>Які соціальні ініціативи можуть сприяти зменшенню впливу невротичних розладів на військових і цивільне населення?</p> <ul style="list-style-type: none">● Психологічна освіта● Проекти з реінтеграції ветеранів● Забезпечення доступу до психіатричної допомоги● Усі вищевказані варіанти	<p>53,7%- погоджуються зі всіма варіантами</p>

Висновки. Війна є серйозним стресом для людини, який може призвести до розвитку невротичних розладів. Невротичні розлади можуть проявлятися у вигляді тривоги, депресії, ПТСР та інших симптомів. Існує низка заходів, які можна вжити для мінімізації стресу та покращення психічного здоров'я в умовах війни. Серед них: Дотримуйтеся інформаційної гігієни. Обмежте споживання новин, які можуть викликати у вас тривогу.

Займайтеся буденними справами. Це допоможе вам відчувати себе більш керуючим ситуацією. Дотримуйтеся правил гігієни сну. Спати достатньо, щоб почуватися відпочилим. Будьте фізично активними. Фізичні вправи допомагають зняти стрес. Спілкуйтеся з близькими. Підтримка друзів і рідних важлива в цей час.

Для військовослужбовців та командирів підрозділів існують додаткові рекомендації, які допоможуть їм впоратися зі стресом. Серед них: Контролюйте свої емоції. Не дозволяйте страху та злості керувати вашими діями. Будьте реалістичними у своїх очікуваннях. Не намагайтеся контролювати те, що не можете контролювати. Довіряйте своїм товаришам. Підтримка команди важлива в бойових умовах. Якщо ви відчуваєте, що не можете впоратися зі стресом самостійно, зверніться за професійною допомогою. Психолог може допомогти вам розробити стратегії для подолання стресу та покращення психічного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження невротичних розладів в умовах війни мають бути спрямовані на такі напрямки: Розробка ефективних методів лікування та реабілітації. Вивчення довгострокових наслідків невротичних розладів для психічного здоров'я людини. Розробка програм профілактики невротичних розладів в умовах війни. Досягнення в цих напрямках допоможуть покращити якість життя людей, які пережили війну та запобігти розвитку невротичних розладів.

Список використаної літератури

1. Posttraumatic Stress Disorder (PTSD). National Institute of Mental Health. URL: <https://www.nimh.nih.gov/health/topics/post-traumatic-stress-disorder-ptsd/index.shtml>
2. <https://health-ua.com/article/74775-trivozhnst-pd-chas-vjni-shlyahi-terap>
3. Жигайло, Н. І. (2008). Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 336 с.
4. Жигайло, Н. І. (2012). Комунікативний менеджмент: навчальний посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 368 с.
5. Невротичні розлади. Психіатрія. За ред. В.М. Скрипнікова. Київ: Здоров'я, 2005. С. 108-125.
6. Беляєв, А.А. (2022). Психологічна допомога в умовах воєнного конфлікту: практичний посібник. Київ: Видавництво «Академія».
7. Гуменюк, С.В. (2022). Психологічна підтримка в умовах воєнного стану: практичні поради. Київ: Видавництво «К.І.С.».
8. Кравченко, О.Б. (2022). Психологічна допомога постраждалим від війни: практичний посібник. Київ: Видавництво «Академія».

NEUROTIC DISORDERS IN TIME OF WAR AND WAYS TO OVERCOME THEM

Roksolana Karpinska

*Lviv Danylo Halytsky National Medical University,
69, Pekarska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: k_roksa@ukr.net*

Valentyn Belyak

*Lviv Danylo Halytsky National Medical University,
69, Pekarska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: vbelyak@gmail.com*

All of us, regardless of age and social status, are faced with the fact that war is a factor that cannot be predicted or noted in advance. The outbreak of war always divides our lives into "before" and "after", giving the events a special meaning. Reacting to what is happening around us is a difficult task both for those who find themselves in the conflict zone and for residents of cities far from the front. The impression of war becomes part of our perception of the world, reminding us of the unpredictability and vulnerability of life.

Due to the growing number of global conflicts and military events, the issue of mental health in the context of military operations is becoming increasingly relevant. This research is aimed at studying neurotic disorders that arise in people as a result of extreme situations of war.

The paper analyzes the impact of military events on the mental health of the population, in particular on the development of neurotic disorders such as post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and others. Much attention will be paid to the factors that cause these disorders, such as stressful situations, loss, instability, and isolation.

In the second part of the study, we will look at ways to overcome neurotic disorders in the context of military conflicts. Studying and analyzing existing programs of psychological assistance, rehabilitation and social support for veterans and the population affected by military events will help identify effective methods and strategies. This work aims to expand the understanding of the impact of war on mental health and to contribute to the development of implemented programs and approaches to support and treatment of people suffering from neurotic disorders in wartime. A survey was conducted among students about their mental health, whether they experienced neurological disorders during the war, and the main problems of neurological disorders in wartime were analyzed.

Key words: stressful situations, loss, instability, isolation, anxiety, response, conflict, perception of the world, vulnerability, mental health, neurotic disorder, post-traumatic stress disorder, depression, rehabilitation, implemented programs.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.9>

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ У МІГРАНТІВ: ВПЛИВ ЕМІГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ЗАДОВОЛЕННЯМ ЖИТТЯМ

Аліна Парасей-Гочер

*Український гуманітарний інститут
14, вул. Інститутська, м. Буча, Україна, 08292
e-mail: paraseyalina@gmail.com*

Ліна Перелигіна

*Національний університет цивільного захисту України
94, вул. Чернишевська, м. Харків, Україна, 61023
e-mail: linaperelygina@gmail.com*

Олексій Косолапов

*Національний університет цивільного захисту України
94, вул. Чернишевська, м. Харків, Україна, 61023
e-mail: alex.kosolapov1986@gmail.com*

У статті розкрито самореалізацію у мігрантів в аспекті впливу еміграції на розвиток особистості та задоволенням життям. З'ясовано, що міграційні процеси є характерним явищем для нашої країни, оскільки громадяни прагнуть як покращити рівень життя, так і знайти безпечне місце проживання у зв'язку із військовими діями в країні.

У процесі дослідження виявлено, що групами чинників адаптації мігрантів до життя в еміграції є соціально-демографічні, особистісні, життєвий досвід. Складовими даних груп є такі чинники як вік, стать, освіта, готовність до групової взаємодії, когнітивна складність, низький рівень авторитаризму, мотивація до адаптації, доконтактний досвід, прагнення до встановлення нових соціальних зв'язків.

Водночас встановлено, що адаптація пов'язана із самореалізацією особистості мігранта. Визначено такі фактори впливу на самореалізацію мігранта як фактор культурної схожості, соціальної підтримки, готовність до змін, переживання стресу у зв'язку із переїздом. Додатковими є такі фактори як те, наскільки особа здатна проявити себе в іншому культурному та національному просторі; можливість спілкуватися із рідними; фізичний стан.

Відповідно, було проведено дослідження з метою виявлення впливу еміграції на розвиток особистості та задоволенням життям. Дослідження було проведено у період із 11 березня 2024 р. по 15 березня 2024 р. Учасниками дослідження стали 23 особи з України (13 жінок та 10 чоловіків), які проживають у Німеччині, Нідерландах, Швеції. Це чоловіки та жінки віком від 19 до 49 років, які проживають у Німеччині, Нідерландах, Швеції від 1 року до 6 років. При цьому 12 учасників проживають в іншій країні з родинами, 9 учасників мають родини в Україні, 2 учасників не мають родин.

У процесі дослідження встановлено, що більш ніж половина опитаних мають середній рівень самореалізації. Мігранти, які мають низький рівень самореалізації, повільно адаптуються до нових умов, що пов'язано з їх невпевненістю в собі. Мігранти з високим рівнем самореалізації налегливо працюють для досягнення бажаних результатів.

Крім того, близько половини опитаних мають нейтральний рівень задоволеності життям, тобто вони як позитивно, так і негативно сприймають нове середовище. Також мігранти здебільшого живуть своїм минулим життям, тож рівень само актуалізації у них низький.

Ключові слова: адаптація, еміграція, задоволеність життям, за кордон, мігрант, самореалізація, саморозвиток.

Виклад основного матеріалу. Для нашої держави питання міграції є ключовим, що пов'язано з безпекою, а також з тим, що громадяни нашої країни повинні виїжджати за кордон з метою пошуку стабільного доходу та покращення якості життя [2, с. 21]. Для наших громадян початок війни 2022 р. став фактором, що вплинув на прагнення виїхати за кордон, відповідно, міграція не була для них спланованою. Все це вплинуло на те, що багатьом людям стало складно адаптуватися до нових умов.

Варто зауважити, що адаптація до життя в еміграції пов'язана з наступними чинниками, що продемонстровано у Таблиці 1.

Зазначені чинники також впливають і на самореалізацію особистості, яка перебуває за кордоном. Це можна пояснити тим, що особа, яка прагне адаптуватися до нового середовища, буде також намагатися самореалізуватися задля досягнення особистісного та професійного зростання. На самореалізацію, окрім зазначених чинників, впливають також такі фактори.

Таблиця 1

Чинники адаптації мігрантів до життя в еміграції

Група чинників	Чинник	Сутність чинника
Соціально-демографічні особливості	Вік емігранта	Дітям та молоді простіше адаптуватися до нових умов, оскільки вони більше часу проводять у колі однолітків
	Стать	Жінкам адаптуватися до нових умов складніше ніж чоловікам
	Освіта	Мігранти з вищою освітою швидше адаптуються до нових умов, аніж інші категорії [1, с. 113]
Особистісні чинники	Готовність до групової взаємодії	Особа, які готові до співробітництва з іншими особами, швидше адаптуються до нових умов
	Когнітивна складність	Люди, які простіше сприймають світ, швидше адаптуються до нових змін [2, с. 22]
	Низький рівень авторитаризму	Люди, які є толерантними та тактовними до інших осіб, швидше звикають до нових соціальних норм
Життєвий досвід	Мотивація до адаптації	Особа, яка зацікавлена у пристосуванні до нових умов, буде використовувати життєвий досвід із користю [3, с. 154]
	Доконтактний досвід	Особа, що до прибуття у чужу країну, знала певні аспекти її історії та культури, швидше пристосується до змін
	Прагнення до встановлення нових соціальних зв'язків	Особа, що прагне до соціальної підтримки буде намагатися знайти друзів на новому місці

Першим є фактор культурної схожості. Особа, яка переїжджає до нової країни, першочергово оцінює схожість та відмінність культур, менталітету, етичних норм. Відповідно, чим більша культурна різниця присутня, тим складніше буде самореалізуватися мігранту. Зокрема, він буде вважати, що його зможуть не зрозуміти або ж не сприймуть як гідного члена суспільства. При цьому оцінка культурної схожості є суб'єктивною, адже насправді різниця може бути незначною.

Під час розгляду даного фактору складно було не зазначити, що мігрантам, які переїжджають у країни з вільними світоглядами складно адаптуватися, якщо у їхній країні дотримуються влади традицій і навпаки. Відповідно, такі особи можуть не усвідомлювати як їм краще самореалізуватися, адже ті способи та шляхи, які були присутні у їхній країні, тут будуть недоречними [3, с. 154].

Другим є фактор соціальної підтримки. Цей фактор схожий із прагненням до встановлення нових соціальних зв'язків, проте тут акцент робиться на тому, що якщо особа має родину та друзів, однодумців, товаришів, які сприяють адаптації до нового середовища, то їй простіше самореалізуватися. Це можна пояснити тим, що така особа відчуватиме соціальну підтримку, відповідно, буде вмотивована до прийняття важливих рішень. Також така особа відчуватиме віру у себе та розумітиме, що зможе отримати будь-яку допомогу, тож матиме прагнення проявити себе [7, с. 37].

Третім фактором є готовність до змін. Якщо особа прагне реалізуватися у новому середовищі, то вона має адекватно сприймати тенденції та зміни. Це також охоплює знаходження нових соціальних зв'язків та підтримання важливих контактів, встановлення довірливих відносин з іншими особами, вміння правильно себе презентувати. Водночас самореалізація тут включає також можливість швидко адаптуватися до того, що мігрант має пристосуватися до вимог тієї сфери чи того середовища, у якому прагне проявити себе [6, с. 42].

Четвертим фактором є переживання стресу у зв'язку із переїздом. Мігранту як правило досить складно адаптуватися до нових змін, він пристосовується до нового культурного середовища, здійснює пошук житла, займається питанням знаходження джерела доходу, оформлює дозвільні документи на перебування у країні. Тому чим більш тривалим буде переживання стресу, тим повільніше особа буде адаптуватися до нового середовища, відповідно, самореалізація настане пізніше. Також тут важливим аспектом є впевненість особи в тому, що вона зможе досягти успіху в запланованому [5, с. 188].

Самореалізація мігранта характеризується тим, наскільки особа здатна проявити себе в іншому культурному та національному просторі, при цьому продемонструвавши високий рівень знань та навичок з певних питань. Так, якщо взяти мігрантів трудового віку, то особам, які мають стабільну роботу закордоном, гідну оплату праці, впевненість у можливостях самореалізації, підтримку оточення, комунікативні навички, простіше реалізуватися. Самореалізація у таких осіб відбувається шляхом чітко поставлених професійних цілей та у баченні позитивної життєвої перспективи. Крім того, якщо реалізація досягнутого відбувається у балансі з особистими інтересами та моральними цінностями мігранта, то йому отримання бажаного не викликає значних труднощів.

Також на самореалізацію мігранта впливає те, чи має можливість він спілкуватися із рідними, які залишилися у його країні. Родина та друзі становлять фактор емоційної підтримки, оскільки дозволяють відчувати ті ж емоції, що переживає і сам мігрант. Якщо ж особа підтримує із близькими та друзями тісний контакт, то йому простіше проявити себе та досягнути поставлених результатів, оскільки він ставить за мету допомогти родині чи продемонструвати їй свій потенціал.

Самореалізація мігранта характеризується також його фізичним станом. Залежно від того, як особа оцінює свій стан здоров'я та готовність до фізичних навантажень, так вона сприймає те, чи готова буде до певної роботи закордоном. Так, у більшості випадків мігранти обирають працю за такими аспектами як швидкість працевлаштування, розмір оплати, наявність соціальної підтримки. Відповідно, тут самореалізація вже не є основною, бо лише потім, здобувши знання та досвід, мігрант починає обирати ту сферу, у якій зможе проявити себе як фахівець. Тож нерідко на початку трудового шляху закордоном

особа обирає складну у фізичному аспекті працю, що може призвести до виснаження організму чи перевтоми. Проте вже маючи певний обсяг знань, особа обирає працю із меншим рівнем фізичних навантажень і більшою оплатою [4, с. 32].

Відповідно, можна стверджувати, що самореалізація у мігрантів є досить складним питанням, що потребує детального дослідження. Відповідно, було запропоновано пройти дослідження мігрантам з метою виявлення впливу еміграції на розвиток особистості та задоволенням життям. Ці аспекти дозволяють визначити самореалізацію особистості в умовах перебування в іншій країні у довготривалому етапі.

Дослідження було проведено у період із 11 березня 2024 р. по 15 березня 2024 р. Учасниками дослідження стали 23 особи з України (13 жінок та 10 чоловіків), які проживають у Німеччині, Нідерландах, Швеції. Це чоловіки та жінки віком від 19 до 49 років, які проживають у Німеччині, Нідерландах, Швеції від 1 року до 6 років. При цьому 12 учасників проживають в іншій країні з родинами, 9 учасників мають родини в Україні, 2 учасників не мають родин.

Дослідження мало 3 етапи. На першому етапі було здійснено пошук учасників, для цього було розміщено відповідні дописи у соціальних мережах. Після цього учасників було ознайомлено із сутністю дослідження та його організацією. На другому етапі учасникам було розіслано на їх електронні пошти посилання на онлайн-тести та опитувальники, які дозволяють визначити основні аспекти самореалізації особистості в еміграції. На третьому етапі було проаналізовано результати тестування, що дозволило виявити вплив еміграції на розвиток особистості та задоволенням життям. На цьому етапі було здійснено також узагальнення отриманих результатів та сформовано висновок дослідження.

Відповідно, згідно онлайн-тесту «Тест на рівень самореалізації» було отримано наступні результати, що свідчать про наступний рівень самореалізації:

- 12 учасників (52,2 %) – середній рівень самореалізації;
- 8 учасників (34,8 %) – низький рівень самореалізації;
- 3 учасники (13,0 %) – високий рівень самореалізації.

Це продемонстровано на Рис. 1.

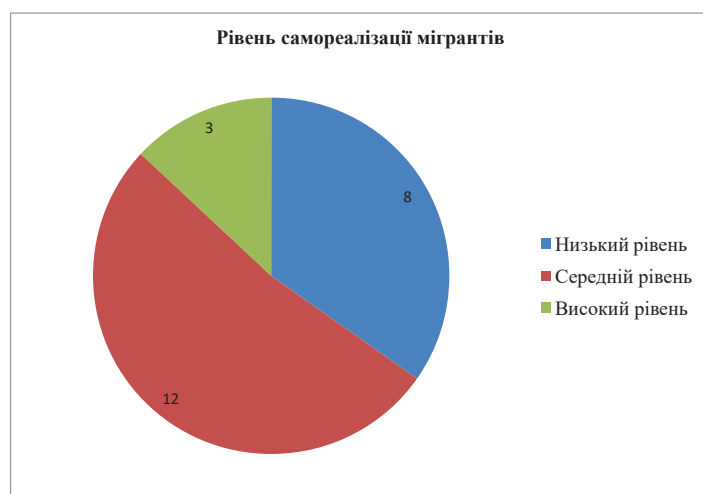

Рис. 1. Рівень самореалізації мігрантів

Тобто більше ніж половина опитаних мають середній рівень самореалізації. Це обумовлено тим, що вони готові працювати над собою та здійснювати саморозвиток, проте це відбувається повільно. Опитані пояснюють це тим, що їм складно адаптуватися до нових умов, відповідно, процес самореалізації займає певний період. Зокрема, складнощі у самореалізації мають ті учасники дослідження, яким понад 40 років, а також ті, які знаходяться в еміграції без родини.

Особи, які мають середній рівень самореалізації, у багатьох питаннях залежні від думки оточення. Вони зважають на те, що говорять їм та про них корінне населення країни, у якій вони знаходяться, представники соціальних та дипломатичних служб, колеги. Відповідно, вони прислухаються до порад та рекомендацій, які як позитивно, так і негативно впливають на саморозвиток особистості.

Крім того, мігранти відзначили, що їм заважає недостатня наполегливість. Вони не впевнені, що зможуть досягти бажаного результату, що обумовлено проблемами у міжкультурній комунікації. При цьому вони готові багато часу приділяти роботі над собою, проте їм складно проаналізувати свої сильні та слабкі сторони.

Мігранти, які мають низький рівень самореалізації, повільно адаптуються до нових умов. Вони не мають впевненості, що зможуть досягти високих результатів у своїй діяльності. При цьому основним проблемним аспектом для них є те, що вони бояться несприйняття їх корінним населенням, відчуваючи себе тут чужими. Такі люди не мають родини або їх родина залишилася в Україні. Водночас їхня мотивація не є достатньою, проте вони намагаються постійно покращувати своє становище, однак саморозвитку приділяють мало часу.

Мігранти з високим рівнем самореалізації наполегливо працюють для досягнення бажаних результатів. Вони як правило мають фахові навички високого рівня у певній сфері, тож прагнуть працевлаштуватися за своєю спеціальністю чи близькою до неї. Крім того, вони впевнені у своїх знаннях та здібностях, мають адекватну самооцінку, готові докласти зусилля для отримання бажано. Варто відзначити, що це мігранти, які переїхали до іншої країни з родинами, тож мають емоційну та соціальну підтримку. До того ж ці мігранти приділяють достатньо часу для саморозвитку, зокрема, вивчають спеціальну літературу зі своєї сфери зайнятості, налагоджують комунікацію із сусідами та колегами, відвідують адаптаційні (мовні) курси та взаємодіють із центрами працевлаштування.

Другою методикою оцінки самореалізації особистості мігранта стала «Шкала задоволеності життям». Методика має оцінку від 5 до 35 балів, а також включає 5 тестових питань, що дозволяють визначити рівень задоволеності життя. Вона дозволила отримати наступні результати:

- 11 учасників (47,8 %) – нейтральний результат, 20 балів;
 - 7 учасників (30,4 %) – задоволений життям, 21-35 балів;
 - 5 учасників (21,8 %) – незадоволений життям, 9-15 балів.
- Результати продемонстровані на Рис. 2.

Тобто лише близько половини опитаних мають нейтральний рівень задоволеності життям. Це мігранти, які швидше задоволені, чим незадоволені, проте багато аспектів життя в еміграції їм не влаштовують. Зокрема, це складнощі в комунікації, пошук роботи, вирішення соціальних питань. Здебільшого це особи, які переїхали за кордон 1 рік тому та через вимушені обставини, переважно у зв'язку із воєнними діями в Україні.

Незадоволеність життя пояснюється мігрантами у відмінностях в організації побуту та вирішення багатьох питань із нашою державою. При цьому вони відчувають себе в еміграції некомфортно, мають почуття суму за Україною, хотіли б мати кращий рівень життя. Це люди, які переїхали від 1 до 3 років тому, як у зв'язку з війною, так і через фінансові труднощі.

Рис. 1. Рівень задоволеності життям мігрантами

Задоволеність життям присутня у мігрантів, які перебувають за кордоном від 4 до 6 років. Вони вже змогли облаштувати своє життя, мають стабільну роботу, звикають до менталітету іншої держави. Їхній рівень життя їх переважно влаштовує, вони мають гідну оплату праці, також налагодили комунікацію із місцевим населенням. При цьому ці особи намагаються бути активною частиною українською діаспори, зокрема, 2 з 5 опитаних, що мають задоволеність життям, постійно відвідують акції на підтримку нашої держави проти агресора.

Відповідно до методики «Самоактуалізаційний тест» було встановлено, що складає 126 тестових питань, було отримано наступні результати:

11 учасників (47,8 %) – високий бал;

12 учасників (52,2 %) – низький бал.

Це означає, що більшість живуть минулим життям. Вони згадують про те, як їм було добре у своїй країні та пов'язують приємні спогади із рідними та знайомими. Здебільшого це особи, які проживають за кордоном від 1 до 3 років. При цьому особи, які проживають переважно від 4 до 6 років мають високий бал. Вони вже орієнтуються на сьогодення та на майбутнє, тож для них минуле життя не викликає значної ностальгії. При цьому вони готові до змін та швидко адаптуються до нових умов.

Тож отримані результати свідчать про те, що на самореалізацію мігрантів переважно впливають такі фактори як вік, тривалість перебування за кордоном, наявність стабільної роботи та гідної оплати праці, обставини переїзду, наявність соціальної підтримки. Все це свідчить про значущість багатьох умов задля того, щоб мігрант був задоволений життям та повноцінно розвивався.

Висновки. Отже, питання самореалізації мігрантів на сьогодні є важливим. При цьому на саморозвиток та задоволення життям особистості, яка перебуває в еміграції, впливають такі фактори як вік, тривалість перебування за кордоном, наявність стабільної роботи та гідної оплати праці, обставини переїзду, наявність соціальної підтримки. Врахування цих факторів та проведене дослідження дозволили виявити, що близько половини мігрантів мають середній рівень самореалізації та нейтральний рівень задоволеності життям. Більше половини опитаних мають низький рівень самоактуалізації. Це свідчить про важливість дослідження питання самореалізації особи в еміграції та розробки подальших праць з даного напрямку.

Список використаної літератури

1. Блинова О. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3 (1) С. 111–117.
2. Єфімова А. Дослідження чинників соціально-психологічної адаптації українців до умов вимушеної міграції в США. *Вісник НАПН України*. 2022. Вип. 1. С. 21–41.
3. Подвальна О. Міжнародна трудова міграція в Україні: стан та трансформація міграційних потоків. *Вісник ДВНЗ «Університет банківської справи»*. 2018. Вип. 9. С. 153–156.
4. Свящук А. Проблеми прав біженців та виклики сучасності. Харків: Видавництво «ФОРМ-Голембовська О.О.», 2018. 321 с.
5. Слюсаревський М. Психологія міграції. Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
6. Слюсаревський М. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники, закономірності. *Світгляд*. 2015. №5 (55). С. 41–54.
7. Ухова А. Соціокультурна адаптаційна поведінка інтелектуального мігранта у новому середовищі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. Вип. 1. С. 36–45.

SELF-FULFILLMENT OF MIGRANTS: IMPACT OF EMIGRATION ON PERSONALITY DEVELOPMENT AND LIFE SATISFACTION

Alina Parasiei-Hocher

*Ukrainian institute of arts and science
14, Instytutska str., Bucha, Ukraine, 08292
e-mail: paraseyalina@gmail.com*

Lina Perehygina

*National University of Civil Defense of Ukraine
94, Chernyshevska str., Kharkiv, Ukraine, 61023
e-mail: linaperehygina@gmail.com*

Oleksii Kosolapov

*National University of Civil Defense of Ukraine
94, Chernyshevska str., Kharkiv, Ukraine, 61023
e-mail: alex.kosolapov1986@gmail.com*

The article reveals the self-realization of migrants in terms of the impact of emigration on personality development and life satisfaction. It was found that migration processes are a characteristic phenomenon for our country, as citizens seek both to improve the standard of living and to find a safe place to live in connection with military operations in the country.

In the process of research, it was found that groups of factors of adaptation of migrants to life in emigration are socio-demographic, personal, and life experience. The components of these groups are such factors as age, gender, education, readiness for group interaction, cognitive complexity, low level of authoritarianism, motivation to adapt, pre-contact experience, desire to establish new social ties.

At the same time, it was established that adaptation is related to the self-realization of the migrant's personality. Such factors influencing the migrant's self-realization as a factor of cultural similarity, social support, readiness for changes, and experiencing stress in connection with moving were determined. Additional factors include the extent to which a person is able to express himself in another cultural and national space; the opportunity to communicate with relatives; physical condition

Accordingly, a study was conducted to identify the impact of emigration on personality development and life satisfaction. The study was conducted in the period from March 11, 2024 to March 15,

2024. The study participants were 23 people from Ukraine (13 women and 10 men) living in Germany, the Netherlands, and Sweden. These are men and women aged 19 to 49, who have been living in Germany, the Netherlands, Sweden for 1 to 6 years. At the same time, 12 participants live in another country with their families, 9 participants have families in Ukraine, 2 participants do not have families.

During the research, it was established that more than half of the respondents have an average level of self-realization. Migrants who have a low level of self-realization slowly adapt to new conditions, which is related to their self-doubt. Migrants with a high level of self-realization work hard to achieve the desired results.

In addition, about half of the respondents have a neutral level of life satisfaction, that is, they perceive the new environment both positively and negatively. Also, migrants mostly live in their past lives, so their level of self-actualization is low.

Key words: adaptation, emigration, life satisfaction, abroad, migrant, self-realization, self-development.

УДК 159.94:355.48(470+571:477)»202»
DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.10>

ЕМОЦІЙНІ ТА ВОЛЬОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОБРОБУТУ ОСОБИСТОСТІ НА ДРУГОМУ РОЦІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Тетяна Партико

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: tetyana.partyko@lnu.edu.ua*

У статті проаналізовано, які емоційні та вольові чинники сприяють зростанню почуття задоволеності життям, щастя, а відтак психологічного добробуту людей на другому році повномасштабної російсько-української війни.

Виявлено, що у ранній дорослості на зростання психологічного добробуту впливає внутрішньоособистісний емоційний інтелект: почуття впевненості та компетентності в управлінні повсякденними справами залежить від того, наскільки людина контролює свої емоції, а протистояти соціальному тиску і дотримуватися власних переконань допомагає здатність усвідомлювати свої емоції. У пізній дорослості побудувати взаємостосунки з іншими, незважаючи на певні труднощі, вдається легше тим літнім людям, в яких розвинений міжособистісний емоційний інтелект, а саме керування емоціями інших.

Показано, що на психологічний добробут у ранній дорослості впливає цілеспрямованість, здатність до концентрації уваги і відсутність надмірного поспіху у прийнятті рішень. У пізній дорослості психологічному добробуту, насамперед, сприяє енергійність літніх людей і відсутність надмірної відповідальності. Старші люди є більш дисципліновані і старанніше виконують свої обов'язки, ніж молоді, проте надмірна відповідальність осіб віком 60+ може завадити їхньому самоприйняттю та особистісному зростанню. Цілеспрямованість, яка у ранній дорослості є одним з провідних чинників психологічного добробуту, у пізній дорослості втрачає свою регулюючу функцію. Зроблено висновок, що на рівні з когнітивним та емоційним компонентами до структури психологічного добробуту можна віднести вольову складову.

На основі отриманих даних рекомендовано для підвищення психологічного добробуту у ранній дорослості розвивати внутрішньоособистісний емоційний інтелект, цілеспрямованість, уважність до людей і самоконтроль у прийнятті рішень; у пізній дорослості доцільно розвивати міжособистісний емоційний інтелект, енергійність і контроль над надмірною відповідальністю.

Ключові слова: психологічний добробут, емоційний інтелект, вольові якості, рання та пізня дорослість.

Постановка проблеми. Чи можливо громадянам України після повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації у 2022 році пережити психологічний добробут? Чи хтось за таких умов може бути задоволеним і щасливим? Попри усі негаразди і виклики війни, ми переконані у тому, що позитивне налаштування – це одна з умов наближення перемоги, а відтак потужний ресурс у боротьбі з ворогом. Шукаючи відповідь на питання «Як саме це можливо?», ми вирішили дослідити психологічні чинники психологічного добробуту, а саме емоційні та вольові. З нашого погляду, актуально у цьому контексті звернути увагу на дві вікові групи: ранню дорослість – ця вікова група є особливо чутливою до таких історичних подій, як війна та економічний спад, і пізню

дорослість – ця вікова група у ситуації непрогнозованих і екстремальних ситуацій стає особливо вразливою.

До початку повномасштабного вторгнення окремим аспектам пошуку відповіді на питання, чи може емоційна та вольова регуляція людини знизити дисфункції психіки і покращити задоволеність життям, було присвячене дослідження С. Поліщук [1]. У ньому наочно продемонстровано, що вивчення даної проблематики має практичне значення для збереження якості життя людини. В умовах великої війни це набуває особливої актуальності.

Нашу увагу привернув той факт, що традиційно аналізують два компоненти психологічного добробуту: когнітивний, який пов'язаний з оцінкою різних аспектів буття, та емоційний, який описує емоційне ставлення людини до цих аспектів [2-5]. Якщо психологічний добробут визначати як «інтегральний показник ступеня спрямованості особистості на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування» [4, с. 127], тобто когнітивний та емоційний, то виникає питання, яка роль вольової регуляції у цій структурі.

Метою цієї публікації є з'ясувати, які емоційні та вольові чинники сприяють зростанню почуття задоволеності життям, щастя, а відтак психологічного добробуту людей на другому році повномасштабної російсько-української війни.

Завдання дослідження полягає у вивченні психологічного добробуту осіб ранньої та пізньої дорослості в умовах повномасштабної російсько-української війни, а саме: *по-перше*, виявити, які складові емоційного інтелекту впливають на психологічний добробут; *по-друге*, з'ясувати, які вольові якості можна вважати чинниками психологічного добробуту; *по-третє*, порівняти вагомість впливу емоційних та вольових чинників на психологічний добробут у цих двох вікових групах.

Аналіз останніх публікацій. У нашому дослідженні конструкт психологічного добробуту розглядаємо у контексті евдемонічного підходу (К. Ріфф, К. Роджерс, В. Франкл та ін.), у якому акцент зроблено на розуміння людини як особистості, яка прагне особистісного зростання, маю мету у житті і орієнтована на прийняття своєї особистості [6-8].

Значна кількість наукових праць, опублікованих за останні роки, присвячена питанню детермінант психологічного добробуту. Для досягнення мети нашого дослідження ми сфокусувались на психологічних детермінантах. Вивчаючи підлітків, Б. Рігбі та Е. Т. Хюбнер [9] продемонстрували вплив каузальної атрибуції, Р. Гілман та Е. С. Хюбнер – соціальної підтримки [10], Л. Чанг з колегами – академічної успішності [11] на переживання добробуту у цьому віці. Виявлені також фактори психологічного впливу на добробут студентів. Л. Сердюк вказує на роль ціннісно-сміслових орієнтацій та життєстійкості молоді [4], Н. Левенець емпірично підтвердила вплив екзистенційної наповненості особистості на емоційну складову суб'єктивного добробуту студентів [5].

Значна увага у дослідженнях приділяється ролі емоційного інтелекту у забезпеченні психологічного добробуту людини. М. Шпак емпірично підтвердила його роль у переживанні внутрішньої рівноваги дітей молодшого шкільного віку у різноманітних сферах життя, як-от фізичній, духовній, соціальній тощо [12]. Вивчаючи взаємозв'язок між довірою, емоційним інтелектом та суб'єктивним добробутом студентської молоді, І. Кряж та Н. Левенець виявили, що довіра виступає медіатором між емоційним інтелектом та суб'єктивним добробутом, а маніпулювання емоціями інших людей, що базується на відчуженні на недовірі, знижуватиме суб'єктивний добробут [13]. Р. Бар-Он зазначає, що найбільший вплив на психічне здоров'я та добробут у періоді ранньої дорослості мають такі диспозиційні ознаки емоційного інтелекту, як стресостійкість, самоповага, самореалізація, оптимізм та позитивні емоції [14]. На такі чинники психологічного добробуту молоді, як, наприклад, фаталістичне теперішнє, довірливість, саморозуміння, відповідальність,

рефлексивність, самоефективність, задоволеність життям вказує дисертаційне дослідження Н. Каргіної [15].

На особливу увагу заслуговують дослідження психологічного добробуту однієї з найбільш вразливих верств населення – осіб похилого віку. Всебічне вивчення соціально-психологічних чинників суб'єктивного добробуту пенсіонерів за віком провела І. Горбаль, у якому виявлено позитивний вплив емоційного інтелекту на цей конструкт. Доведено, що суб'єктивний добробут у пізній дорослості забезпечується емоційно збагаченими стосунками з іншими, залученістю у соціальну взаємодію і хорошим самопочуттям [2-3].

С. Поліщук, вивчаючи конструктивну поведінку людей літнього віку у надзвичайних ситуаціях, виявила, що емоційна регуляція є первинною умовою, а вольова – вторинною для конструктивної поведінки людей цього віку [1]. До подібного висновку дійшла Ж. Новікова при аналізі психологічних особливостей емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку. Емоційний компонент, на її думку, «відіграє первинну роль у функціонуванні емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку» [16, с. 2]. Ключовим фактором покращення суб'єктивного здоров'я дорослих та їхнього психологічного, соціального та емоційного самопочуття є емоційна підтримка літніх людей [17]. Залишається відкритим питання, наскільки важливу роль у покращенні психологічного добробуту в умовах повномасштабної війни мають емоційні та вольові чинники і як це пов'язано з віком людини.

Процедура дослідження. Дослідження проводилось на другому році повномасштабної російсько-української війни у березні-вересні 2023 року. У ньому взяли участь 96 осіб, жінок та чоловіків, які проживали у безпечному місці і не були внутрішньо переміщеними особами. Були сформовані дві групи: перша – особи періоду ранньої дорослості віком від 21 до 40 років (N=46, середній вік – 24,5 років), друга – особи періоду пізньої дорослості віком від 61 до 79 років (N=50, середній вік 68,4 роки). За сімейним станом власну сім'ю мають 37% осіб ранньої дорослості і 52% – пізньої дорослості; 100% осіб ранньої дорослості мають вищу освіту, з-поміж досліджуваних пізньої дорослості 48% з вищою освітою, 34% зі середньою спеціальною і 18% зі середньою. 78% осіб ранньої дорослості, які взяли участь у дослідженні, є працевлаштовані; з-поміж осіб пізньої дорослості таких виявилась 40%. Оцінюючи свою матеріальну незалежність від рідних, близьких тощо, респонденти переважно зазначали, що радше незалежні, ніж залежні, а щодо задоволеності своїм матеріальним станом, то переважно вказували, що задоволені наполовину або радше задоволені, ніж незадоволені. Відмінностей за віком у цих питаннях не виявлено.

Для діагностування психологічного добробуту використана методика К. Ріффа у модифікації Т. Шевеленкової та П. Фесенко, яка призначена для вимірювання таких складових: позитивні стосунки з іншими, автономія, управління навколишнім середовищем, особистісне зростання, мета у житті та самоприйняття. Емоційні чинники вимірювались за допомогою методики емоційного інтелекту Д. Люсіна, яка визначає міжособистісний емоційний інтелект як розуміння емоцій інших людей і управління ними, внутрішньоособистісний емоційний інтелект як розуміння своїх емоцій і управління ними та контроль експресії емоцій. Для з'ясування ролі вольових якостей у переживанні психологічного добробуту людиною використана методика М. Чумакова, яка діагностує такі вольові якості: відповідальність, ініціативність, рішучість, самостійність, витримка, наполегливість, енергійність, уважність і цілеспрямованість.

Математико-статистичне опрацювання отриманих даних проводилось із застосуванням пакету STATISTICA 8.0. Достовірність результатів перевірялась за допомогою регресійного аналізу ($p < 0,05$) – стандартизовані коефіцієнти регресії (коефіцієнт множинної

кореляції R та коефіцієнт множинної детермінації R^2), кореляційного аналізу ($p < 0,05$) – r-Пірсона, порівняльного аналізу ($p < 0,05$) – t-тест Стьюдента.

Результати емпіричного дослідження. Регресійний аналіз проводився окремо для групи досліджуваних періоду ранньої та пізньої дорослості. Залежними змінними були вказані вище показники психологічного добробуту, незалежними – емоційні чинники (розуміння чужих емоцій, управління чужими емоціями, розуміння своїх емоцій, управління своїми емоціями, контроль експресії емоцій) та вольові чинники (відповідальність, ініціативність, рішучість, самостійність, витримка, наполегливість, енергійність, уважність і цілеспрямованість).

Згідно регресійного аналізу, достатньою пояснювальною спроможністю виявились моделі, які пояснюють вплив емоційного інтелекту на такі складові психологічного добробуту, як автономія та управління навколишнім середовищем у ранній дорослості, та на позитивні стосунки з іншими як прояв психологічного добробуту у пізній дорослості (табл. 1). У ранній дорослості емоційним чинником автономії ($R=0,580$; $R^2=0,336$; $p=0,000$) є розуміння своїх емоцій ($\beta=0,411$; $p=0,009$), що підтверджується кореляційним аналізом ($r=0,546$), а чинником управління навколишнім середовищем ($R=0,573$; $R^2=0,328$; $p=0,000$) є управління своїми емоціями ($\beta=0,573$; $p=0,000$) при достовірній кореляції між ними ($r=0,573$). У пізній дорослості фактором, що впливає на позитивні стосунки з іншими ($R=0,587$; $R^2=0,345$; $p=0,000$), є управління чужими емоціями ($\beta=0,395$; $p=0,007$) при значущій кореляції ($r=0,541$).

Таблиця 1

Результати регресійного аналізу впливу емоційного інтелекту на психологічний добробут ($p < 0,05$)

Залежні змінні	Рання дорослість (N=46)			Пізня дорослість (N=50)		
	R	R ²	p<	R	R ²	p<
Позитивні стосунки з іншими	0,412	0,170	0,004	0,587	0,345	0,000
Автономія	0,580	0,336	0,000	0,219	0,048	0,124
Управління навколишнім середовищем	0,573	0,328	0,000	0,466	0,217	0,000
Особистісне зростання	0,521	0,272	0,003	0,468	0,219	0,002
Мета у житті	0,385	0,148	0,031	0,465	0,216	0,003
Самоприйняття	0,513	0,263	0,001	0,511	0,261	0,000

Щодо впливу вольових якостей на психологічний добробут людини отримані такі результати (табл. 2). У ранній дорослості усі складові психологічного добробуту зазнають впливу з боку тих чи інших вольових якостей людини. Найбільше вольова організація особистості молодшої людини впливає на самоприйняття як прояв психологічного добробуту ($R=0,787$; $R^2=0,619$; $p=0,000$), чинниками якої є енергійність ($\beta=0,534$; $p=0,000$), цілеспрямованість ($\beta=0,317$; $p=0,013$), ініціативність ($\beta=0,328$; $p=0,013$) та рішучість ($\beta=-0,278$; $p=0,039$). З боку наполегливості ($\beta=0,330$; $p=0,014$) та уважності ($\beta=0,300$; $p=0,024$) впливу зазнає автономія ($R=0,612$; $R^2=0,375$; $p=0,000$); з боку цілеспрямованості ($\beta=0,429$; $p=0,006$) та рішучості ($\beta=-0,335$; $p=0,044$) – особистісне зростання ($R=0,590$; $R^2=0,348$; $p=0,003$). Отримані результати, крім зв'язку між особистісним зростанням та рішучістю, підтверджує кореляційний аналіз (r в межах від 0,348 до 0,685).

На позитивні стосунки з іншими ($R=0,559$; $R^2=0,312$; $p=0,001$) впливає витримка молодшої особи ($\beta=0,405$; $p=0,003$) при $r=0,448$, на управління навколишнім середовищем ($R=0,772$; $R^2=0,597$; $p=0,000$) – уважність ($\beta=0,418$; $p=0,001$) при $r=0,667$, на

мету у житті ($R=0,627$; $R^2=0,394$; $p=0,000$) – цілеспрямованість ($\beta=0,368$; $p=0,015$) при $r=0,551$.

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу впливу вольових якостей на психологічний добробут ($p<0,05$)

Залежні змінні	Рання дорослість (N=46)			Пізня дорослість (N=50)		
	R	R ²	p<	R	R ²	p<
Позитивні стосунки з іншими	0,559	0,312	0,001	0,300	0,090	0,034
Автономія	0,612	0,375	0,000	0,473	0,224	0,019
Управління навколишнім середовищем	0,772	0,597	0,000	0,543	0,295	0,007
Особистісне зростання	0,590	0,348	0,003	0,786	0,618	0,000
Мета у житті	0,627	0,394	0,000	0,536	0,287	0,008
Самоприйняття	0,787	0,619	0,000	0,618	0,382	0,000

У пізній дорослості достатню пояснювальну силу мають моделі для особистісного зростання та самоприйняття. Так, самоприйняття ($R=0,618$; $R^2=0,382$; $p=0,000$) як індикатор психологічного добробуту осіб у пізній дорослості залежить від таких вольових якостей, як енергійність ($\beta=0,285$; $p=0,048$), самостійність ($\beta=0,277$; $p=0,024$), уважність ($\beta=0,308$; $p=0,031$) та відповідальність ($\beta=-0,301$; $p=0,030$). Результати регресійного аналізу, крім зв'язку самоприйняття з відповідальністю, підтверджує кореляційний аналіз (r в межах від 0,317 до 0,383). Особистісне зростання ($R=0,786$; $R^2=0,618$; $p=0,000$) у цей період життя детермінується ініціативністю ($\beta=0,550$; $p=0,000$) при $r=0,557$, енергійністю ($\beta=0,408$; $p=0,000$) при $r=0,391$ і відповідальністю ($\beta=-0,498$; $p=0,000$) при $r=-0,305$.

Щодо порівняння показників психологічного добробуту, емоційного інтелекту та вольових якостей між двома віковими групами отримані такі результати. Відмінності виявлені за такими показниками добробуту, як особистісне зростання ($t=4,950$; $p=0,000$) і позитивні стосунки з іншими ($t=2,829$; $p=0,005$): у ранній дорослості вони є достовірно вищими, ніж у пізній.

Управління чужими емоціями у ранній дорослості відповідає середнім значенням цього показника, а у пізній – низькому, і між двома групами є статистично достовірна різниця ($t=2,117$; $p=0,036$). Контроль над експресією емоцій в обох вікових групах коливається в межах середніх значень, проте є кращий у пізній дорослості, ніж у ранній ($t=-2,329$; $p=0,021$). Показник управління своїми емоціями у пізній дорослості коливається у межах середньої норми і не відрізняється від цього показника у ранній дорослості. У дослідженні І. Горбаль отримані дещо інші дані. Дослідницею виявлено, що особи пенсійного віку мають низькі показники за таким індикатором емоційного інтелекту, як управління своїми емоціями [2].

За результатами Ж. Новікової [16], в осіб похилого віку встановлено високий рівень самоконтролю і наполегливості, що може свідчити про сформованість вольових якостей літніх людей. У нашому дослідженні вольові якості осіб групи пізньої дорослості коливаються у межах середніх показників. Відмінності між досліджуваними ранньої та пізньої дорослості виявлені щодо відповідальності та уважності: старші особи виявились більш відповідальними ($t=-2,605$; $p=0,01$), зібраними та уважними ($t=-3,241$; $p=0,001$), ніж молодші за віком.

Інтерпретація отриманих результатів. Як впливає з отриманих результатів, як у ранній, так і пізній дорослості, найбільше впливу психологічний добробут зазнає з боку вольової сфери людини і, насамперед, це стосується самоприйняття (рис. 1).

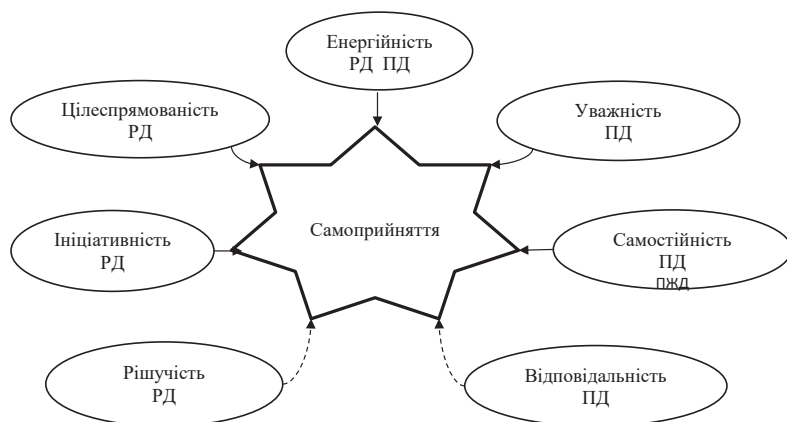

Рис. 1. Вольові детермінанти самоприйняття у ранній (РД) та пізній дорослості (ПД)

Визнання та прийняття своїх позитивних і негативних якостей у ранній дорослості значно легше дається, якщо молода людина має добре усвідомлені життєві цілі та плани. Це поєднується з лідерськими тенденціями та прагненням до новаторства і водночас зі схильністю до певних сумнівів при здійсненні задуманого. У старшому віці прийняттю свого особистого різноманіття сприяє зібраність, концентрація на запланованому, нон-конформність. Водночас літні люди при цьому не перевантажують себе надмірними зобов'язаннями. Звертаємо увагу на те, що згідно з нашими даними, старші люди є більш дисципліновані і старанніше виконують свої обов'язки, ніж молоді, проте, як бачимо, надмірна відповідальність осіб віком 60+ може завадити їхньому самоприйняттю. Вони також є більш зібрані і концентровані на своїй роботі у порівнянні з молодими людьми, і у даному випадку це допомагає краще прийняти себе. Як у ранній, так і пізній дорослості на самоприйняття суттєво впливає активна та оптимістична життєва позиція людини. Якщо порівняти вагомість впливу зазначених чинників на самоприйняття, то у ранній дорослості це енергійність молодої людини, а у пізній – уважність і зібраність старшої людини.

Почуття неперервного саморозвитку та особистісного зростання у ранній дорослості відбувається ефективніше, ніж у пізній. Цьому, насамперед, сприяє добре усвідомлення молодою людиною своїх цілей і ретельне планування часу (рис. 2). Разом з тим надмірно швидке прийняття рішень і надмірна імпульсивність може перешкодити особистісному зростанню у цьому віці. У пізній дорослості чинники саморозвитку як прояву психологічного добробуту інші. У старшому віці реалізації внутрішнього потенціалу сприятиме активність та енергійність людини, оптимізм. Однак, головним чинником виступатиме ініціативність літньої людини. Такі люди до пізнього віку прагнуть змін, однак надмірними зобов'язаннями себе не перевантажують. Зростання відповідальності у старшому віці може стати на перешкоді особистісному зростанню.

Між особами ранньої та пізньої дорослості, які взяли участь у дослідженні, не виявилось відмінностей за показником автономії як індикатора психологічного добробуту людини. У ранній дорослості протистояти соціальному тиску і дотриманню власних переконань, насамперед, допомагає здатність молодої особи долати перешкоди у досягненні мети, концентрація на справі і зібраність під час роботи, а також вміння усвідомлювати свої емоції, розуміти та вербалізувати їх (рис. 3). Здатність розуміти власні емоції важлива для ефективного налагодження контакту з іншими. У пізній дорослості емоційно-вольових детермінант автономії не виявлено.

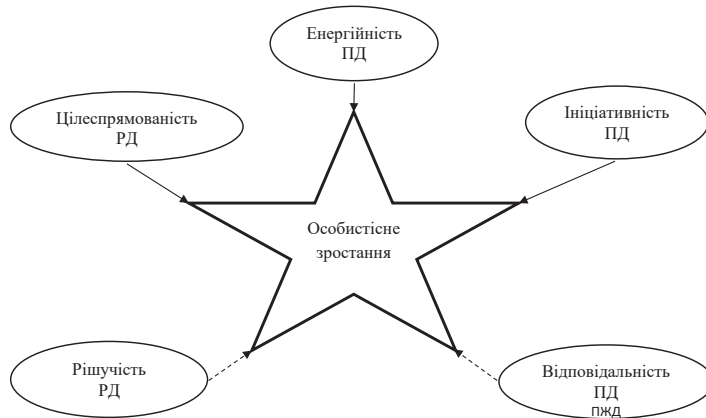

Рис. 2. Вольві детермінанти особистісного зростання у ранній (РД) та пізній дорослості (ПД)

Рис. 3. Емоційні та вольві детермінанти автономії у ранній дорослості (РД)

Почуття впевненості та компетентності в управлінні повсякденними справами, вміння самому створювати умови для задоволення власних потреб у ранній дорослості залежить від того, наскільки людина здатна сконцентруватися на цих справах, навіть при відсутності інтересу до них, і наскільки вона контролює свої емоції, виявляючи позитивні і стримуючі небажані (рис. 4).

Рис. 4. Емоційні та вольві детермінанти управління навколишнім середовищем у ранній дорослості (РД)

Незважаючи на те, що уважність до оточення у ранній дорослості є нижчою, ніж у пізній, ця вольова риса допомагає людині краще відчувати свою незалежність. Отримані

нами результати узгоджуються з даними І. Кряж і Н. Левенець, які виявили, що здатність до управління емоціями, своїми та чужими, сприяє суб'єктивному добробуту студентської молоді [13]. Впливу емоційно-вольових чинників на управління навколишнім середовищем як індикатор психологічного добробуту людини у пізній дорослості не виявлено.

Вибудувати позитивні стосунки з іншими людьми, встановлювати довірливі взаємини та знаходити компроміси у випадку непорозумінь у ранній дорослості вдається легше, ніж у пізній. На важливість налагодження інтерперсональної взаємодії у старшому віці на фоні змін соціальних обставин, звуження кола спілкування, очікування погіршення фізичного стану, а також під впливом ейджизму вказує І. Горбаль [3]. Якщо у молодшому віці цьому допомагає витримка, самоконтроль і терплячість людини, то у старшому, за нашими даними, незважаючи на певні труднощі у побудові взаємостосунків, цьому може сприяти управління чужими емоціями, зокрема, ініціювання позитивних і стишення негативних емоцій в інших людей (рис. 5).

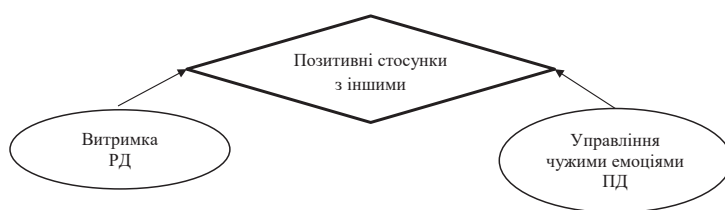

Рис. 5. Емоційні та вольові детермінанти позитивних стосунків з іншими у ранній (РД) та пізній дорослості (ПД)

Почуття осмисленості життя, наявність мети у ранній дорослості значною мірою визначається такою вольовою якістю як цілеспрямованість, а відтак залежить від здатності молодшої людини планувати свій час (рис. 6). Для пізньої дорослості емоційно-вольових чинників цього індикатора психологічного добробуту не встановлено.

Рис. 6. Вольові детермінанти мети у житті у ранній дорослості (РД)

Отож, щоб у віці 21-40 років людина відчула внутрішнє задоволення і крихти щастя попри те, що триває другий рік повномасштабної війни, вона має, насамперед, добре розуміти, що саме вона переживає, а відтак навчитися управляти своїми емоціями. Це, в основному, впливатиме на здатність до самовизначення життєвих позицій і створення власного середовища, що співзвучне з її психічним станом. Значною мірою пережити психологічний добробут у цьому віці допомагає усвідомлення молодого людиною мети свого життя, вміння планувати свій час. У віці 60+ такими чинниками стають здатність передбачати і управляти емоціями інших людей, активна та енергійна життєва позиція, оптимізм у поєднанні з не надто відповідальним ставленням до своїх обов'язків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на важкий воєнний час, людина має продовжувати позитивно функціонувати. Цьому сприяє переживання нею психологічного добробуту. З проведеного дослідження впливають такі висновки.

По-перше, у ранній дорослості для покращення психологічного добробуту основну роль відіграє внутрішньоособистісний емоційний інтелект, у пізній – міжособистісний. *По-друге*, найбільше психологічний добробут матимуть ті особи ранньої дорослості, які є цілеспрямовані, здатні до концентрації уваги і не надто поспішають у прийнятті рішень. У пізній дорослості психологічному добробуту, насамперед, сприятиме енергійність і відсутність надмірної відповідальності. Цілеспрямованість, яка у ранній дорослості є одним з провідних чинників психологічного добробуту, у пізній дорослості втрачає свою регулюючу функцію. *По-третє*, у ранній дорослості значно більше емоційних та вольових чинників психологічного добробуту, ніж у пізній. Незалежно від віку, на психологічний добробут значно більший вплив мають вольові чинники, ніж емоційні. Отож, на рівні з когнітивним та емоційним компонентом до психологічного добробуту можна віднести вольову складову.

На основі отриманих даних рекомендовано для підвищення психологічного добробуту у ранній дорослості розвивати внутрішньоособистісний емоційний інтелект, цілеспрямованість, уважність до людей і самоконтроль у прийнятті рішень; у пізній дорослості доцільно розвивати міжособистісний емоційний інтелект, енергійність і контроль над надмірною відповідальністю.

Перспективу подальших досліджень пов'язуємо з вивченням емоційно-вольових детермінант психологічного добробуту у середній дорослості та з'ясуванням співвідношення між вольовим, когнітивним та емоційним компонентами цього конструкту.

Список використаної літератури

1. Поліщук С. А. Емоційна і вольова саморегуляція літніх людей у надзвичайних ситуаціях. *Соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія*. 2020. Том 31(70). № 4. С. 139-143.
2. Горбаль І. С. Значення емоційного інтелекту для суб'єктивного благополуччя осіб похилого віку. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том 11 : *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Вип. 7. Ч. 1. Київ, 2013. С. 226-233.
3. Горбаль І. С. Соціально-психологічні чинники суб'єктивного благополуччя пенсіонерів : дис. ... канд. пс. наук : 19.00.05. Львів, 2016. 204 с.
4. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том V : *Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. Вип. 17. Київ, 2017. С. 124-133.
5. Левенець Н. В. Екзистенційні чинники суб'єктивного благополуччя у студентської молоді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2021. Вип. 70. С. 15-21.
6. Ryff C. D., Boylan J. M., Kirsch J. A. Eudaimonic and hedonic well-being. *Measuring well-being*. 2021. Pp. 92-135.
7. Ryff C. D., Keyes C. L. M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of personality and social psychology*. 1995. № 69 (4). Pp. 719-727.
8. Ryff C. D., Singer B. H. Best news yet on the six-factor model of well-being. *Social science research*. 2006. № 35(4). Pp. 1103-1119.
9. Rigby B. T., Huebner E. T. Do causal attributions mediate the relationship between personality characteristics and life satisfaction in adolescence? *Psychology in the Schools*. 2005. Vol. 42. P. 91-99.
10. Gilman R., Huebner E. S. Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*. 2006. Vol. 35. P. 311-319.

11. Chang L., McBride-Chang C., Stewart S. M., Au E. Life satisfaction, self-concept, and family relations in Chinese adolescents and children. *International Journal of Behavioral Development*. 2003. Vol. 27. P. 182-189.
12. Шпак М. М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266-270.
13. Кряж І. В., Левенець Н. В. Довіра й емоційний інтелект як предиктори суб'єктивного благополуччя у студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2018. Вип. 64. С. 26-32.
14. Bar-On R. The impact of emotional intelligence on health and wellbeing. *Emotional Intelligence – New Perspectives and Applications*. Edited by Prof. Annamaria Di Fabio. In Tech Chine, 2012. P. 29-50.
15. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості : дис. ... канд. пс. наук : 19.00.01. Одеса, 2018. 269 с.
16. Новікова Ж. М. Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку : автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2020. 23 с.
17. Devkota R., Cummings G., Hunter K., Maxwell C., Shrestha S., Dennett L., Hoben M. Factors influencing older adults emotional support : A scoping review protocol. *Systematic Reviews*. 2023. Vol. 12(186). P.1-10.

EMOTIONAL AND VOLITIONAL DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF AN INDIVIDUAL IN THE SECOND YEAR OF THE FULL-SCALE WAR

Tetyana Partyko

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: tetyana.partyko@lnu.edu.ua*

The article analyses emotional and volitional factors contributing to the increase in life satisfaction, happiness, and thus psychological well-being of people in the second year of the full-scale Russian-Ukrainian war.

It is identified that in early adulthood the growth of psychological well-being is influenced by intrapersonal emotional intelligence: a sense of confidence and competence in managing everyday matters depends on how well a person controls his/her emotions, and the ability to be aware of one's emotions helps resist social pressure and adhere to one's own beliefs. In late adulthood, despite certain difficulties, it is easier to build relationships with others for those elderly people who have developed interpersonal emotional intelligence, namely, managing the emotions of others.

It is shown that psychological well-being in early adulthood is influenced by determination, ability to concentrate and lack of excessive haste in decision-making. In late adulthood psychological well-being is primarily ensured by the energy of elderly people and the absence of excessive responsibility. Elderly people are more disciplined and more diligent in performing their duties than younger people, however, excessive responsibility of people aged 60+ can interfere with their self-acceptance and personal growth. Determination, which is one of the leading factors of psychological well-being in early adulthood, loses its regulatory function in late adulthood. The conclusion is made that along with cognitive and emotional components the structure of psychological well-being may also include volitional component.

Based on the data obtained, it is recommended that in order to improve psychological well-being in early adulthood, one should develop intrapersonal emotional intelligence, goal orientation, attention to people and self-control in decision-making; in late adulthood it is advisable to develop interpersonal emotional intelligence, energy and control over excessive responsibility.

Key words: psychological well-being, emotional intelligence, volitional qualities, early and late adulthood.

УДК 159.9:159.96

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.11>

ПРАВОВІ НОРМИ В БІЗНЕСІ ТА УПРАВЛІННІ ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЙ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ З ЛАВ ЗСУ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Михайло Цимбалюк

*Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів
вул. Михайла Грушевського, 5, м. Київ, Україна, 01008
e-mail: tsmmwww@gmail.com*

У статті розкрито питання важливості планування власного бізнесу, а саме, хто має право займатися підприємницькою діяльністю; які види економічної діяльності дозволені в Україні; як зареєструвати (узаконити) власну діяльність; як оподатковується дохід або прибуток підприємців.

Стаття розглядає роль правових основ організації та функціонування підприємницьких структур, державного регулювання підприємництва, які висвітлені в законах України, постановах Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, указах Президента України, наказах міністерств і відомств, розпорядженнях голів держадміністрацій та інших нормативних актах з визначених питань.

У даній праці основним завданням є надання знань щодо правового регулювання діяльності підприємців з точки зору мотивації особистості підприємця і розглядається в двох аспектах, а саме, як власника майна та інших ресурсів, що намагається отримати максимальний дохід зі своєї діяльності, і як керівника по відношенню до найманих працівників, які працюють на умовах контракту. Дані критерії знаходять відображення в складі розглянутих вище управлінських дій підприємця, які визначають зміст управлінської діяльності підприємця.

Здійснено акцент на розвиток особистості майбутнього юриста в сучасних умовах. Виокремлена роль творчої активності та юридичної компетентності, що, у свою чергу, згідно з особистісно-орієнтованою освітньою парадигмою, показує ефективність його професійного становлення та реалізації у сфері юридичної діяльності. Особливо це актуально у юридичній діяльності, в якій юрист виступає захисником закону і прав громадян, експертом з правосвідомості, моралі громадян, їхньої здатності до корекції поведінки, а також вихователем та вчителем у складних життєвих ситуаціях щодо демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань.

Ключові слова: правові норми, закони України, демобілізовані з лав ЗСУ та інших військових формувань, реабілітація, юридична компетентність.

Актуальність дослідження. Планування власного бізнесу вимагає знаходити відповіді на певні питання, а саме, хто має право займатися підприємницькою діяльністю; які види економічної діяльності дозволені в Україні; як зареєструвати (узаконити) власну діяльність; як оподатковується дохід або прибуток підприємців. Відповіді на дані питання необхідно аналізувати насамперед у Господарському кодексі України, який почав діяти з 01.01.2004 року (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>).

Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері податків і зборів, а саме, визначає перелік податків та зборів, платників, їх права, обов'язки, відповідальність за порушення податкового законодавства (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>). Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>). Ним визначено правові основи найму працівників підприємцями (укладання трудових договорів, робочий час, нормування, оплату праці).

Законом «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» визначено умови, механізми надання фінансової, інформаційної, консультативної державної підтримки цим суб'єктам господарювання (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>).

Виклад основного матеріалу. Правові основи організації та функціонування підприємницьких структур, державного регулювання підприємництва висвітлено в законах України, постановах Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, указах Президента України, наказах міністерств і відомств, розпорядженнях голів держадміністрацій та інших нормативних актах з визначених питань. Громадяни України визнаються суб'єктами господарювання у випадку здійснення ними підприємницької діяльності за умови державної реєстрації їх як підприємців без статусу юридичної особи. Підприємницьку діяльність здійснюють із залученням або без залучення найманої праці. Фізична особа-підприємець (ФОП) – це громадянин, який займається підприємницькою діяльністю, зареєстрований в державних органах та сплачує відповідні податки. Відповідно до чинного законодавства, місцеві органи влади повинні дати йому дозвіл для заняття певним бізнесом.

Згідно з новим Цивільним кодексом України (ЦКУ), формально з 14 років можна засновати фірму, а з 16 років – реєструватися підприємцем. Не допускаються до заняття підприємницькою діяльністю такі категорії громадян як військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, органів державної влади та управління, які здійснюють контроль за діяльністю підприємств. Не можуть бути зареєстровані як підприємці особи, які мають непогашену судимість за крадіжку, хабарі, інші корисливі злочини, недієздатні громадяни. Підприємницька діяльність посадових осіб органів влади обмежується конституцією України (стаття 69).

Перевагами ФОП є: нескладно зареєструвати та вести облік (бухгалтерію), просто отримувати прибуток (всі кошти, що надходять на рахунок фізичної особи-підприємця, він може знімати, і не потрібно за них звітувати, головне, своєчасно сплачувати податки та подавати звітність). Офіс необов'язковий, так як ФОП реєструють за місцем реєстрації фізичної особи.

Основний недолік ФОП це ризик власним майном, проте, якщо вести діяльність у правовому полі, на таку ситуацію можна ніколи не натрапити. Необхідно зазначити, що не всі підприємства хочуть працювати з ФОП, особливо якщо це великі компанії. Перш ніж реєструвати статус підприємця, необхідно визначитися з тим, яку саме групу фізичних осіб-підприємців як платників єдиного податку обрати. Це особливо стосується демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань.

Фізичні особи-підприємці I групи можуть торгувати на ринку, надавати побутові послуги населенню (виготовляти за індивідуальним замовленням, надавати послуги з ремонту, реставрації, технічного обслуговування, прання, чищення, фарбування, виконання фото робіт, виробки хутра, прибирання приміщень, перукарські, ритуальні послуги, послуги, пов'язані з сільським та лісовим господарством). Передбачено, що підприємці виконують всю роботу самостійно, без найманих працівників. Встановлено максимальний дохід 1 000 000 грн за рік (з квітня 2020 р.). Фізичні особи-підприємці II групи надають послуги як населенню, так і платникам єдиного податку; виробляють та продають товари (в торговельній точці, в Інтернеті), ведуть ресторанний бізнес, працюють на фрілансі. ФОПи даної групи можуть наймати в штат до 10 співробітників (за необхідності можна найняти більше працівників та оформити за угодою аутстафінгу). Максимально допустимий дохід за рік не може перевищувати 5 000 000 грн (з квітня 2020 р.).

Фізичні особи-підприємці III групи ведуть будь-яку види діяльності, крім тих, що заборонені для підприємців на єдиному податку. Для ФОПів зазначеної групи немає

обмежень щодо кількості співробітників. Максимально допустимий дохід за рік становить 7 000 000 грн (з квітня 2020 р.). До IV групи відносять сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фізичних осіб-підприємців (ФОП), які ведуть діяльність винятково в межах фермерського господарства, що зареєстроване відповідно до Закону України «Про фермерське господарство».

Для застосування ФОП-фермером IV групи єдиного податку потрібно дотримуватись вимог, а саме, здійснювати винятково вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої особисто вирощеної або відгодованої продукції та її продаж (частка сільськогосподарського товарного виробництва за попередній звітний рік дорівнює або перевищує 75%); не використовувати працю найманих осіб (тільки членів сім'ї у визначенні Сімейного кодексу України); площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2 га, проте не більше 20 гектарів.

В Україні для забезпечення свободи розвитку підприємництва, встановлення правових гарантій його функціонування законодавчо визначено права, обов'язки та відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності щодо демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань. Відповідальність є правовими та етичними відносинами між підприємцями й суспільством (господарюючими суб'єктами, споживачами, найманими працівниками). Підприємці відповідають: за зобов'язаннями, що пов'язані з їх діяльністю, всім своїм майном (за винятком того, на яке, відповідно до законодавчих актів, не може бути накладене стягнення); за охорону навколишнього середовища, дотримання техніки безпеки, охорони праці, виробничої гігієни, санітарії. За завдану шкоду й збитки підприємці несуть майнову, іншу встановлену законом відповідальність.

Права підприємця. Право це нормативна форма вираження принципу рівності господарюючих суб'єктів в економічних відносинах, система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки. З метою реалізації господарської ініціативи підприємець має право: створювати для здійснення підприємницької діяльності будь-які види підприємництва; купувати повністю або частково майно та набувати майнових прав; самостійно організувати господарську діяльність, обирати постачальників, встановлювати ціни і тарифи, вільно розпоряджатися прибутком; укладати з громадянами трудові договори про використання їх праці (контракти, угоди); самостійно встановлювати форми, систему і розміри оплати праці та інші види доходів осіб, які працюють на засадах найму; отримувати будь-який не обмежений за розмірами особистий дохід; брати участь у зовнішньоекономічних відносинах, здійснювати валютні операції, користуватися державною системою соціального забезпечення та соціального страхування.

Обов'язки підприємця. Обов'язки це правові норми (правила), що підлягають обов'язковому виконанню. Основні обов'язки підприємців полягають у тому, щоб: укладати трудові договори (контракти, угоди) з громадянами, яких прийнято на роботу за наймом; оплачувати працю особам, які працюють за наймом на рівні, не нижчому за мінімальний розмір, встановлений законодавством, забезпечувати відповідні умови та охорону праці, а також інші соціальні гарантії; дотримуватися прав, щоб реалізувати законні інтереси споживачів, забезпечуючи надійну якість вироблених товарів (послуг); отримувати ліцензію на діяльність у сферах, які підлягають ліцензуванню відповідно до чинного законодавства.

За даними ООН, в загальному, на малих та середніх підприємствах залучено 50% трудового населення світу, виготовляється 30 – 60% національного продукту, в залежності від країни. Малий бізнес є не тільки збільшенням ВВП країни, проте, й створенням

нових робочих місць, зниженням рівня безробіття, збільшенням податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, формуванням здорового конкурентного середовища, швидким реагуванням на зміну потреб споживачів.

Одночасно з розвитком малого бізнесу збільшуються доходи громадян та якість життя, зменшується їх залежність від державних інституцій, формується середній клас. В Україні малий та середній бізнес виробляє тільки 15% ВВП, 16% експорту, однак, забезпечує 79% робочих місць. В абсолютних показниках кількість суб'єктів малого підприємництва становить понад 1,85 млн., з них 1,5 млн. це фізичні особи-підприємці.

Серед усіх підприємств України малий та середній бізнес складає 99,8%. Кількісні характеристики підприємств та їх зміну відображено в матеріалах Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Юридичний супровід в бізнесовій та управлінській діяльності щодо демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань.

Правові основи юридичного супроводу (управління) організацією це синтетична модель, тобто поділяються на окремі правові положення, що містяться в різних галузях права. Тобто, взаємини адміністрації та працівників це предмет правового регулювання в трудовому праві, відносини владного публічно-правового характеру в адміністративному праві, порядок створення й діяльності юридичних осіб регламентується цивільним правом, правові основи діяльності органів управління юридичної особи містяться в корпоративному праві. Процес управління організацією це вироблення та прийняття рішень, їх реалізація для досягнення поставленої мети, в його основі лежить процес передачі інформації (керуючого сигналу) в певній формі. Управління організацією розглядають з урахуванням об'єкта (цілі), на який направлений процес управління, тобто, підвищення прибутку, зниження витрат, впорядкування відносин між підрозділами, збільшення обсягу продажів. При цьому підприємці здійснюють управлінські дії (склад): вибір мети іта формування задач; прогнозування (планування); визначення засобів та методів; підбір кадрів; прийняття рішення; здійснення дій щодо реалізації; моніторинг; перевірка ефективності діяльності.

З правової точки зору особливий інтерес викликає диференціація управлінської роботи по наступних сфер та сегментами діяльності організації.

1. Створення організації, включаючи вибір виду бізнесу, організаційно-правової форми організації, побудова моделі управління.

2. Складання бізнес-плану, тобто розробка проекту ведення справ. План може бути як загальним, який має стратегічне значення (для прикладу, ключові напрями діяльності компанії в майбутньому році, реструктуризація компанії), так і локальним (тобто, для запуску конкретного проекту).

Найважливішими компонентами бізнес-плану є: мета, терміни здійснення, джерела фінансування, видаткова частина, кадровий, організаційний, юридичний механізм здійснення, кінцеві підсумки.

Бізнес-план не регламентований чинним законодавством, однак, в складі необхідних документів бізнес-план не названий, але за змістом мається на увазі саме він; так, для отримання інвестицій необхідно вказати відомості, що представляють собою основні параметри бізнес-плану [1].

3. Формування власної системи бухгалтерського обліку та звітності, іншої державної звітності, продуманої податкової політики, що забезпечує як законність, так і оптимальність податкових платежів.

4. Організація персоналу, в тому числі створення кадрової служби, підбір, розстановка кадрів, правове закріплення їх прав та обов'язків в посадових інструкціях,

забезпечення ротації, професійної придатності, визначення способів, форм задоволення організації в робочій силі (кадрах): звичайний найм, залучення сторонніх організацій, аутсорсинг, лізинг персоналу.

5. Визначення конкретної моделі управління, системи прийняття рішень, ієрархії управлінських органів, становлення внутрішньої структури організації, виділення її підрозділів, створення філій та представництв.

6. Організація ресурсно-матеріального забезпечення та збуту, встановлення необхідного правового режиму майна, що використовується, проведення маркетингової політики.

7. Організація правової роботи.

8. Розробка, реалізація внутрішніх стандартів, технологічних процедур, систем сертифікації, управління якістю товарів (робіт, послуг).

9. Забезпечення майнової (матеріальної), інформаційної безпеки організації, безпеки умов праці, розробка систем зниження ризиків. Організаційна робота в даному напрямку передбачає створення відповідних правових режимів. Зокрема, мова може йти про режим комерційної таємниці, режим конфіденційності стосовно до таємниць виробництва, вчиненні реєстраційних процедур щодо об'єктів інтелектуальної власності (товарних знаків, знаків обслуговування, винаходів, промислових зразків).

10. Формування та проведення певної корпоративної політики, що забезпечує реалізацію загальних цілей партнерів по бізнесу, та досягнення єдності мети всіх зацікавлених осіб. Неодмінною компонентом такої політики є встановлення та вирішення завдань зі зміни статутного капіталу, його співвідношення з іншими активами, з реорганізації, створення супутніх компаній (наприклад, дочірніх або на основі угод з контрагентами), участі в узгоджених діях на ринку в межах допустимого антимонопольним законодавством.

Корпоративне управління визнають організаційною моделлю, що, з одного боку, регулює відносини між менеджерами компанії та їх власниками (акціонерами), а з іншого, узгоджує цілі різних зацікавлених сторін, забезпечуючи тим самим ефективне функціонування компаній [3].

11. Розробка власної системи локальних актів, включаючи правила внутрішнього розпорядку, положень про органи управління, про підрозділи.

12. Організація системи планування та довгострокового прогнозування в цілях сучасної модернізації обладнання, технології та інших елементів виробничої та невиробничої сфери. Як правило, юридичне закріплення даного виду роботи виражається у встановленні відповідних напрямів діяльності, визначення відповідальних осіб, їх компетенції.

Відображення даних аспектів в установчих документах, локальних актах, робочій документації [4].

13. Визначення та закріплення інвестиційних, інноваційних процесів, що забезпечують перспективу розвитку.

14. Організація внутрішнього документообігу. Необхідно зазначити, що питання управління можуть бути вирішені тільки в рамках належного правового регулювання, тобто, за допомогою нормативно-правових актів.

Щодо правового регулювання діяльності підприємців, можна зробити висновок про те, що, з точки зору мотивації, особистість підприємця розглядається в двох аспектах, а саме, по-перше, як власника майна та інших ресурсів, що намагається отримати максимальний дохід зі своєї діяльності, а по-друге, як керівника по відношенню до найманих працівників, які працюють на умовах контракту. Дані критерії знаходять відображення в складі розглянутих вище управлінських дій підприємця, які визначають зміст управлінської діяльності підприємця.

Висновки. Важливим чинником розвитку особистості майбутнього юриста в сучасних умовах є творча активність, що, у свою чергу, згідно з особистісно-орієнтованою освітньою парадигмою, показує ефективність його професійного становлення та реалізації у сфері юридичної діяльності.

Компетентність є спорідненою із поняттям «фундаментальності». Компетентність як володіння знаннями, які дозволяють виносити судження про щось, передбачає розуміння цих знань. Компетентність – це цінність освіти, до якої ми наближаємось через фундаменталізацію. Фундаменталізація як процес – це досягнення компетентності, такого рівня підготовки, який забезпечує кваліфікованого фахівця можливістю вирішення нестандартних професійних ситуацій. Особливо це актуально у юридичній діяльності, в якій юрист виступає не лише знавцем, застосовувачем, захисником закону і прав громадян, але й експертом з правосвідомості, моралі громадян, їхньої здатності до корекції поведінки, а також вихователем та вчителем у складних життєвих ситуаціях щодо демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань.

Список використаної літератури

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навчальний посібник для ВНЗ / К.: ЦУЛ, 2010. 346 с.
2. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця: монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. 336 с.
3. Жигайло Н. І. Психолого-педагогічні умови формування духовності студентської молоді під час навчання у ВНЗ // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С. Д. Максименка. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». 2009. Том. X, Вип. 11. С. 366-376.
4. Зошій І. В. Мотив і мотивація досягнень як важливий показник професійної компетентності юристів [Електронний ресурс] // Електронне наукове видання «Технології розвитку інтелекту». Київ. 2016. Режим доступу до випуску: http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current.
5. Зошій І. В. Дослідження особливостей професійної компетентності студентів – майбутніх юристів // European Conference on Education and Applied Psychology-Vienna, Austria. 2016.
6. Каламаж Р. В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів // дис. ... доктора. псих. наук: 19.00.07. К. 2010. 440 с.
7. Камушков, О. С. Розвиток малого та середнього бізнесу у світі // Вісн. Акад. мит. служби України. Сер.: Економіка. 2013. № 1. С. 130-134.
8. Кіщак В. Розвиток малого та середнього підприємництва: досвід Польщі, Угорщини, Чехії, Італії / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
9. Мареніченко В. В. Механізми реалізації державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу // Вісн. Акад. мит. служби України. Сер.: Держ. упр. 2013. № 1. С. 48-53.
10. Рибчак В. І. Світовий досвід державного регулювання підприємств малого бізнесу // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. Львів : РВВ НЛТУ України. 2010. Вип. 16.1. С. 235-238.
11. Світовий бізнес: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: Рута, 2012. 498 с.
12. Цимбалюк М. М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : Дис... д-ра наук: 12.00.12 – 2009.

**LEGAL STANDARDS IN BUSINESS AND MANAGEMENT
FOR THE REHABILITATION OF DEMOBILISED FROM THE ARMED FORCES
AND OTHER MILITARY FORMS****Mykhailo Tsymbaliuk***Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Social Policy and Protection of Veterans' Rights
5, Mykhaila Hrushevskoho str., Kyiv, Ukraine, 01008
e-mail: tsmmwww@gmail.com*

The article discusses the importance of planning one's own business, namely, who has the right to engage in entrepreneurial activity; what types of economic activity are allowed in Ukraine; how to register (legalize) your own activity; how income or profit of entrepreneurs is taxed.

The article examines the role of the legal foundations of the organization and functioning of entrepreneurial structures, state regulation of entrepreneurship, which are covered by the laws of Ukraine, resolutions of the Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, orders of ministries and agencies, orders of the heads of state administrations and other normative acts on certain issues.

In this work, the main task is to provide knowledge about the legal regulation of the activities of entrepreneurs from the point of view of the motivation of the entrepreneur's personality and is considered in two aspects, namely, as an owner of property and other resources, trying to get the maximum income from his activity, and as a manager in relation to employees who work under the terms of the contract. These criteria are reflected in the above-mentioned managerial actions of the entrepreneur, which determine the content of the entrepreneur's managerial activities.

Emphasis is placed on the development of the future lawyer's personality in modern conditions. The highlighted role of creative activity and legal competence, which, in turn, according to the person-oriented educational paradigm, shows the effectiveness of his professional formation and realization in the field of legal activity. This is especially relevant in legal activities, in which a lawyer acts as a defender of the law and the rights of citizens, an expert on legal awareness, morals of citizens, their ability to correct behavior, as well as an educator and teacher in difficult life situations for demobilized from the ranks of the Armed Forces and other military formations.

Key words: legal norms, laws of Ukraine, demobilized from the ranks of the Armed Forces and other military formations, rehabilitation, legal competence.

УДК 159.922.8:355.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.12>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр Юдко

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, 54003
e-mail: sashainvention@gmail.com*

Ніна Миропольцева

*Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, 54003
e-mail: ninokshilova21@gmail.com*

Юнацький період є критичним етапом розвитку особистості, під час якого виникають та консолідується різноманітні психологічні механізми адаптації до зовнішніх та внутрішніх стресових факторів. Серед цих механізмів важливе місце посідають захисні механізми, які спрямовані на зниження психічної напруги та забезпечення психологічного комфорту. Захисні механізми в юнацькому віці виконують значну роль у психічному розвитку особистості, допомагаючи знижувати психологічний дискомфорт та забезпечуючи певний рівень психологічного комфорту. Вони є важливим елементом психічного адаптації до різних стресових ситуацій та конфліктів, що виникають протягом усього життя. У даній роботі досліджено захисні механізми та їх роль у психічному функціонуванні та адаптації особистості юнака під час стресових ситуацій, зокрема під час дії воєнного стану. Захисні механізми розглядаються як важливий аспект психічного захисту від негативних впливів зовнішнього середовища та внутрішніх психологічних конфліктів. За допомогою опитувань та аналізу психологічних параметрів виявлено, що різні особистості мають різні стратегії захисту, такі як заперечення реальності, придушення неприємних думок та регресію. Встановлено, що використання захисних механізмів може мати як позитивні, так і негативні наслідки для психічного здоров'я та адаптації особистості. Знайдено також взаємозв'язки між захисними механізмами, копінг-стратегіями та психічним станом юнаків під час дії воєнного стану. Ці результати вказують на важливість врахування індивідуальних особливостей при розробці психологічних програм та інтервенцій для юнаків, які переживають стресові ситуації, зокрема вимушені жити в умовах воєнного стану.

Результати також свідчать про те, що використання захисних механізмів може мати вплив на формування психіки та здоров'я особистості в умовах стресу. Враховуючи ці результати, були висунуті рекомендації щодо розробки психологічних програм та інтервенцій для юнаків, що живуть під час дії воєнного стану, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та ефективну адаптацію до стресових умов. Дослідження підкреслює необхідність індивідуалізованого підходу до психологічної підтримки в умовах воєнного стану з урахуванням особистісних особливостей та використання науково обґрунтованих стратегій адаптації. Також важливо сприяти формуванню у молоді адекватних стратегій подолання стресу та вирішення конфліктів не тільки під час дії воєнного стану, а й після. Це сприятиме їхньому психологічному зростанню та поверненню психологічної стабільності в майбутньому.

Ключові слова: захисні механізми, юнацький вік, воєнний стан, психічне здоров'я, стрес, адаптація, психологічні стратегії, психологічна підтримка.

Умови воєнного стану є складним періодом для кожного суспільства, з яким супроводжується не лише військовими діями, а й різноманітними викликами для психологічного та соціального благополуччя. Специфічні умови, властиві воєнним конфліктам, впливають на всіх членів суспільства, включаючи підлітків і молодь. Однак, юнаки, перебуваючи на перехідному етапі від дитинства до дорослості, знаходяться в особливо вразливому стані. Стрес, страх, тривога та втрата можуть суттєво впливати на їхнє емоційне благополуччя та психічне здоров'я.

Психологічна адаптація до складних умов, пов'язаних із воєнним станом, є однією з ключових складових у вивченні психологічних аспектів людської поведінки. Специфічність цього контексту визначає необхідність дослідження особливостей застосування захисних механізмів у юнацькому віці, коли психічна стійкість формується та визначається на макроскопічному рівні.

Воєнні події можуть суттєво вплинути на психічне здоров'я особистості, особливо уразливої категорії населення – юнаків. Дослідження впливу воєнного стану на психічне здоров'я юнаків, а також їхні стратегії адаптації, відображає сучасну соціальну реальність та вимагає наукового уточнення та розширення знань у цій області. Зростаюча кількість воєнних конфліктів у світі підкреслює необхідність подальших досліджень в галузі психології стресу та психології кризових ситуацій, спрямованих на підтримку психічного здоров'я молоді та їхню ефективну адаптацію до викликів сучасного світу.

У зв'язку з цим, ця робота спрямована на розкриття важливості розуміння психологічних захисних механізмів у юнацькому віці під час воєнного стану. Поглиблений аналіз цієї проблеми є необхідним для розробки ефективних стратегій психологічної підтримки та розвитку у юнацькому середовищі.

Захисні механізми представляють собою психологічні стратегії, які використовуються особистістю для зниження або уникнення тривоги, стресу та психічних конфліктів. Згідно з психоаналітичною теорією, розвиненою Фрейдом, захисні механізми виникають для того, щоб захистити особистість від неприйнятних або неприємних думок, почуттів та побажань, які виникають внаслідок конфлікту між внутрішніми домаганнями та зовнішніми реаліями [2, с. 4-12].

В контексті воєнного стану захисні механізми набувають особливого значення, оскільки вони можуть бути механізмами виживання та адаптації в умовах екстремального стресу та загрози для життя. У молоді вони можуть бути особливо вираженими через їхню меншу психологічну стійкість та досвід управління стресом порівняно з дорослими.

Загалом, розуміння захисних механізмів та їх впливу на психічне здоров'я та адаптацію є ключовим для розробки ефективних психологічних інтервенцій та програм підтримки, особливо в умовах стресу, що виникають внаслідок воєнних конфліктів

Ретельне психодіагностичне обстеження є невід'ємною складовою психологічних досліджень, спрямованих на аналіз психічних процесів та станів особистості. Вибірку цього дослідження склали 33 студенти, які навчаються в ЧНУ ім. Петра Могили: 29 осіб жіночої статі віком від 17 до 22 років та 4 особи чоловічої статі віком від 17 до 22 років.

У цьому дослідженні використовуються кілька ключових методик, що дозволяють здійснити об'єктивну оцінку психічних характеристик .

Опитувальник Р. Плутчика та Х. Келлермана дозволяє вивчити емоційну сферу та типи темпераменту, що можуть відображати способи адаптації до стресових ситуацій, які виникають у період воєнного стану. Оцінюючи стабільність емоційних реакцій та особливості вираження емоцій, можна з'ясувати, які саме аспекти темпераменту більш вразливі або резистентні до стресу [3, с. 312].

Опитувальник ворожості Басса-Даркі спрямований на вивчення конфліктних ситуацій та ступенів конфліктності особистості. Ця методика дозволяє виявити особистісні риси, які можуть сприяти або ускладнювати взаємодію з іншими людьми. Опитувальник ворожості Басса-Даркі є інструментом для вимірювання рівня конфліктності та нахилу до ворожих взаємин у досліджуваних осіб. Цей опитувальник був розроблений на основі теорії ворожості, яку висунули Т. Басс та А. Даркі [1, с. 35].

Тест тривожності Спілбергера є широко використовуваним інструментом для вимірювання рівня тривожності у досліджуваних осіб. Цей тест був розроблений американським психологом Ч. Спілбергером на основі його теорії загальної тривожності.

Психічні стани особистості «16 особистостей» – це психологічний інструмент, розроблений з метою класифікації особистості за допомогою системи 16 основних особистісних типів. Кожен з цих 16 типів характеризується унікальним набором особистісних рис, які відображають взаємодію різних аспектів особистості, таких як сприйняття інформації, прийняття рішень, спілкування та управління емоціями. Ця класифікація дозволяє краще розуміти індивідуальні особливості людини та її типові психічні стани.

Методика Індикатор копінг-стратегій Амірхана є психологічним інструментом, розробленим з метою вимірювання та аналізу стратегій копінгу – способів, за допомогою яких люди впорядковуються зі стресом та негативними ситуаціями. Цей інструмент базується на концепції копінгу, що виникла в рамках соціальної психології та стрес-досліджень [4, с. 4].

Ці психодіагностичні методи використовуються для проведення дослідження з теми особливостей застосування захисних механізмів в юнацькому віці під час воєнного стану. Кожен з них має свої унікальні характеристики та дозволив здійснити глибокий аналіз психічних процесів та станів особистості.

Використовуючи отримані дані, далі було знайдено кореляційний зв'язок за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона між такими значеннями як: захисний механізм заміщення та копінг стратегії, пошук соціальної підтримки, захисного механізму, реактивне утворення, особистої тривоги, захисного механізму, інтелектуалізації та індексу агресивності.

1. Кореляційний зв'язок за коефіцієнтом Пірсона між шкалами заперечення та пошуку соціальної підтримки: отриманий результат 0,36, свідчить про те що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$. Це означає, що захисний механізм заперечення пов'язаний з пошуком соціальної підтримки.

2. Кореляційний зв'язок за коефіцієнтом Пірсона між шкалами реактивне утворення та особистісної тривоги: отриманий результат 0,36, свідчить про те що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$. Це означає, що захисний механізм реактивного утворення пов'язаний з особистісною тривоگوю людини.

3. Кореляційний зв'язок за коефіцієнтом Пірсона між шкалами інтелектуалізації та індексом агресивності: отриманий результат -0,37 це свідчить про те що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$. Це означає, що з підвищенням рівня інтелектуалізації знижується рівень агресивності.

Аналіз результатів опитування «Індекс життєвого стилю» показав, що різні особистості використовують різні захисні механізми. Наприклад, деякі юнаки схильні до заперечення реальності, ігноруючи або відкидаючи неприємні думки та емоції. Це може мати короткострокові позитивні наслідки, але у довгостроковій перспективі може призвести до проблем з адаптацією та вирішенням проблем. Інші використовують придушення неприємних думок або регресію, що також може мати негативний вплив на їх психічне здоров'я у майбутньому. Таким чином, захисні механізми можуть бути як корисними, так і шкідливими в залежності від контексту і тривалості їх використання.

Дослідження також показало, що деякі юнаки використовують одночасно декілька захисних механізмів, зокрема інтелектуалізацію, регресію та заміщення, віддаючи перевагу їм над іншими. Це може свідчити про складний механізм захисту особистості від стресових ситуацій та психічних конфліктів.

Аналіз результатів опитування за методикою ворожості Басса-Даркі показав різний рівень агресивності та ворожості серед досліджуваної групи. Це свідчить про те, що вплив захисних механізмів може мати різні прояви в поведінці особистості, включаючи рівень агресивності та ворожості.

На основі проведення тесту тривожності Спілбергера виявлено, що серед досліджуваних юнаків високий рівень ситуативної та особистісної тривожності, що свідчить про загальний високий рівень тривоги серед цієї групи. Це може бути обумовлено навколишніми обставинами, зокрема воєнним станом, який впливає на психічний стан та емоційний стан особистостей.

Аналіз результатів опитування на психічні стани особистості за методикою «16 Особистостей» показав різноманітні стани особистостей, зокрема домінування екстравертованих та інтровертованих типів особистості серед досліджуваної групи. Також виявлено, що значна частина юнаків характеризується неспокійним типом особистості, що може впливати на їхні способи адаптації та копінг-стратегії.

У контексті копінг-стратегій, за результатами індикатору копінг-стратегій Амірхана, досліджувана група юнаків виявила середній рівень вирішення проблем та шуку соціальної підтримки. Однак більшість юнаків виявили низький рівень уникнення проблем, що свідчить про їхню готовність активно вирішувати проблеми та шукати підтримку у соціальному оточенні.

Подальший аналіз виконаний шляхом розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона показав наступне:

1. Між шкалами заперечення та пошуку соціальної підтримки існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$.
2. Між шкалами реактивне утворення та особистісної тривоги існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$.
3. Між шкалами інтелектуалізації та індексом агресивності існує зворотній статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,05$.

Тому, знайдені кореляційні зв'язки вказують на певні взаємозв'язки між захисними механізмами, копінг-стратегіями та психічним станом досліджуваної групи юнаків, що може бути важливим для подальшого розуміння їхнього психічного функціонування та емоційного стану. Отже, результати дослідження підтверджують важливість захисних механізмів у психічному функціонуванні та адаптації особистості, а також показують різноманітність їх використання і можливі наслідки для психічного здоров'я.

Незважаючи на значний прогрес у вивченні захисних механізмів, що використовуються молоддю під час воєнного стану, існують кілька напрямків, які можуть стати об'єктом подальших досліджень. По-перше, важливо дослідити вплив індивідуальних та контекстуальних чинників на вибір і ефективність захисних механізмів. Розуміння, які саме механізми є найбільш ефективними в конкретних умовах воєнного стану, дозволить розробити більш персоналізовані підходи до психологічної підтримки.

По-друге, важливо вивчити динаміку захисних механізмів у молоді протягом тривалого періоду воєнного конфлікту. Розуміння того, як ці механізми можуть змінюватися з часом та відповідати на нові стресори, може виявитися важливим для розробки стратегій психологічної підтримки на різних етапах конфлікту.

Крім того, можливо дослідити ефективність різних психологічних інтервенцій та програм для підтримки молоді під час воєнного стану. Розробка та випробування програм, спрямованих на підтримку адаптації та зменшення психічного дистресу, може допомогти покращити психічне здоров'я та благополуччя молоді, яка переживає воєнні конфлікти.

Узагальнюючи, подальші дослідження в цій області мають великий потенціал для розширення наших знань про взаємодію психіки та стресорів в умовах воєнного стану та для розробки більш ефективних стратегій психологічної підтримки та адаптації.

Список використаної літератури

1. Гражданнікова К. В Соціально-психологічні чинники подолання мобінгу в педагогічному колективі : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник Л. І. Залановська. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 58 с.
2. Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defence. London : Routledge, 2018. 204 p.
3. Plutchik R. Emotion, a psychoevolutionary synthesis. New York : Harper & Row, 1980. 440 p.
4. Amirkhan J., Auyeung B. Coping with stress across the lifespan: absolute vs. relative changes in strategy. Journal of applied developmental psychology. 2007. Vol. 28, no. 4. P. 20.

FEATURES OF THE PROTECTIVE MECHANISMS' APPLICATION IN YOUTH DURING MARTIAL STATUS

Oleksandr Yudko

*Petro Mohyla Black Sea National University
68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine, 54003
e-mail: sashainvention@gmail.com*

Myropoltseva Nina

*Petro Mohyla Black Sea National University
68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine, 54003
e-mail: ninokshilova21@gmail.com*

The adolescent period is a critical stage of personality development, during which various psychological mechanisms of adaptation to external and internal stressors emerge and consolidate. Among these mechanisms, protective mechanisms occupy an important place, aimed at reducing psychological tension and ensuring psychological comfort. Protective mechanisms in adolescence play a significant role in psychological development, helping to alleviate psychological discomfort and provide a certain level of psychological comfort. They are an essential element of psychological adaptation to various stressful situations and conflicts that arise throughout life. This study explores protective mechanisms and their role in the psychological functioning and adaptation of young individuals during stressful situations, particularly during times of wartime conditions. Protective mechanisms are considered as an important aspect of psychological defense against the negative influences of the external environment and internal psychological conflicts.

Through surveys and analysis of psychological parameters, it has been found that different individuals have different defense strategies, such as denial of reality, suppression of unpleasant thoughts, and regression. It has been established that the use of protective mechanisms can have both positive and negative consequences for mental health and personality adaptation. Relationships have also been found between defensive mechanisms, coping strategies, and the mental state of young individuals during wartime conditions. These results indicate the importance of considering individual characteristics in the development of psychological programs and interventions for young individuals experiencing stressful situations, particularly those forced to live in conditions of wartime.

The results also indicate that the use of protective mechanisms can influence the formation of psyche and personality health under stress conditions. Considering these findings, recommendations have been proposed for the development of psychological programs and interventions for young individuals living during wartime, aimed at supporting mental health and effective adaptation to stressful conditions. The study emphasizes the need for an individualized approach to psychological support in wartime conditions, taking into account personal characteristics and employing scientifically grounded adaptation strategies. It is also important to promote the formation of adequate stress coping strategies and conflict resolution not only during wartime but also afterwards. This will contribute to their psychological growth and restoration of psychological stability in the future.

Key words: defense mechanisms, youth, martial law, mental health, stress, adaptation, psychological strategies, psychological support.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.13>

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕБУВАННЯ У ПОЛОНІ

Надія Яворська

Університет Короля Данила,

вул. Євгена Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: yavorskano@ukr.net

Полон – одне з найважчих випробувань для військовослужбовців, що суттєво пеує їхнє здоров'я та перспективи. Стаття досліджує психологічні аспекти полону та процесу адаптації після звільнення. Дослідження виявляє важливість підтримки та інтеграції після полону для успішної реабілітації військовослужбовців. Аналіз психологічних чинників, що впливають на поведінку в полоні, дозволяє зрозуміти механізми відновлення після важких переживань. Результати дослідження дають уявлення про те, як військовослужбовці переносять полон та як впливає ця досвід на їхнє психічне здоров'я.

Проаналізовано процес реінтеграції після полону, який надасть змогу відновити психічне здоров'я та повернути особу до повноцінного життя й виконання службових обов'язків. Наголошено, що виходження з полону – це лише початковий, багаторівневий процес реадаптації військовослужбовця до мирного соціуму. Саме фізичне повернення ще не означає повернення до звичного способу життя, як перед полоном. Реінтегруючись у мирне оточення, колишній військовополонений повинен знову побудувати систему взаємин з оточуючими, йому слід отримати допомогу відчути себе знову здоровою, захищеною й цілісною особистістю. Стверджується, що комплекс заходів щодо реінтеграції колишніх військовополонених до мирного життя обов'язково має передбачати медичну підтримку і лікування, а також психологічну, соціальну та правову допомогу. Родина, до якої повертається військовослужбовець, так само потребує уважної підтримки фахових психологів, як і сам військовополонений. Наголошено, що запорукою успішного відновлення фізичного та психічного здоров'я особистості військовослужбовця може стати їхня спільна праця в тандемі «психолог – родина».

Ключові слова: військовий полон, поведінка, звільнення з полону, психіка військовополоненого, непрохані спогади, соціальний інтелект, адаптація до свободи, катування, психологічні чинники.

З початку повного вторгнення окупаційною владою було заарештовано значну кількість українців. Так, за даними Комісії з питань визначення факту позбавлення свободи через збройну агресію проти України, яка діє при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, станом на листопад 2023 року позбавили волі 4337 осіб (3574 військовослужбовців та 763 цивільних), з яких 1953 звільнили з полону [1, с. 285]. Процес реінтеграції звільнених має чотири етапи: медичний огляд і лікування, психологічна консультація, вивчення їх досвіду, соціально-правова підтримка. Більшість осіб, які повертаються з полону, стикаються з побиттям, порушенням здоров'я і психологічними травмами; у домашніх умовах вони зіштовхуються з новими викликами адаптації до звичного життя, не можуть адекватно реагувати на події у своєму повсякденному житті [1, с. 286]. Шукаючи відповіді на питання про те, з якими переживаннями стикаються люди з досвідом полону, **маємо на меті** проаналізовано ряд досліджень з цієї проблеми і виділено фактори, які впливають на рівень їх травматизації та наслідки для психіки від перебування у полоні.

Психологічні проблеми військовослужбовців неодноразово були об'єктом дослідження знаних науковців, серед яких Борисова Ю., Зливков В., Лукомська С., Малахов М., Матейко Н., Журба І., Павлюк М., Овдій І. Петреченко С., Чичкань А., Шевченко Р., Бондаревич С., Павлик Н., однак сучасні реалії демонструють далекість її вирішення.

Відомо, що всі держави повинні дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права, проте, на практиці часто зафіксовані значні порушення цих документів. Метою захоплення в полон, зазвичай, є припинення опору, необхідність отримання інформації, залякування супротивника, демонстрація сили і майстерності, обмін полоненими, небажання вбивати, отримання викупу [2, с. 14]. Більшість військовополонених після потрапляння в полон опиняються в концентраційних таборах або таборах для полонених. Останнім часом військовослужбовці, які потрапили в полон, можуть перебувати в неофіційних місцях утримання. Умови тривалої ізоляції створюють значні перешкоди для особистості, зокрема відчуття страху і психічного напруження, яке наростає протягом усього періоду перебування в полоні, впливає на поведінку, вираз обличчя та рухи військовослужбовця, роблячи його застарілим. Постійне голодування в полоні шкодить здоров'ю, адже з часом організм починає розкладати власний жир і навіть м'язову тканину. На психічному рівні це призводить до апатії, сповільнення реакцій та втрати концентрації уваги й пам'яті. Зовнішній вигляд і вираз обличчя військовополоненого відображають напруженість, яку він сам не може ні свідомо контролювати, ні виражати: його внутрішній світ відчувається як психічна порожнеча [3, с. 51].

Варто зазначити, що переважна більшість звільнених осіб не вважають себе героями, оскільки розуміють, що кожен з них мав свої обставини, над якими вони й досі розмірковують – чи правильно, чи неправильно вони вчинили. У всіх людей, які пережили полон, є одна специфічність, яка об'єднує їх усіх: це те, що вони – майстри виживання. Вони пережили в складних умовах і здобули досвід, якого не мають інші. Полон для особистості – це складна психологічна і моральна криза. Для військовослужбовця в умовах полону особливо загострюється конфлікт між почуттям обов'язку, з одного боку, та прагненням врятувати власне життя, з іншого. Протягом перебування в полоні особистість проходить випробування власних психічних та фізичних сил. Полон позбавляє людину волі і робить її об'єктом знищення, оскільки світ полону не цінує людське життя та гідність. Як стверджує Г. Філіпова, першим, що приходить на думку тим, хто опинився у полоні, є бажання втекти [2, с. 15]. Однак деякі в'язні намагаються скористатися зв'язками чи навіть власною харизмою, щоб покращити своє становище.

Система реінтеграції звільнених з полону включає чотири етапи: перший – медичний огляд та лікування, другий – психологічна консультація, третій – аналіз їхнього досвіду та четвертий – соціально-правова підтримка. Більшість осіб, які повертаються з полону, стикаються із збитками, пошкодженням здоров'ям і травмованою психікою; повертаючись додому, вони зустрічаються з новими труднощами адаптації до звичного життя [1, с. 286]. Серед чинників, які мають вплив на рівень постраждалості людей, що пережили полон: попередній досвід; рівень фізичної та психологічної готовності, наявність сенсу життя; умови і терміни утримання; жорстокість та тривалість підтримуваного насильства; обставини звільнення; присутність чи відсутність підтримки з боку інших людей; вікові характеристики потерпілої особи; обмеження волі, тиск відповідальності перед бойовими товаришами (особливо, якщо полонений є носієм важливої стратегічної інформації) [4].

На думку вчених і свідків, переживання полону самотужки майже неможливе. Необхідність у спілкуванні для висловлення власних почуттів, думок, побоювань змушує шукати собі товариша: структура орієнтованих потреб особистості передбачає потребу в емоційному контакті та потребу в сенсі життя [4]. Потрібно зазначити, що поневолювачі

періодично переміщують полоненого, щоб завадити формуванню товариських зв'язків, та таким чином завдати ще більшої психологічної травми. Перебування в полоні призводить до душевної депресії, оскільки полон відбирає у людини волю і робить її об'єктом знищення, оскільки там панує неухважність до цінності життя та людської гідності. Полон змушує переглянути власні життєві цінності, а деякі з них навіть сумніватися: моральні норми поведінки тут більше не діють. За свідченнями самих полонених, різка відмінність умов повсякденного життя від умов полону створює контраст, що породжує психологічну уяву про потрапляння в інший вимір. Для в'язня життя поза колючим дротом здається, наче він спостерігає його з іншого світу. Навіть короткий період перебування в умовах примусової ізоляції може бути психотравмуючою подією. Свідками зазначено, що туга за домом та родиною, а також відсутність можливості сповістити рідних щодо власної долі створює велику душевну напругу [4]. Такий стан разом із непередбачуваними умовами життя полонених призводить до психологічних викривлень у сприйнятті навколишнього середовища та власного внутрішнього світу. Багато в'язнів описують особливості у сприйнятті часу, яке проявляється у його спотворенні. Для них день триває нескінченно довго, а тиждень минає наче мить.

Беручи до уваги, що ув'язнений постійно перебуває свідком насильства, це перестав викликати у нього опір. Голод, фізичні муки в поєднанні з психічною напругою породжують у полонених апатію. Багато експертів згодні, що апатія має захисну роль для психіки. Вона запобігає зазнаванню полоненими ще більшої страждання. Відбувається щось схоже на емоційну загибель. Відраза, жах і жалість – це почуття, які в'язень вже не може відчувати. З іншого боку, апатія веде до того, що в'язні уникають прийняття будь-яких рішень і не виявляють ініціатив, віддавши все на волю долі. В'язень дозволяє долі робити вибір за нього і, таким чином, ухиляється від відповідальності. У цьому контексті В. Франкл підкреслює, що потрібно завжди приймати рішення, оскільки вони визначають, чи скористається в'язень своєю внутрішньою свободою, чи підкориться силі, яка позбавляє його власної сутності [4]. Факт відмови особистості від власної внутрішньої свободи та гідності перетворює її на стандартного в'язня. У той же час більшість експертів вказують, що людина може зберегти свободу та незалежне мислення в умовах психічної та фізичної напруги, оскільки єдине, чого не можна позбавити в'язня – це його внутрішня свобода та гідність. Психологічні спостереження за ув'язненими свідчать, що лише ті люди, які пригнічують власні моральні та психологічні якості, зазнають руйнівного впливу табору. Натомість свідомі в'язні продовжують приймати рішення, керуючись внутрішнім відчуттям. Внутрішні інтуїтивні відчуття залишаються з ними завжди. Спільне перебування ув'язнених, які перебувають під постійним наглядом, викликає у них непереборне бажання усамітнитися, побути наодинці зі своїми думками [5]. Таким чином, вони звертаються до втечі в інший світ. Людина, яка не бачить сенсу подальшого життя, занурюється у думки про минуле. У свідомості кожного присутня особа, яка може давно вже не бути серед живих, але для в'язня залишається найінтимнішим співрозмовником. Для багатьох це – Бог.

Позбавлення санітарного контролю також є широко застосовуваною практикою, яку використовують утискачі з метою заподіяння страждань полоненим. Зазначені дії в умовах надмірного сконцентрування призводять до поширення захворювань та загибелі сотень утримуваних. Характерною для місць утримання в'язнів (як офіційних місць так і неофіційних) є те, що медичний персонал не має впливу на статус та стан утримання хворих. Медична допомога, якщо і надається, то на рівні забезпечення виживання [6].

У полоні активуються захисні механізми психіки, які допомагають вижити. Однак після звільнення людина продовжує покладатися на ці механізми, які в звичайних умовах можуть заважати. Тривалу ізоляцію супроводжують наступні наслідки для психіки:

1) Психологічні: – втрата відчуття базового довір'я до світу, до інших людей, віри в себе; – спотворене сприйняття або втрата відчуття часу і простору; – порушення відчуття меж (відчуття втрати власної цілісності та значимості).

2) Соціальні: зміна соціальних ролей може вплинути на соціальну самореалізацію, ускладнюючи повернення до попередньої професії та виконання обов'язків відповідно до стану здоров'я чи можливості відновлення служби. [1, с. 286-287].

Крім того, експерти спостерігають специфічні реакції в поведінці людей, що пережили полон. Наприклад:

– конфлікт вибору – відсутність можливості вибору під час перебування у полоні призводить до утруднень у звичайному прийнятті рішень в повсякденному житті. У полоні особа втрачає свою автономію через обмеження свободи, нелюдські умови існування, позбавлення можливості задовольнити базові потреби організму, тортури і покарання;

– парадокс контролю – з одного боку, неприйняття контролю з боку інших у людей, що пережили полон, з іншого – вони намагаються зберегти під контролем все і всіх. При цьому, зовнішній контроль може спрацювати як спусковий гачок, сприйматись як загроза та викликати вибухи гніву або наміри розривати контакт;

– вплив так званої кесонної хвороби (захворювання, що виникає в організмі людини при швидкому переході з середовища з підвищеним атмосферним тиском повітря до середовища з нижчим тиском) – після звільнення з полону, через раптові зміни обставин, від надзвичайного тиску і контролю до повної свободи, людина може відчувати психічний тиск, що призводить до ускладнень у стосунках з членами родини. Цей ефект також називають ізоляційною компресією, порівнюючи постійне напруження психіки і тіла людини в полоні з роботою водолаза, який перебуває під тиском води постійно. Так, людина в ізоляції постійно перебуває під тиском середовища, наповненого загрозами і вмикає режим виживання: постійна мобілізація ресурсів, постійне зосередження уваги, тощо. Після звільнення з полону спрацьовує природна постізоляційна декомпресія, яка обов'язково має відбуватися поступово, оскільки стрімка декомпресія може бути небезпечною [7, с. 55].

– протиріччя болю – люди, що мають досвід полону, часто вдаються до поведінки, яка підсилює страждання (наприклад, уникання роботи з психологом, відтермінування медичних процедур та обстежень). Вчені пояснюють протиріччя болю так: «... це зумовлено, з одного боку, тим, що для виживання у полоні людині потрібно було відсторонитись від тілесного дискомфорту та розвинути високу толерантність до постійно присутнього страждання. З іншого боку – тіло несе в собі пам'ять про пережиті тортури, і контакт з ним може викликати неприємні спогади та посилювати душевний біль. Як наслідок тортур, формується дуже стійкий зв'язок болю: психологічний страждання переходить в соматичку, таким чином мігрує в тіло, а тілесні шрами та рани не дають забути та психологічно опрацювати травматичний досвід» [8]. Спроби зменшити страждання, уникаючи його, не навмисно призводять до появи хронічного болю, душевних страждань.

Визволений військовослужбовець у перші тижні після звільнення з полону відчувається неспроможним дійсно насолоджуватися життям, оскільки йому спочатку доводиться звикати до цього, знову звикати [8]. Якщо перший день волі його здається чудовим сном, то потім минуле починає надаватися йому лише більш жахливим сном. Військовий полон обмежує можливості особистості, оскільки забирає здоров'я, травмує психіку й крадає дорожочинний час, який міг бути використаний для особистого зростання. Особистість військовослужбовця після звільнення з полону адаптується на різних рівнях піраміди А. Маслоу. На фізіологічному рівні колишній військовополонений втрачає повністю своє статеве життя, якісне харчування та здоровий сон. Під такими умовами активізуються

старі (хронічні) захворювання або з'являються нові. Для позбавлення полонених намірів протистояти тиску їх тримають на голоді [5]. У такому випадку військовому службовцю мало вистачає сил, щоб підтримувати базові життєві функції організму. Безпечний рівень піддається цілковитому руйнуванню з боку поневолювачів, оскільки полонений зазнає шкоди для здоров'я (включаючи смерть), позбавляється основного майна, його плани на майбутнє також руйнуються. Соціальний рівень руйнується через обмеження у спілкуванні з рідними та друзями. Рівень поваги зазнає руйнації через цілковите презирство до особистості полоненого й регулярне приниження. Попередні особисті досягнення нівелюються через їхню нездатність бути корисними в умовах полону, а самозвинувачення призводять до втрати самоповаги [8]. На рівні самовираження військовополонений стикається з необхідністю відмовитися від попередніх моральних норм, оскільки в полоні вони не діють.

Після визволення військовослужбовець потребує психологічної допомоги. Саме визволення, як раптове зняття з тиску гніту, несе загрозу для психологічного стану [6]. Ця загроза, з погляду характерології, є ніщо інше, як психологічний еквівалент гіркоти. Так само, як фізичне здоров'я дайвера опиниться під загрозою, якщо його раптово винесуть на поверхню (після перебування під високим атмосферним тиском), моральне й душевне здоров'я людини, раптово звільненої від психічного стресу, також може постраждати. В. Франкл правильно підкреслює, що окрім моральної деградації, спричиненої раптовим звільненням від душевного пригнічення, існують два фундаментальних переживання, які стримують поведінку звільненого з полону військовослужбовця, а саме: гіркота і розчарування на етапі повернення до колишнього життя [4].

Моральний стан звільненого військовослужбовця характеризується значним виснаженням його внутрішніх ресурсів. Щоб розпочати нове життя і відновити попередні звички, звільнена особа прагне знайти необхідні відчуття. У її психіці закладається необхідний багаж, що буде поштовхом до нового життя, того, заради якого вона мріяла, пройшовши через нелюдські випробування, піднімалася після нелюдських кривджень та наруг. Звільнена особа шукає відчуття скрізь – в людях, їхньому ставленні до себе, оточуючому середовищі, іноді в природній красі, спорті. Колишній полонений шукає те, що стане для нього нагородою (або принаймні компенсацією) за пережите, тоді як відсутність здорового співчуття завдає йому шкоди [6]. Внутрішній вакуум потребує наповнення новим змістом для подальшого життя, адже зміст, який надав силу вижити в полоні, після звільнення втрачає над людиною свою силу. Часті психологічні проблеми військовослужбовця корінням сягають у спектр переживань внутрішнього конфлікту чи психічної травми. Несвідомість особистості утримує травматичний досвід, що тотожнюється з власною самістю. Тригери різного характеру можуть викликати механізми спогадів про обставини полону з їх переживаннями. Спогади, перенесені тортурами, викликають у звільнених осіб повторну психічну реакцію, яка наближається з силою відчуттів до переживання фізичного болю [8]. Не завжди контрольовані реакції можуть містити акти агресії щодо власної особистості чи доколишніх, виявлятися у різних формах втечі – від замкненості в собі до фізичної віддаленості.

Варто виокремити і питання кола спілкування військовополоненого. Життєвий досвід полонених наповнений речами, яких вони не прагнуть нікому розповідати, оскільки зрозуміти їх може лише колишній ув'язнений. Час від часу звільнена особа відчуває прірву, що простягається між нею та іншим світом; відчуття провини може тривалий час не покидати колишнього військовополоненого, і тому він потребує допомоги психолога та проведення фахових реінтеграційних заходів. Ніхто не знає, за що саме кається себе звільнена особа, яка прагне приховати [9]. З цим багажем військовослужбовець намагається

інтегруватися до нових для нього реалій, ведучи іноді подвійне, приховане життя. Думки колишнього полоненого досить амбівалентні. Він не впевнений, що вчинені ним у полоні дії можуть вірно сприйматися та інтерпретуватися в мирному соціумі людьми, які ніколи не знали, що таке війна й аж х полону. Якщо певні вчинки військовослужбовця не будуть з'ясовані опосередковано, вони свідомо будуть ним замовчуватися під час кожного спілкування. Свідчення таких осіб можуть бути неправдивими з мотивів власної безпеки.

Військовослужбовцю, який повернувся з полону, якийсь здоровій людині, притаманна не лише переборна жага до життя, але й потреба бути прийнятим іншою особою. Тривалий час після звільнення він може знаходити розуміння та моральну підтримку лише поміж осіб, які також перебували в полоні. Ведучи тривалі спостереження за такими військовослужбовцями, ми одноразово пересвідчувалися, що вони поєднані особливим «братерством», присвяченим уяке може бути лише той, хто зазнав травматичного досвіду полону. У цьому зміненому світі вони «самотні серед людей» у своїх переживаннях та очікуваннях. Увесь подальший час звільнені особи змушені жити серед людей, які до них мають амбівалентне (упереджене) ставлення, відчуття жалю та презирства, що також є перепорою для їхньої гармонійної інтеграції в соціум [8; 6].

Процес адаптації колишніх полонених до життя на свободі потребує відновлення фізичного та психічного здоров'я. Зміна зовнішніх умов існування військовослужбовця ініціює початок процесу поступового відтіснення або заміни старих звичок на нові, зокрема відбувається їх відтіснення зі свідомості людини. Водночас із звільненням від старих звичок відбувається спад психічного напруження, у якому полонені перебували більшість часу. Метою з'ясування, наскільки сильний соціальний інтелект військовослужбовців трьох конституційних типів (ендоморф, мезоморф, екторморф за У. Шелдоном), звільнених із полону, є запорукою ефективної адаптації до мирного життя, кожному з них пропонувалося розв'язати ряд задач, закодovаних у методиці Д. Гілфорда та М. Саллівена «Діагностика соціального інтелекту» [7, с. 56]. У дослідженні соціальний інтелект визначався як здатність колишнього полоненого володіти кодами спілкування, декодувати думки, почуття, наміри іншої людини й відповідним чином регулювати поведінку щодо неї. Належний його рівень забезпечує регуляцію дій і вчинків військовослужбовців, розуміння мовної продукції людини, а також її психомоторних символів (міміки, поз, жестів).

Високий рівень емпатії ендоморфів на рівні вище середнього робить їх досить вразливими. Спостерігаючи за ендоморфами з середнім (64 %) і вище середнього рівнем соціального інтелекту (51 %), виявлено, що їм найскладніше відмежуватися від свого минулого, оскільки їх внутрішній світ зруйнувався в ту саму мить, коли вони потрапили в полон. Вдаючись до численних спроб раціоналізації пережитих моментів полону, володіючи образним, художнім мисленням, військовослужбовці тривалий час прагнуть здолати «екзистенційний хаос» власної психіки. Водночас військовослужбовці-ендоморфи з низьким рівнем соціального інтелекту (17 %) до умов мирного життя адаптуються менш болісно, оскільки рідше вдаються до самоаналізу та рефлексії власного «Я». Військовослужбовці мезоморфного типу з вищим (14 %) і середнім рівнями (56 %) соціального інтелекту вже через три-чотири тижні після повернення з полону виявляють уміння справлятися зі складними життєвими ситуаціями, які вони прагнуть вирішувати поведінково через зміни у світі навколо [7, с. 56-57]. Адаптація до мирного життя у військовослужбовців-мезоморфів з низьким рівнем соціального інтелекту (30 %) тривалий час після звільнення з полону проявляється як застряглий тип акцентуації характеру, досить потайливий у своїх почуттях і думках, з тяжким самотінням, що часом проявляється у вербальній агресії до родичів та близьких, що в подальшому переростає у внутрішній неспокій. Високий рівень підозрілості, притаманний військовослужбовцям-ектоморфам у повсякденному житті, кардинально

загострюється після повернення з полону. Незалежно від рівня розвитку соціального інтелекту ектоморфи, адаптуючись до мирного життя, відчувають щоденну психічну напруженість. Повага таких осіб сигналізує про скрутність. Виявлено, що військовослужбовці-ектоморфи, старші 50 років із середнім рівнем соціального інтелекту (19 %), значно швидше адаптуються до мирних буднів. Натомість досліджувані віком 21–38 років (24 %) більше часу проводять на самоті, досить потайні від більшості інтровертовані, не прагнуть випускати від себе переживання і світ. Переживання в полоні на рівні забутих там досвідом зазналикорінної зміни особистості військовослужбовця, що залишає на заваді в порозумінні з рідними й близькими. Вони сповнені бажання повернути полоненого як втрачену частину власного життя та власного соціуму.

Слід зазначити, що протягом перших днів і тижнів спілкування близькі особи відчувають розчарування у своїх очікуваннях, адже сам факт фізичного повернення військовослужбовця ще не означає його повернення до звичного способу життя, що був до полону. Звільнення військовослужбовця з полону є одночасно як кінцем, так і початком: закінчилися часи тортур і лиха – розпочався час лікування та психологічного відновлення. На етапі відновлення звільнені особи негативно сприймають родинну опіку, що може виявлятися у роздратованості чи агресії. Звільнений військовослужбовець та його родина мають знову пройти шлях пізнання один одного. Має відбутися процес адаптації членів сім'ї до близької людини [9]. Родина повинна оновити втрачені стосунки, звикнути та підлаштуватися один до одного. Поновлення вимагає і соціальних ролей, які протягом тривалого часу ними не виконувалися, що призвело до руйнування впливу часу. Полон впливає і на розподіл обов'язків у сім'ї. Функції та обов'язки полоненого виконував хтось інший із членів родини. Після звільнення військовослужбовця його сім'я очікує повернення до виконання ним своїх соціальних ролей (чоловіка, батька, сина) та обов'язків (годувальника, захисника) [8; 9].

Зовнішнє оточення також значно впливає на особистість колишнього військового полоненого, а ця зміна є надзвичайно відчутною. Відчуваючи значну увагу до себе (як частини суспільного запиту), сім'я визволеного військовослужбовця протягом певного періоду часу змушена відповідати очікуванням гостей і представників засобів масової інформації, щоб задовольнити їхні очікування. У цей період визволена особа може таємно ховати себе за нездатність виявляти очікувані реакції. Латентна загроза військовослужбовцям та їхній родині (на етапі полону) становить уявна ідеалізація їхнього майбутнього життя. Ідеалізація власних уявлень щодо подальшого спільного життя після звільнення виступає чинником, що апріорно підвищує взаємні очікування. Поглиблення усвідомлення «вигаданого життя» з людиною, якої немає поруч, дає надію і відчуття щастя, але водночас розвиває в пам'яті справжні риси її характеру. Об'єкт бажання уявно наділяється (ідеалізується) якостями, якими насправді не володіє. Такі ідеї є психологічною підтримкою до покинення мінерозлука. Після повернення військовослужбовця до дому наслідки «уявного життя» проявляються в завищеному рівні очікувань і спотвореному сприйнятті особистості. Зазвичай очікування родини не виправдовуються, оскільки з полону повертається зовсім «інша» людина. Різниця між «очікуваним» та «наявним» неодмінно призводить до певного розчарування і сімейних драм [9; 6]. Відновлення сімей після полону є соціально значущим і бажаним явищем та змушує починати майже спочатку.

Таким чином, з огляду на вищезазначене, можемо зробити наступні висновки. Перебування у полоні є серйозною психологічною кризою для будь-якої особистості; психологічні наслідки, такі як сумніви, відчуття провини, гнів на себе і на оточення, відчуття несправедливості, власної безсилля у деяких ситуаціях та інші, можуть супроводжувати людину протягом усього подальшого життя. Лише фахова реінтеграція після полону

надасть змогу відновити психічне здоров'я та повернути особу до повноцінного життя й виконання службових обов'язків. Виходження з полону – це лише початковий, багатривневий процес реадаптації військовослужбовця до мирного соціуму. Саме фізичне повернення ще не означає повернення до звичного способу життя, як перед полонем. Реінтегруючись у мирне оточення, колишній військовополонений повинен знову побудувати систему взаємин з оточуючими, йому слід отримати допомогу відчувати себе знову здоровою, захищеною й цілісною особистістю. Комплекс заходів щодо реінтеграції колишніх військовополонених до мирного життя обов'язково має передбачати медичну підтримку і лікування, а також психологічну, соціальну та правову допомогу. Родина, до якої повертається військовослужбовець, так само потребує уважної підтримки фахових психологів, які сам військовополонений. Запорукою успішного відновлення фізичного та психічного здоров'я особистості військовослужбовця може стати їхня спільна праця.

Список використаної літератури

1. Доценко В. В. Соціально-психологічні наслідки перебування в полоні. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 29 берез. 2024 р. Харків, 2024. С. 285–287. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/20666> (дата звернення: 09.04.2024).
2. Апальков В. Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Т. 55, № 2. С. 14–22. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-14-22> (дата звернення: 10.04.2024).
3. Красницька О. В. Депривація військовослужбовців, які виконують завдання у відриві від основних сил та умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Т. 66, № 2. С. 50–63.
4. Frankl V. E. Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager. Wien : Verlag für Jugend und Volk, 1946. 130 p.
5. Асеев С. Світлий шлях: історія одного концтабору. Львів : Старого Лева, 2020. 448 с.
6. Тесленко Л. “Не ресурс, а актив”: звільнені з полону знають те, чого не знають інші. *Новинарня – новини України, що воює*. URL: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvilneni-z-polonu-znayut-te-chogo-ne-znayut-inshi/> (дата звернення: 09.04.2024).
7. Khmiliar O., Apalkov V. Psychology of the serviceman's life after captivity. *Visnyk taras shevchenko national university of kyiv. military-special sciences*. 2022. No. 2(50). P. 54–59. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.54-59> (date of access: 10.04.2024).
8. Кононенко В. Вони пережили пекло! Як допомогти рідним адаптуватися до життя після полону та тортур. *Вікна*. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/psykholohiia/yak-dopomogty-ridnij-lyudyni-adaptuvatysya-do-zhyttya-pislya-polonu/> (дата звернення: 08.04.2024).
9. Шубіна Г. Взаємодія з ветеранами, які пережили полон: що варто знати? – HUBZ – інформаційна агенція. *HUBZ – інформаційна агенція*. URL: <https://hubz.ua/zdorove-zhyttya/psychologiya/vzayemodiya-z-veteranamy-yaki-perezhyly-polon-shho-varto/> (дата звернення: 09.04.2024).

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF CAPTIVITY

Nadia Yavorska

King Danylo University,

35, St. Yevhena Konovaltsia, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: yavorskano@ukr.net

Capture is one of the most difficult tests for military personnel, which significantly damages their health and prospects. The article examines the psychological aspects of captivity and the process of adaptation after release. The study reveals the importance of post-capture support and integration for the successful rehabilitation of military personnel. Analysis of psychological factors affecting behavior in captivity allows us to understand the mechanisms of recovery after difficult experiences. The results of the study provide insight into how military personnel cope with captivity and how this experience affects their mental health.

The process of reintegration after captivity is analyzed, which will make it possible to restore mental health and return a person to a full-fledged life and performance of official duties. It is emphasized that release from captivity is only the initial, multi-level process of readaptation of a serviceman to a peaceful society. The physical return itself does not mean a return to the usual way of life, as before the captivity. Reintegrating into a peaceful environment, a former prisoner of war must once again build a system of relationships with those around him, he should receive help to feel like a healthy, protected and whole person again. It is claimed that the set of measures for the reintegration of former prisoners of war into peaceful life must necessarily include medical support and treatment, as well as psychological, social and legal assistance. The family to which the military serviceman returns needs the careful support of professional psychologists just as much as the prisoner of war himself. It was emphasized that their joint work in tandem "psychologist – family" can be the key to successful restoration of physical and mental health of the military personnel.

Key words: military captivity, behavior, release from captivity, psyche of a prisoner of war, uninvited memories, social intelligence, adaptation to freedom, torture, psychological factors.

УДК 159.9:172:36

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.14>

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИ: АДАПТАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА PSR (DAVIS, RIVES, RUIZ DE MAYA, 2020)

Софія Костюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: skostiukk@gmail.com*

У статті описано адаптацію та апробацію опитувальника PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020), спрямованого на дослідження соціальної відповідальності особи на поведінковому рівні (філантропічний, екологічний, етичний, правовий, економічний вияв) українською мовою (PSR-UA). У дослідженні взяли участь 234 особи віком від 21 до 72 (M= 47.1), з них 23.9% чоловіків і 76.1% жінок. Виявлено відповідність факторної структури PSR-UA п'ятифакторній теоретичній моделі. З огляду на результати статистичного аналізу українську версію опитувальника скорочено із дев'ятнадцяти до вісімнадцяти тверджень, оскільки твердження №13 (шкала «Етична соціальна відповідальність») чинить негативний вплив на надійність-узгодженість шкали «Етична соціальна відповідальність» та на показники факторної структури PSR-UA. Показники коефіцієнта альфа-Кронбаха для шкал опитувальника становлять від 0.59 до 0.87, для загального результату PSR-UA – 0.89. Коефіцієнт омега-МакДональда для шкал опитувальника становить від 0.62 до 0.88, для загального результату PSR-UA – 0.9. Перевірка ретестової надійності PSR-UA свідчить про високий рівень надійності української версії (значення коефіцієнтів кореляції Спірмена для шкал опитувальника становлять від 0.55 до 0.73, для загального результату PSR-UA – 0.56, при $p < .001$). Отримані кореляції шкал та загального результату PSR-UA зі шкалами задоволеністю життям (SWLS, Diener et al., 1985) ($p < .05$, $p < .01$), соціального внеску (опитувальник «Соціальне благополуччя», Keyes, 1998 в адаптації Четверик-Бурчак, 2014) ($p < .001$) свідчать на користь конвергентної валідності, зі шкалою виміру соціальної відповідальності (SRS-37) (Ковальчук, Проскура, 2010) – на користь критеріальної валідності української версії PSR. П'ятифакторна структура, внутрішня узгодженість, надійність-стійкість, конвергентна та критеріальна валідності дають підстави рекомендувати опитувальник PSR-UA (18 тверджень) як надійний і валідний психодіагностичний інструмент для дослідження соціальної відповідальності особи на поведінковому рівні.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальне благополуччя, соціальна відповідальність особи, корпоративна соціальна відповідальність, опитувальник, адаптація, надійність, валідність

Постановка проблеми. Наявність глобальних невіршених проблем у світі (соціальна незахищеність, збройні конфлікти, демографічна проблематика, фінансова нестабільність, виснаження природних ресурсів, зміна клімату, загроза енергетичної кризи) актуалізує питання сталого розвитку суспільства та соціальної відповідальності суб'єктів соціальної взаємодії (організацій, спільнот, індивідів). Особа, будучи суб'єктом соціальної взаємодії чинить вплив на суспільне благополуччя шляхом здійснення щоденної активності, професійної та громадської діяльності. Соціальна відповідальність особи (СВО) розглядається як схильність добровільно, на основі розуміння і прийняття соціальної значущості своїх дій, брати на себе обов'язок діяти з користю для суспільства: будучи учасником вирішення соціальних проблем та попередження їх виникнення у близькій і віддаленій часовій перспективі із збереженням особистого благополуччя [31:123].

Дослідження соціальної відповідальності особи є актуальним завданням оскільки дає можливість аналізу чинників її формування та прояву, модераторів актуалізації соціальної відповідальності на рівні поведінки з метою досягнення сталого розвитку суспільства. Здійснення поставленого завдання передбачає наявність діагностичного інструментарію для дослідження соціальної відповідальності особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В емпіричних дослідженнях, представлених в наукометричній базі даних Web of Science, соціальна відповідальність особи розглядається на рівні соціального аттитюду (відповідно до визначення APA dictionary, 2023 [3]) та поведінкового вияву. Згідно з APA dictionary [3], соціальний аттитюд (social attitude) – це загальне бачення особою соціальних завдань, проблем та сприйняття своєї соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність особи на рівні аттитюду в емпіричних дослідженнях переважно досліджується модифікованою версією, запропонованою «Bangla version» (Huq et.al, 1984) [21] опитувальника Berkowitz, Luterman (1968) [5] (наприклад, у дослідженні [1]) чи розробленою під предмет дослідження (залежно від прояву СВО) (наприклад, у дослідженнях [24; 25]). Для дослідження соціальних аттитюдів певних проявів соціальної відповідальності особи використовуються опитувальники EPRA (Canney, Bielefeldt, 2016b [8]) (для дослідження професійної соціальної відповідальності інженерів) (наприклад, у дослідженнях [6; 7; 9]), NEP (Dunlap et al., 2000) [16] (для дослідження проекологічної орієнтації) (наприклад, у дослідженнях [20; 27]). Поширеним явищем є розробка блоку запитань щодо сприйняття і прийняття особою свого потенційного впливу та своєї ролі у вирішенні актуальних проблем соціуму – наприклад, забруднення середовища від використання власного транспортного засобу [13], енергозатратності [18], глобального потепління [23], тощо.

Соціальна відповідальність особи на поведінковому рівні в емпіричних дослідженнях вимірюється опитуванням щодо виконання чи вимірювання виконання певних дій (залежно від прояву соціальної відповідальності особи), відповідно до напрямку дослідження (у зв'язку із корпоративною соціальною відповідальністю: як ініціатора та учасника; професійною діяльністю; щоденною діяльністю, спрямованою на благополуччя соціуму та моделлю навчання особистої та соціальної відповідальності (моделлю TPSR, [19])). Комплексне дослідження різних проявів соціальної відповідальності особи на поведінковому рівні досліджується за допомогою опитувальника PSR (Personal Social Responsibility) (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020 [12]).

Діагностичний інструментарій вимірювання соціальної відповідальності особи в україномовній науковій літературі представлений опитувальником «Шкала виміру соціальної відповідальності (SRS-37)» (Ковальчук, Проскура, 2010) [30], згідно з яким СВО розглядається як інтегральна характеристика, що є способом психологічної регуляції діяльності та проявляється у дотриманні норм та інтересів суспільства, внутрішніх зобов'язаннях робити правильні вчинки, добросовісності, сумлінності, етичній поведінці та самоконтролі [29]. Для дослідження окремих виявів соціальної відповідальності особи наявна методика діагностики споживацької поведінки студентів (Савченко, Хтей, 2020) [33], опитувальник проекологічної орієнтації/парадигми (NEP, Dunlap et al., 2000 в адаптації Кряж, 2021) [32], тощо.

Зважаючи на актуальність досліджень соціальної відповідальності особи на поведінковому рівні та відсутність україномовного діагностичного інструментарію її комплексного виміру, вважаємо за доцільне проведення адаптації опитувальника PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020) [12].

Мета статті полягає у представленні результатів адаптації опитувальника PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020) [12] українською мовою (PSR-UA).

Методологія дослідження. Адаптація опитувальника PSR [12] здійснювалася відповідно до рекомендацій Міжнародного тестового комітету [22] та складалася із наступних етапів: 1) отримання дозволу на використання методики від автора(-ів); 2) переклад методики; 3) проведення пілотажного дослідження щодо зрозумілості й чіткості отриманого внаслідок перекладу варіанту PSR-UA; 4) оцінювання українського варіанту PSR на відповідність структурі опитувальника, надійність (гомогенність та відтворюваність) та валідність (конструктна, конвергентна, критеріальна); оскільки дані щодо взаємозв'язку статі та віку із соціальною відповідальністю особи є неоднозначними, груп досліджуваних за цим критерієм не проводилось; 5) надання рекомендацій щодо використання опитувальника PSR-UA.

Вибірка дослідження становила 234 особи віком від 21 до 72 ($M = 47.1$), з них 23.9% чоловіків і 76.1% жінок, серед яких 25 осіб ($M = 45$ років, 13 жінок та 12 чоловіків) взяли участь у пілотажному дослідженні, 209 – в основному та 75 у проведенні ретесту. Респонденти були повідомлені про конфіденційність індивідуальних результатів, проте бажаючі мали можливість залишити контактну інформацію для участі в ретесті та/чи отриманні індивідуальних результатів. Опитування проводилось онлайн за допомогою Google Forms.

Статистичне опрацювання результатів проводилось за допомогою комп'ютерних програм STATISTICA 8.0 та Jamovi. Здійснювався аналіз описових статистик тверджень та шкал опитувальника, внутрішньої надійності шкал за критеріями альфа-Кронбаха й омега-МакДональда, тест-ретестової надійності за критерієм Спірмена. Факторна структура опитувальника PSR-UA оцінювалася за допомогою процедур експлораторного (ЕФА) та конфірматорного (КФА) факторного аналізів. Перед проведенням факторизації визначалася придатність показників для цього виду аналізу за критерієм Кайзера-Майєра-Олкіна (КМО) та тестом сферичності Бартлетта. Конвергентна та критеріальна валідність опитувальника PSR-UA визначались через співставлення шкал з теоретично дотичними конструктами (задоволеність життям, прийняття особою власної можливості чинити позитивний вплив на соціум і суспільне благополуччя) та уже наявним валідним інструментом дослідження СВО (SRS-37; Ковальчук, Проскура, 2010) [30] з використанням критерію Спірмена.

Виклад основного матеріалу. Опитувальник особистої соціальної відповідальності PSR (Personal Social Responsibility) [12] вимірює поведінку особи з перспективи її як громадянина, враховуючи можливі дії людини задля соціального благополуччя у повсякденному житті. В її основі є модель виміру корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) А. Керрол [10; 11], що враховує філантропічну та екологічну (щодо довкілля), етичну, правову, економічну поведінку. В опитувальнику використовується шкала оцінки Лайкерта у варіанті: від 0 – «категорично не погоджуюсь» до 10 – «абсолютно погоджуюсь». Показники за кожною з шкал обчислюються шляхом підрахунку суми балів за відповідними твердженнями.

Шкала філантропічна соціальна відповідальність оцінює наскільки особа присвячує час, зусилля чи кошти (матеріальну допомогу) для допомоги іншим.

Шкала екологічна відповідальність (екологічна СВ поведінка) оцінює особисті зусилля щодо зменшення забруднення та врахування наслідків для довкілля при здійсненні споживчого вибору. Зокрема, купівлю продуктів без шкоди для довкілля та відмову від купівлі продуктів із (потенційним) негативним впливом на навколишнє середовище.

Шкала етична відповідальність (етична СВ поведінка) оцінює наскільки особа застосовує етичні принципи в житті, що включають в себе поведінку нерегульовану суворою законністю, а більше стосується дій визначених як справедливість і моральність.

Шкала правова відповідальність (правова СВ поведінка) оцінює виконання особою юридичних зобов'язань, намагання дотримання закону і сплату податків як слідування загальним соціальним правилам взаємодії особи та соціуму.

Шкала економічна відповідальність (економічна СВ поведінка) оцінює раціональну споживацьку поведінку (купівлю необхідних товарів у необхідній кількості), здійснення витрат у межах власного заробітку.

Варто зазначити, що згідно з Davis, Rives, Ruiz de Maya (2020) [12], в опитувальнику PSR не виділяється узагальнена шкала PSR. Зважаючи на значимі результати взаємозв'язку шкал PSR-UA за критерієм Спірмена ($p < .001$) (Табл.1), а також гомогенність (0.89 за Cronbach's α та 0.9 McDonald's ω) (Табл.5), прямі значимі взаємозв'язки із теоретично пов'язаними явищами ($p < .05$, $p < .001$) (Табл.6) та поняттям соціальної відповідальності як способу психологічної регуляції діяльності ($p < .001$) (Табл.6) узагальненого показника PSR-UA, вважаємо за імовірність використовувати узагальнений показник у дослідженнях.

Таблиця 1

Взаємозв'язок шкал PSR-UA ($p < .001$)

	Філантропічна СВО	Екологічна СВО	Етична СВО	Правова СВО	Економічна СВО	Загальний показник PSR-UA
Філантропічна СВО		0.5	0.35	0.26	0.24	0.83
Екологічна СВО	0.5		0.52	0.39	0.43	0.82
Етична СВО	0.35	0.52		0.44	0.29	0.61
Правова СВО	0.26	0.39	0.44		0.49	0.52
Економічна СВО	0.24	0.43	0.29	0.49		0.54
Загальний показник PSR-UA	0.83	0.82	0.61	0.52	0.54	

Опитувальник PSR може використовуватись для соціальних та організаційних досліджень. З суспільної точки зору, шкала PSR є корисним інструментом для розуміння поведінки людей, спрямованої на соціальне благополуччя та можливості аналізу чинників її зміни. В організаційному аспекті опитувальник PSR, створений на основі моделі корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) А. Керрола [10; 11], дає можливість порівнювати здійснення КСВ інституцією та її працівниками. Знання інформації щодо PSR клієнтів та споживачів позитивно впливає на розробку комунікаційних стратегій КСВ з метою покращення взаємодії споживачів з компанією. Також, результати аналізу параметрів PSR можна використовувати при формуванні потенційного впливу на споживчі тенденції [12].

Процедура перекладу передбачала: 1) два незалежні прямі переклади носіями української мови опитувальника з англійської на українську мову, 2) лінгвістичний аналіз перекладів і створення першого узгодженого варіанту (попередньої версії) опитувальника українською мовою, 3) два незалежні обернені переклади носіями англійської мови опитувальника з української на англійську мову, 4) семантичне порівняння отриманих зворотних перекладів з оригіналом опитувальника, 5) створення тест-версії опитувальника українською мовою, 6) проведення пілотного дослідження з метою перевірки зрозумілості тверджень і чіткості інструкції опитувальника. За результатами обговорення розуміння тверджень опитувальника було внесено зміни у формулювання тверджень № 8, 9, 18 (слово «продукти» змінено на «продукція»). В аспекті актуальної ситуації війни уточнено формулювання твердження № 3 («Я заохочую друзів і сім'ю брати участь у благодійних заходах» уточнено як «Я заохочую друзів і сім'ю брати участь у благодійних заходах (в т.ч. Я поширюю інформацію про потреби та/чи збори

на потреби військовослужбовців, їхніх сімей, вимушено переселених осіб, постраждалих внаслідок обстрілів, тощо)», 7) створення остаточної версії українського тексту опитувальника, літературне редагування.

Фінальна версія опитувальника PSR-UA (Табл.2) використана для збирання даних з метою аналізу показників надійності та валідності отриманого інструменту. Зважаючи на результати описової статистики тверджень опитувальника PSR-UA (Табл.2), для перевірки ретестової надійності, конвергентної та критеріальної валідності застосовувався коефіцієнт Спірмена. Отримані характеристики розподілу пояснюємо суспільною актуалізацією та заохоченням прояву соціальної відповідальності у зв'язку з війною, а також із переважаючою сферою діяльності респондентів – медицина, соціальні послуги, адміністрування промислового виробництва.

Таблиця 2

Описова статистика опитувальника PSR-UA

Твердження опитувальника	Середнє значення, M	Стандартне відхилення, SD	Коефіцієнт асиметрії (Skewness)*	Екцес (Kurtosis)**	Shapiro-Wilk (p < .001)
1. Я співпрацюю з громадськими організаціями/ волонтерськими організаціями/благодійними фондами	5.06	3.40	0.04	-1.17	0.92
2. Я підтримую соціальні та культурні заходи грошима або часом	6.28	2.88	-0.2	-0.97	0.92
3. Я заохочую друзів і сім'ю брати участь у благодійних заходах (в т.ч. Я поширюю інформацію про потреби та/чи збори на потреби військовослужбовців, їхніх сімей, вимушено переселених осіб, постраждалих внаслідок обстрілів, тощо)	6.68	2.98	-0.44	-0.9	0.9
4. Я роблю донати у благодійності (збори), які підтримують соціальні та/чи екологічні ініціативи	6.43	3.09	-0.44	-0.89	0.9
5. Я присвячую зусилля і кошти для допомоги іншим	6.49	2.68	-0.3	-0.69	0.93
Шкала Філантропічна СВО	30.9	12.3	-0.24	-0.75	0.97
6. Я уважний (-а) до захисту довкілля у щоденному житті та споживанні	8.11	2.13	-1.02	0.55	0.83
7. Я роблю особисті поступки, щоб зменшити забруднення навколишнього середовища	7.94	2.32	-0.99	0.2	0.84
8. Я не купую продукцію, яка потенційно може нанести шкоду довкіллю	6.37	2.72	-0.41	-0.64	0.94
9. Я припинив (-ла) купувати певну продукцію з екологічних причин	5.97	2.89	-0.21	-0.84	0.94
Шкала Екологічна СВО	28.4	8.28	-0.64	0.004	0.96
10. Етика невід'ємна для мене, щоб жити правильно	8.47	1.90	-1.23	0.91	0.8
11. Я вчу своїх дітей (або вчив(-ла) б, якщо мав (-ла) б їх) етики	8.86	1.71	-1.68	2.75	0.71
12. В нашій сім'ї всі її члени навчені бути чесними з іншими	9	1.52	-2.5	9.36	0.68
13. Я ніколи не завдавав (-ла) шкоди іншим, хоч мені це і могло принести користь	8.68	2.01	-2.28	5.9	0.69
Шкала Етична СВО	35	5.53	-1.75	4.94	0.83

Продовження таблиці 2

Шкала Етична СВО (без №13)	26.3	4.39	-1.61	3.75	0.81
14. Я виконую свої законні зобов'язання громадянина	9.09	1.41	-2.09	5.91	0.69
15. Я завжди сплачую податки	9.56	1.33	-4.06	18.8	0.38
16. Я завжди намагаюся слідувати закону	9.31	1.55	-3.54	14.8	0.5
Шкала Правова СВО	28.0	3.71	-3.35	15.2	0.6
17. Я не споживаю більше, ніж необхідно	8.04	2.24	-1.39	1.68	0.82
18. Я купую продукцію, яку я знаю, що буду використовувати і пізніше	8.59	1.81	-1.91	4.82	0.76
19. Я не витрачаю більше, ніж заробляю	8.09	2.81	-1.47	1.07	0.72
Шкала Економічна СВО	24.7	5.16	-1.46	2.78	0.87
Загальний бал за PSR-UA (19 тверджень)	147	26.6	-0.99	2.45	0.95
Загальний бал за PSR-UA (18 тверджень, без № 13)	138	25.6	-0.93	2.2	0.95

Примітка: *Std.error = 0.168, ** Std.error = 0.335

Конструктивна валідність. За результатами визначених значень критерію КМО (критерію адекватності вибірки Кайзера-Майєра-Олкіна) (0.865) та тесту сферичності Бартлетта ($\chi^2(171) = 2104, p < 0.001$) підтверджено високу адекватність та придатність даних опитувальника PSR-UA для проведення факторного аналізу.

Проведення експлораторного факторного аналізу (ЕФА) за допомогою методу головних компонент (Табл.3) визначило п'ятифакторну структуру опитувальника PSR-UA, що відповідає структурі оригінальної версії опитувальника PSR [12]. Представлена факторна структура пояснює 69.3% розсіювання даних. Отримані факторні навантаження перевищують показник 0.6 і знаходяться у діапазоні 0.61 – 0.9, що свідчить про високі значимі кореляції між окремими твердженнями відповідних шкал PSR-UA. Виняток становить твердження №13, що характеризується факторним навантаженням 0.47. Варто зазначити, що при видаленні твердження № 13 із опитувальника, п'ятифакторна структура, запропонована ЕФА пояснює 70.2% розсіювання даних, що на 0.9% більше, аніж включаючи твердження № 13.

Попри відповідність отриманого результату ЕФА оригінальній структурі опитувальника PSR [12], спостерігається відмінність смислового наповнення факторів. Зокрема, твердження №13 (зі шкали «Етична СВ» згідно із [12]) та твердження №17 (зі шкали «Економічна СВ» згідно із [12]) доєдналися до шкали «Правова СВ».

Таблиця 3

Факторна структура PSR-UA за результатами ЕФА

	Факторна структура PSR-UA (19 тверджень)					Факторна структура PSR-UA (18 тверджень, без №13)				
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V
№1(Філантропічна СВ)	0.677					0.681				
№2(Філантропічна СВ)	0.908					0.903				
№3(Філантропічна СВ)	0.752					0.733				
№4 (Філантропічна СВ)	0.889					0.875				
№5(Філантропічна СВ)	0.812					0.812				
№6 (Екологічна СВ)			0.667					0.620		

Продовження таблиці 3

№7 (Екологічна СВ)			0.729					0.660		
№8 (Екологічна СВ)			0.737					0.885		
№9 (Екологічна СВ)			0.765					0.909		
№10 (Етична СВ)				0.812					0.833	
№11 (Етична СВ)				0.833					0.882	
№12 (Етична СВ)				0.717					0.749	
№13 (Етична СВ)		0.469								
№14 (Правова СВ)		0.795						0.807		
№15 (Правова СВ)		0.852						0.879		
№16 (Правова СВ)		0.831						0.868		
№17 (Економічна СВ)		0.626						0.624		
№18 (Економічна СВ)					0.611					0.708
№19 (Економічна СВ)					0.772					0.671
Відсоток від загальної дисперсії для кожного фактору										
	17.84%	15.99%	14.01%	12.41%	9.03%	18.67%	15.77%	15.00%	13.01%	7.78%
Накопичений відсоток дисперсії всіх факторів										
	69.3%					70.2%				

Для підтвердження п'ятифакторної структури опитувальника PSR-UA було проведено процедуру конфірмаційного факторного аналізу (КФА). Сміслові наповнення факторів розглядалось відповідно до моделі опитувальника PSR [12], а також згідно з результатами проведеного ЕФА. Зокрема, зважаючи на результати ЕФА, твердження №13 (зі шкали «Етична СВ» згідно із [12]) та твердження №17 (зі шкали «Економічна СВ» згідно із [12]) розглянуто у структурі шкали «Правова СВ» в поодинокому та комбінованому варіанті. Зважаючи на незначне факторне навантаження твердження № 13, у КФА враховано варіант виключення цього твердження із структури опитувальника.

Для перевірки відповідності емпіричних даних визначеним теоретичним моделям застосовано: індекс відношення χ^2 до кількості ступенів свободи df (χ^2/df), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation – квадратний корінь середньоквадратичної помилки апроксимації, межі його 90% інтервалу довіри), CFI (Comparative Fit Index – порівняльний індекс відповідності) та TLI (Tucker-Lewis Index – індекс Такера-Льюїса). Аналіз та інтерпретація результатів КФА здійснювалася на основі загальноприйнятих норм значень показників, згідно з якими: 1) $\chi^2/df < 5$ – допустимо, χ^2/df між 2 і 3 – добрий показник, $\chi^2/df < 2$ – ідеальне значення; 2) $RMSEA \leq 0.05$ – добра згода, $RMSEA \leq 0.08$ – прийнятна, $RMSEA 0.08-0.1$ – слабка, $RMSEA > 0.1$ – неприпустима; 3) CFI та $TLI > 0.95$ – дуже добрі показники відповідності моделі, CFI та $TLI > 0.90$ – добрі, CFI та $TLI > 0.8$ – допустимі [17].

Отримані результати КФА (Табл.4) вказують на найкращу відповідність п'ятифакторної теоретичної моделі із варіантом смислового наповнення шкал, що передбачає виключення твердження № 13 із опитувальника. Зокрема, така модель характеризується добрим показником χ^2/df (2.49), прийнятним RMSEA (0.08), добрими показниками CFI (0.9) та TLI (0.9).

Таблиця 4

Результати КФА для PSR-UA

Варіант 5-ти факторної модель PSR-UA	χ^2 ($p < 0.001$)	df ($p < 0.001$)	χ^2 / df	RMSEA (90% CI)	CFI	TLI
Структура PSR-UA відповідно до PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020)	422	142	2,97	0.0972	0.861	0.833
№13(Етична СВ) віднесено до шкали Правова СВ	376	142	2,65	0.0887	0.884	0.861
№17 (Економічна СВ) віднесено до шкали Правова СВ	434	142	3,05	0.0992	0.855	0.826
№13 і №17 віднесено до шкали Правова СВ	388	142	2,73	0.0910	0.878	0.853
№13 видалено з опитувальника PSR-UA	311	125	2,49	0.0843	0.901	0.879
№13 видалено з опитувальника PSR-UA, №17 (Економічна СВ) віднесено до шкали Правова СВ	324	125	2,592	0.0872	0.894	0.871

Надійність опитувальника: внутрішня надійність-узгодженість (гомогенність) та надійність-стійкість (відтворюваність). Значення коефіцієнтів внутрішньої узгодженості тверджень для шкал опитувальника PSR-UA (Табл.5) склали від 0.59 до 0.87 за показниками альфа-Кронбаха (Cronbach's α) й від 0.62 до 0.88 омега-МакДональда (McDonald's ω). Порівнюючи гомогенність шкал опитувальника PSR-UA із PSR [12], виявлено схожість показників альфа-Кронбаха (Cronbach's α) за шкалами Філантропічна СВ (0.87 у PSR-UA та 0.88 у PSR), Екологічна СВ (0.83; 0.89), Етична СВ (0.77; 0.77). Показники альфа-Кронбаха (Cronbach's α) у PSR-UA вищі, аніж у PSR за шкалою Правова СВ (0.83; 0.73), проте нижчі за шкалою Економічна СВ (0.59; 0.74). Загальний показник надійності опитувальника PSR-UA складає 0.9 за показниками альфа-Кронбаха (Cronbach's α) та омега-МакДональда (McDonald's ω). Загалом, отримані показники надійності-узгодженості тверджень шкал та загального показника PSR-UA свідчать про високий рівень узгодженості тверджень опитувальника; показники шкали Економічна СВ свідчать про достатній рівень узгодженості тверджень.

Варто зазначити, що при видаленні твердження № 13 із шкали «Етична СВ» показники внутрішньої узгодженості для шкали «Етична СВ» зростають – від 0.77 до 0.81 (Cronbach's α), від 0.8 до 0.83 (McDonald's ω), показники внутрішньої узгодженості для узагальненої шкали PSR-UA не зазнають значних змін – від 0.9 до 0.89 (Cronbach's α), 0.9 (McDonald's ω).

Таблиця 5

Результати внутрішньої узгодженості тверджень PSR-UA

	Філантропічна СВ	Екологічна СВ	Етична СВ	Етична СВ (без №13)	Правова СВ	Економічна СВ	PSR-UA	PSR-UA (без №13)
Cronbach's α	0.87	0.83	0.77	0.81	0.83	0.59	0.9	0.89
McDonald's ω	0.88	0.84	0.8	0.83	0.84	0.62	0.9	0.9

Згідно з результатами ЕФА (Табл.3), КФА (Табл.4), показники критеріїв альфа-Кронбаха й омега-МакДональда (Табл.5) прийнято рішення видалити твердження №13 із PSR-UA.

Значення коефіцієнтів кореляції Спірмена при дослідженні відтворюваності PSR-UA (18 тверджень) методом тест-ретесту ($N = 75$) з часовим інтервалом 4 тижні склали 0.56 ($p < .001$) для шкали «Філантропічна СВО», 0.55 ($p < .001$) для «Екологічна СВО», 0.66 ($p < .001$) для «Етична СВО», 0.58 ($p < .001$) для «Правова СВО», 0.73 ($p < .001$) для «Економічна СВО» та 0.61 ($p < .001$) PSR-UA, що свідчить про стійкість отриманих результатів впродовж зазначеного часового інтервалу.

Конвергентна та критеріальна валідність оцінювались шляхом зіставлення даних, отриманих за опитувальником PSR-UA (18 тверджень) та даних шкал теоретично пов'язаних явищ із поведінковим проявом соціальної відповідальності особи – задоволеністю життям (SWLS, Diener et al., 1985) [15], соціального внеску (опитувальник «Соціальне благополуччя», Keyes, 1998 в адаптації Четверик-Бурчак, 2014) [34] та виміру соціальної відповідальності (SRS-37) (Ковальчук, Проскура, 2010) [30].

Шкала задоволеності життям/SWLS (Diener et al., 1985) [15] (Cronbach's $\alpha = 0.81$) оцінює суб'єктивне бачення власного благополуччя особою, цілісність та несуперечність картини світу.

У низці досліджень стверджується взаємозв'язок задоволеності життям із поведінковим проявом соціальної відповідальності. Зокрема, виявлено, що задоволеність життям є обернено пов'язана із імпульсивними емоційними покупками [4], сприяє поведінці вторинної переробки (скла, паперу, пластику) і готовності до збільшення оплати за більш безпечний для довкілля транспорт [14], є чинником впливу на намір просоціальної поведінки для спільноти (фінансове пожертвування, волонтерство та донування крові) [28].

Шкала соціальний внесок (опитувальник «Соціальне благополуччя», Keyes, 1998 в адаптації Четверик-Бурчак, 2014) [34] оцінює сприйняття особою власної соціальної цінності, можливість чинити позитивний вплив на соціум. Шкала складається із трьох тверджень («Я можу зробити важливий внесок у суспільство», «Моя повсякденна діяльність не створює нічого цінного для моєї спільноти», «Мені нічого запропонувати суспільству»).

У низці досліджень виявлено, що переконання особи щодо власної здатності чинити позитивні зміни для суспільного благополуччя, привносити вагомий внесок у вирішення проблем соціуму своїми повсякденними діями позитивно пов'язані з поведінковим проявом соціальної відповідальності особи. Зокрема, із наданням переваги екологічній продукції [18], відмовою від купівлі продукції соціально невідповідальних компаній та надання переваги продукції соціально відповідальних компаній [2], поведінкою побутової переробки (переробку батарейок, одягу, продукції з пластику, матеріалів на основі паперу, металів та субпродуктів тваринництва) [26].

Опитувальник виміру соціальної відповідальності (SRS-37) (Ковальчук, Проскура, 2010) [30] містить п'ять шкал – громадська свідомість та інтереси суспільства, законсвідомість, рефлексія наслідків своїх дій, моральна свідомість, альтруїзм та узагальнену шкалу соціальної відповідальності. Шкала громадська свідомість та інтереси суспільства оцінює сприйняття і поведінковий прояв політичних та громадянських зобов'язання, патріотизм. Шкала законсвідомість оцінює уявлення особи про право, закон, оцінки, настановлення, та прояв правової регуляції поведінки. Шкала рефлексія наслідків своїх дій оцінює схильність до аналізу ситуацій, мотивів, подій у процесі прийняття рішень. Шкала моральна свідомість оцінює моральні судження, етичну поведінку та моральні почуття (відчуття особи в етичній ситуації). Шкала альтруїзм оцінює сприйняття обов'язку

надавати перевагу інтересам інших людей та суспільного блага над власними інтересами, оцінює відповідну поведінку та відчуття.

У результаті проведеного кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнту Спірмена (Табл.6) виявлено взаємозв'язок задоволеністю життям із екологічною СВО ($p < .01$) та загальним показником PSR-UA ($p < .05$). Встановлено взаємозв'язок прийняття особою власної можливості чинити вплив на суспільне благополуччя із поведінковим проявом власної соціальної відповідальності ($p < .001$), зокрема її філантропічного ($p < .001$), екологічного ($p < .001$), етичного ($p < .01$), правового ($p < .05$) та економічного ($p < .05$) виявів. З'ясований взаємозв'язок підтверджує конвергентну валідність опитувальника PSR-UA. Варто зазначити, при оцінюванні конвергентної валідності оригінальної шкали PSR [12] також оцінювалось зіставлення даних із задоволеністю життям, переконанням у власну можливість чинити позитивний вплив на вирішення соціальних та проблем довкілля, а також прагнення здійснити внесок у благополуччя соціуму.

У результаті проведеного кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнту Спірмена (Табл.6) виявлено взаємозв'язок шкал PSR-UA із шкалами SRS-37 [30] ($p < .05$, $p < .01$, $p < .001$), що підтверджує критеріальну валідність опитувальника PSR-UA.

Таблиця 6

Конвергентна та критеріальна валідність PSR-UA

	Філантроп. СВО	Екологічна СВО	Етична СВО	Правова СВО	Економічна СВО	PSR-UA	
Задоволеність життям	0.08	0.21**	0.12	0.09	0.11	0.16*	
Соціальний внесок	0.29***	0.24***	0.21**	0.17*	0.16*	0.33***	
SRS-37	Громадянська свідомість та інтереси суспільства	0.24***	0.34***	0.35***	0.28***	0.24***	0.34***
	Законосвідомість	0.15*	0.34***	0.23**	0.31***	0.27***	0.31***
	Рефлексія наслідків своїх дій	0.23***	0.39***	0.38***	0.24***	0.26***	0.38***
	Моральна самосвідомість	0.29***	0.39***	0.38***	0.37***	0.32***	0.45***
	Альтруїзм	0.28***	0.28***	0.25***	0.27***	0.25***	0.33***
	Соціальна відповідальність (загальний показник SRS-37)	0.28***	0.44***	0.38***	0.37***	0.34***	0.45***

Примітка: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Висновки. У результаті проведеної адаптації опитувальника поведінкового прояву соціальної відповідальності PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020) [12] його україномовна версія (PSR-UA) характеризується досить високою валідністю й надійністю.

Відповідність факторної структури теоретичної моделі підтвердило п'ятифакторну структуру опитувальника PSR-UA. Отримане факторне навантаження шкал опитувальника PSR-UA є більш рівномірним, аніж в оригінальній методиці PSR [12]. Факторні навантаження PSR-UA за шкалами становлять 18.67% (філантропічна СВ), 15% (екологічна СВ), 13.01% (етична СВ), 15.77% (правова СВ) та 7.78% (економічна СВ), тоді як у PSR [12] – 29.93%, 13.94%, 10.54%, 7.68%, 7.35%.

Зважаючи на результати ЕФА, КФА, показники критеріїв альфа-Кронбаха й омега-МакДональда прийнято рішення видалити твердження №13 із PSR-UA. Зокрема, згідно з ЕФА (АГК), твердження №13 («Я ніколи не завдавав (-ла) шкоди іншим, хоч мені це і могло принести користь»), що належить до шкали етична СВО згідно із PSR [12] доєднується до шкали правова СВО у PSR-UA; згідно з КФА, найкраща та прийнятна

відповідність отриманих даних теоретичній моделі можлива лише із виключення твердження № 13 із опитувальника; згідно з показниками критеріїв альфа-Кронбаха й омега-МакДональда, виключення твердження № 13 позитивно впливає на гомогенність шкали етична СВ (Cronbach's α зростає від 0.77 до 0.81, McDonald's ω зростає від 0.8 до 0.83) та не чинить значного впливу на загальний показник PSR-UA (від 0.9 до 0.89 за Cronbach's α та McDonald's ω). Внесена зміна не порушує загальної концепції опитувальника, а відображає етнокультурну особливість української вибірки.

Конвергентна та критеріальна валідність перевірена шляхом зіставлення шкал опитувальника PSR-UA із теоретично пов'язаними явищами (задоволеністю життям, прийняття особою власної можливості чинити позитивний вплив на соціум і суспільне благополуччя) та поняттям соціальної відповідальності як способу психологічної регуляції діяльності показує передбачувані прямі взаємозв'язки.

Внутрішня узгодженість шкал та узагальненого результату PSR-UA свідчить про надійність-узгодженість запропонованого перекладу опитувальника PSR. Ретестова надійність шкал та узагальненого результату PSR-UA перебуває на високому рівні, що дозволяє констатувати стійкість отримуваних результатів у часі.

Отримані результати адаптації опитувальника PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020) [12] українською мовою (PSR-UA) дають підстави рекомендувати PSR-UA для використання як у наукових цілях, так і в практиці організаційного психолога для скринінгу вияву соціальної відповідальності особи на поведінковому рівні відповідно до напрямків корпоративної соціальної відповідальності (згідно з моделлю КСВ А. Керрола [10; 11]).

Список використаної літератури

1. Akther S., Hossain S. Determinants of Self-esteem and Social Responsibility among Undergraduates of Dhaka City: Effects of Gender, Family Pattern and University Type. *Journal of Business and Technology (Dhaka)*. 2012. Vol.7, No 1. P. 21-33. Doi: 10.3329/jbt.v6i2.14515
2. Andrei A. G., Gazzola P., Zbucnea A., Alexandru V. A. Modeling socially responsible consumption and the need for uniqueness: a PLS-SEM approach. *Kybernetes*. 2017. Vol.46, No 8. P. 1325-1340. Doi: 10.1108/K-03-2017-0103
3. APA Dictionary of Psychology. URL: <https://dictionary.apa.org>
4. Ata S., Sezer A. Evaluating the Effects of Life Satisfaction on Impulse Buying Behavior in Terms of Online Buying. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. №1. P.38-55. Doi:10.21272/mmi.2021.1-04
5. Berkowitz L., Lutterman K. G. The Traditional Socially Responsible Personality. *Public Opinion Quarterly*. 1968. Vol.32, No 2. P. 169-185. Doi:10.1086/267597
6. Bielefeldt A., Canney N. Changes in the Social Responsibility Attitudes of Engineering Students Over Time. *Science and Engineering Ethics*. 2015. № 22. P. 1535-1551. Doi: 101007/s11948-015-9706-5
7. Bielefeldt A., Canney N. Relationships between religion, spirituality, and socially responsible engineering. *Engineering Studies*. 2016. Vol. 8, No 1, P. 66-90. Doi: 10.1080/19378629.2016.1147567
8. Canney N. E., Bielefeldt, A. R. Validity and Reliability Evidence of the Engineering Professional Responsibility Assessment Tool. *Journal of Engineering Education*. 2016b. №105. P.452-477. Doi: 10.1002/jee.20124
9. Canney N., Bielefeldt A. *Examining the correlation between religion and social responsibility in engineering*: EEE Frontiers in Education Conference (FIE), Oklahoma City, OK, USA. October 23-26, 2013. OK, 2013. P. 1819-1824. Doi: :10.1109/fie.2013.6685151
10. Carroll A. B. A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*. 1979. Vol. 4, No 4. P. 497-505. Doi: 10.2307/257850

11. Carroll, A. B. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*. 1991. Vol. 34, No 4. P.39-48. Doi: 10.1016/0007-6813(91)90005-G
12. Davis S. L., Rives L. M., Ruiz-de-Maya S. Personal social responsibility: Scale development and validation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2020. Vol. 28, No 2. P.763-775. Doi:10.1002/csr.2086
13. De Groot J., Steg L. Value orientations and environmental beliefs in five countries: Validity of an instrument to measure egoistic, altruistic and biospheric value orientations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2007. Vol. 38, No. 3. P. 318–332. Doi: 10.1177/0022022107300278
14. Del Saz Salazar S., Pérez Y Pérez L. Exploring the Differential Effect of Life Satisfaction on Low and High-Cost Pro-Environmental Behaviors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, No1, № 277. Doi: 10.3390/ijerph19010277
15. Diener E., Emmons R. A., Larsen R. J., Griffin, S. The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 1985. Vol. 49, No. 1. P.71-75. Doi: 10.1207/s15327752jpa4901_13
16. Dunlap R. E., Van Liere K. D., Mertig A. G., Emmet Jones R. Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*. 2000. Vol. 56, No 3. P. 425-442. Doi: 10.1111/0022-4537.00176
17. Finch H. W., Immekus J. C., French B. F. *Applied Psychometrics Using SPSS and AMOS*. Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc, 2016. 277 p.
18. Gupta S., Ogden D. To buy or not to buy? A social dilemma perspective on green buying. *Journal of Consumer Marketing*. 2009. Vol. 26, No 6. P. 376-391. Doi: 10.1108/07363760910988201
19. Hellison, D. Teaching personal and social responsibility through physical activity. Champaign, IL: Human Kinetics. (Original work published 1995), 2011. 210p.
20. Hirsh J. B., Dolderman D. Personality predictors of Consumerism and Environmentalism: A preliminary study. *Personality and Individual Differences*. 2007. Vol. 43, No 6. P.1583-1593. Doi:10.1016/j.paid.2007.04.015
21. Huq M., Banu S., Mahmud S.H. Social Responsibility as a Function of Family Type, Social Group Membership and Urbanization. *Dhaka University Journal of Psychology*. 1984. №7. P.134-144
22. International Test Commission. *The ITC Guidelines for Translating and Adapting Tests (Second Edition)*. 2017. URL: <https://www.intestcom.org>
23. McCright A. M., Dunlap R. E. The politicization of climate change: Political polarization in the American public's views of global warming, 2001-2010. *The Sociological Quarterly*. 2011. Vol. 52, No 2. P. 155-194. Doi: 10.1111/j.1533-8525.2011.01198.x
24. Mullins A., Soetanto R. Ethnic differences in perceptions of social responsibility: Informing risk communication strategies for enhancing community resilience to flooding. *Disaster Prevention and Management*. 2013. Vol. 22, No 2. P. 119-131. Doi:10.1108/09653561311325271
25. Soetanto R., Mullins A., Achour N. The perceptions of social responsibility for community resilience to flooding: the impact of past experience, age, gender and ethnicity. *Nat Hazards*. 2017. № 86. P. 1105-1126. Doi: 10.1007/s11069-016-2732-z
26. Tang Z., Chen X., Luo J. Determining socio-psychological drivers for rural household recycling behavior in developing countries: a case study from Wugan, Hunan, China. *Environment and Behavior*. 2011. Vol. 43, No. 6. P. 848–877. Doi:10.1177/0013916510375681
27. Walton T., Austin D. M. Pro-environmental behavior in an urban structural context. *Sociological Spectrum*. 2011. Vol. 31, No 3. P. 260-287. Doi:10.1080/02732173.2011.557037
28. Zhang H., Zhao, H. Influence of urban residents' life satisfaction on prosocial behavioral intentions in the community: A multiple mediation model. *Journal of Community Psychology*. 2020. Vol. 49, No 2. P. 1-13 Doi:10.1002/jcop.22467

29. Ковальчук О. С. Психологічні умови формування в технічних університетах соціальної відповідальності майбутніх інженерів: дис. ... кандидата психолог. наук: 19.00.10. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПНУ, 2012. 244 с.
30. Ковальчук О. С., Проскура Ю. В. Розробка опитувальника для виміру соціальної відповідальності інженера. *Актуальні проблеми психології. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки*. Київ: Вид-во «А.С.К.», 2010. Т.1. Ч. 25-26. С. 282-288.
31. Костюк С.П. Що я можу зробити для світу? Зміст та вияви соціальної відповідальності особи. *Психологічний часопис*. 2020. № 6 (5). С. 117-129. Doi: 10.31108/1.2020.6.5.11
32. Кряж І. В. Шкала «нова екологічна парадигма»: досвід використання в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2021. № 70. С.86-93. Doi: 10.26565/2225-7756-2021-70-11
33. Савченко О., Хтей С. Методика діагностики аспектів споживацької поведінки студентів. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4(21). С. 96-109. Doi: 10.31108/2.2020.4.21.9
34. Четверик-Бурчак А. Г. Опис та адаптація опитувальника «шкала соціального благополуччя» К. Кіза. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2014. № 1099. С. 28-33

DIAGNOSTICS OF A PERSONAL SOCIAL RESPONSIBILITY: ADAPTATION OF THE PSR SCALE (DAVIS, RIVES, RUIZ DE MAYA, 2020)

Sofia Kostiuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: skostiukk@gmail.com*

The article discusses the adaptation and testing of the PSR scale (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020) to study personal social responsibility at the behavioral level (philanthropic, ecological, ethical, legal, and economic dimensions) in Ukrainian (PSR-UA). A total of 234 participants, aged 21 to 72 ($M=47.1$), with 23.9% men and 76.1% women, took part in the study. The factor structure of PSR-UA corresponds to the theoretical five-factor model. Based on statistical analysis, the Ukrainian version of the scale was reduced from nineteen to eighteen items, as item No.13 had a negative impact on the reliability of the "Ethical personal social responsibility" and the overall factor structure of the PSR-UA. The Cronbach's alpha coefficient for the questionnaire scales ranged from 0.59 to 0.87, and for the total result of the PSR-UA, it was 0.89. The omega-McDonald coefficient for the scales ranged from 0.62 to 0.88, and for the total result of PSR-UA, it was 0.9. The test-retest reliability of the PSR-UA showed high reliability, with Spearman's correlation coefficients ranging from 0.55 to 0.73 for the scales and 0.56 for the overall result at $p<.001$. Correlations with scales of satisfaction with life (SWLS, Diener et al., 1985) ($p<.05$, $p<.01$), social contribution (questionnaire "Social well-being", Keyes, 1998 in the adaptation of Chetveryk-Burchak, 2014) ($p<.001$), and the social responsibility measurement scale (SRS-37) (Kovalchuk, Proskura, 2010) support the convergent and criterion validity of the Ukrainian version of the PSR. The five-factor structure, internal consistency, reliability, convergent, and criterion validities support the recommendation of the PSR-UA scale (18 items) as a reliable and valid psychodiagnostic tool for studying a person's social responsibility at the behavioral level.

Key words: social responsibility, social well-being, personal social responsibility, corporate social responsibility, scale adaptation, reliability, validity

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Астремська Ірина Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Беляк Валентин Олександрович, асистент кафедри психіатрії, психології та сексології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, м. Львів, Україна.

Бялонович Сергій Володимирович, аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Волченко Лариса Петрівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Гарькавець Сергій Олексійович, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Гринчук Богдана Юрївна, студентка кафедри психології Навчально-наукового медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Джежжик Ольга Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна.

Долгієр Анастасія Юрївна, студентка кафедри психології Навчально-наукового медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Дрозд Олена Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Жигайло Наталія Ігорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Каналош Андрій Андрійович, аспірант кафедри психології філософського факультету Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ, Україна.

Карпінська Роксолана Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психіатрії, психології та сексології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, м. Львів, Україна.

Косолапов Олексій Миколайович, кандидат психологічних наук, начальник соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України, м. Харків, Україна.

Костюк Софія Петрівна - аспірант кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Миропольцева Ніна Ігорівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Папінян Вікторія Валентинівна, асистент кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна.

Парасей-Гочер Аліна Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Українського гуманітарного інституту, м. Буча, Україна.

Партико Тетяна Борисівна, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Перелигіна Ліна Анатоліївна, доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України, м. Харків, Україна.

Цимбалюк Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, народний депутат України, перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, м. Київ, Україна.

Юдко Олександр Олексійович, студент кафедри психології Навчально-наукового медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Яворська Надія Олександрівна, доктор філософії в галузі права, психолог Університету Короля Данила, м. Івано-Франківськ, Україна.

ЗМІСТ

<i>Сергій Бялонович</i> . Теоретико-методологічні засади дослідження щоденного воєнного стресу та створення «української шкали щоденних стресорів війни».....	3
<i>Сергій Гарькавець, Лариса Волченко</i> . Особливості зв'язку між прагненням особистості до слави та її віктимними установками	11
<i>Гринчук Богдана, Астремська Ірина</i> . Варіації життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях	19
<i>Ольга Джежжик, Вікторія Папінян</i> . Особливості синхронного викладання навчальних дисциплін «Загальна психологія» та «Історія психології».....	26
<i>Анастасія Долгієр, Олена Дрозд</i> . Психологічні особливості вибору студентами копінг-стратегій.....	32
<i>Наталія Жигайло</i> . Психокорекційні методи на шляху реабілітації воїнів у час війни.....	38
<i>Андрій Каналош</i> . Формування професійних якостей менеджера електронної комерції.....	45
<i>Роксолана Карпінська, Валентин Беляк</i> . Невротичні розлади під час війни та шляхи їх подолання.....	54
<i>Аліна Парасей-Гочер, Ліна Перелигіна, Олексій Косолапов</i> . Самореалізація у мігрантів: вплив еміграції на розвиток особистості та задоволенням життям.....	62
<i>Тетяна Партико</i> . Емоційні та вольові детермінанти психологічного добробуту особистості на другому році повномасштабної війни.....	70
<i>Михайло Цимбалюк</i> . Правові норми в бізнесі та управлінні для реабілітацій демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань.....	80
<i>Олександр Юдко, Ніна Миропольцева</i> . Особливості застосування захисних механізмів в юнацькому віці під час воєнного стану.....	87
<i>Надія Яворська</i> . Психологічні наслідки перебування у полоні.....	93
<i>Софія Костюк</i> . Діагностика соціальної відповідальності особи: адаптація опитувальника PSR (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020).....	102

CONTENTS

<i>Serhii Bialonovych</i> . The theoretical and methodological basis of the study of the daily war-related stress and development of the “Ukrainian scale of the daily war stressors”.....	3
<i>Serhii Harkavets, Larysa Volchenko</i> . The relationship between an individual’s desire for fame and their victim mentality characteristics.....	11
<i>Grynychuk Bogdana, Astremska Iryna</i> . Variations in the life scenario of personalities who were raised in complete and incomplete families.....	19
<i>Olha Dzhezhyk, Victoria Papinian</i> . Features of simultaneous teaching of the courses «General psychology» and «History of psychology».....	26
<i>Anastasia Dolgier, Olena Drozd</i> . Psychological features of students’ choice of coping strategies.....	32
<i>Nataliya Zhyhaylo</i> . Psycho-corrective methods on the way rehabilitation of warriors.....	38
<i>Andrii Kanalosh</i> . Formation of professional qualities of e-commerce manager.....	45
<i>Roksolana Karpinska, Valentyn Beliak</i> . Neurotic disorders in time of war and ways to overcome them.....	54
<i>Alina Parasiei-Hocher, Lina Perehygina, Oleksii Kosolapov</i> . Self-fulfillment of migrants: impact of emigration on personality development and life satisfaction.....	62
<i>Tetyana Partyko</i> . Emotional and volitional determinants of psychological well-being of an individual in the second year of the full-scale war.....	70
<i>Mykhailo Tsymbaliuk</i> . Legal standards in business and management for the rehabilitation of demobilised from the armed forces and other military forms.....	80
<i>Oleksandr Yudko, Myropolitseva Nina</i> . Features of the protective mechanisms’ application in youth during martial status	87
<i>Nadia Yavorska</i> . Psychological consequences of captivity.....	93
<i>Sofia Kostiuk</i> . Diagnostics of a personal social responsibility: adaptation of the PSR scale (Davis, Rives, Ruiz de Maya, 2020).....	102

НОТАТКИ

НОТАТКИ

**В І С Н И К
Л Ъ В І В С Ь К О Г О
У Н І В Е Р С И Т Е Т У**

Серія психологічні науки

Випуск 19

Львівський національний
університет імені Івана Франка
2024